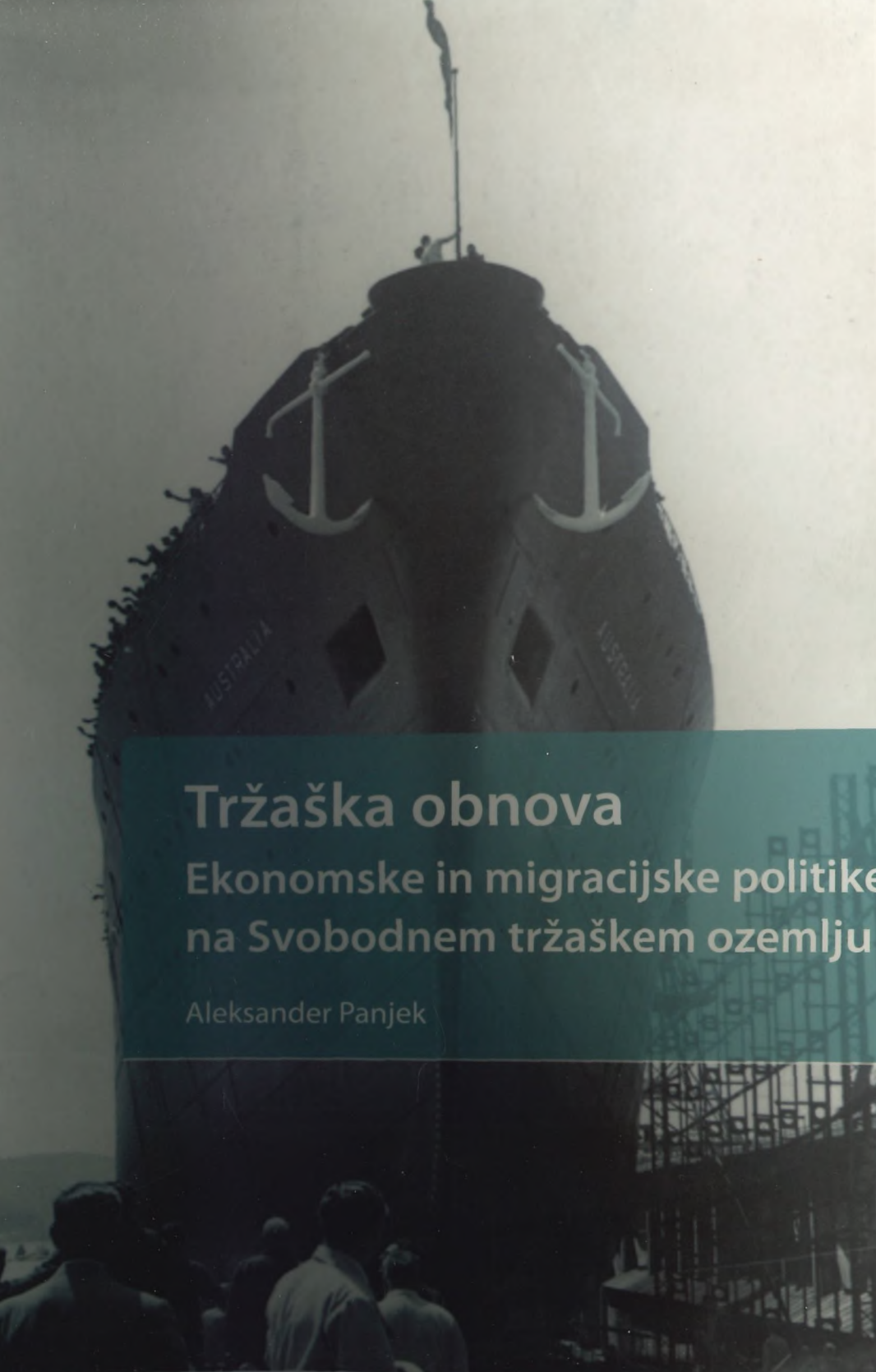

Tržaška obnova

Ekonomске in migracijske politike
na Svobodnem tržaškem ozemlju

Aleksander Panjek

Aleksander Panjek je diplomiral iz zgodovine na Univerzi v Trstu, doktoriral iz ekonomske zgodovine na Univerzi v Bariju (1999) in naziv nostrificiral na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani. Raziskoval je na univerzah v Gradcu in Celovcu (1995–1996) ter Trstu (2001–2005), od leta 2003 pa je zaposlen na Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem. V svojem raziskovalnem delu obravnava vprašanja s področja ekonomske in socialne zgodovine novega veka in novejša doba, posebej na območju Primorske in sosednjih dežel. Posveča se zgodovini podeželja in mest, gospodarskim politikam in migracijam, na aplikativnem področju pa povezovanju zgodovine in turizma. Predaval je predmete s področja ekonomske zgodovine na Univerzi v Trstu (1998–2006) in od leta 2005 na Univerzi na Primorskem, Fakulteti za humanistične študije. Svoje raziskovalne rezultate je predstavil v člankih in monografijah, objavljenih v Sloveniji in tujini (npr. *Terra di confine*, o kmetijstvu in trgovini v goriški grofiji 17. stoletja, 2002, in *Človek, zemlja, kamen in burja. Zgodovina kulturne krajine Krasi*, 2006) ter na znanstvenih sestankih v Sloveniji, Italiji, Švici, na Finskem in Nizozemskem (IEHA *World Economic History Congress*, Helsinki 2006 in Utrecht 2009).

Tržaška obnova
Ekonomске in migracijske politike
na Svobodnem tržaškem ozemlju

Tržaška obnova

Ekonomске in migracijske politike na Svobodnem tržaškem ozemlju

Aleksander Panjek

UNIVERZITETNA
ZALOŽBA ANNALES

KOPER 2011

**Aleksander Panjek: Tržaška obnova. Ekonomske in migracijske politike
na Svobodnem tržaškem ozemlju**

KNJIŽNICA ANNALES MAJORA

Odgovorna urednica: Vida Rožac Darovec

Recenzenki: dr. Marta Verginella in dr. Loredana Panariti

Lektorica: Polona Šergon

Korektorica: Elena Šverko

Oblikovanje: Mateja Oblak

Stavek: Preprinta d. o. o.

Založnik: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko
društvo za južno Primorsko, Univerzitetna založba Annales

Za založnika: Darko Darovec, Salvator Žitko

Tisk: Grafis trade d. o. o.

Naklada: 300

Finančna podpora: Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

.....
CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.15(450.361)(091)

338.2(450.361)(091)

PANJEK, Aleksander, 1969-

Tržaška obnova : ekonomske in migracijske politike na Svobodnem
tržaškem ozemlju / Aleksander Panjek. - Koper : Univerza na
Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba
Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2011. -
(Knjižnica Annales Majora)

ISBN 978-961-6732-31-4 (Zgodovinsko društvo za južno Primorsko)

259323136

Vsebina

Predgovor | 7

Kako obnoviti Trst? | 11

Narodnost v očeh opazovalca | 11

Novi viri | 20

Raziskovalno vprašanje | 24

Razdruževanje in migracije | 31

Razdruževanje na Svobodnem tržaškem ozemlju | 31

Povojne migracije v Trstu | 52

Marshallov plan in migracijske politike na pragu Zahoda | 63

Program evropske obnove in migracije v Trstu | 63

Migracijske politike ZVU, Italije, IRO in ICEM v Trstu | 88

Odpri zaključek | 125

Podatkovna osnova | 131

Migracije in delo | 131

Podatki IRO in ICEM o beguncih »Venezia Giulian« in o Trstu | 143

Viri | 155

Literatura | 157

Seznam kratic | 165

Imensko in krajevno kazalo | 167

19 347

N 2 4 -04- 2012/202

Predgovor

O Trstu v novejši zgodovini je bilo veliko povedanega in napisanega in vsak nov korak je tvegan. Tla so spolzka kot kamni pod morsko gladino, površje pa je pod stalnim udarom sunkov politično-zgodovinske burje. Knjiga obravnava posebej zapleteno obdobje v zgodovini tega kompleksnega mesta, kot so leta Svobodnega tržaškega ozemlja, Zavezniške vojaške uprave in povratka k Italiji. Svojo pozornost namenja enemu osrednjih procesov poveljnega obdobja v Trstu, to so močni migracijski pojavi in z njimi povezana demografska prenova. Tržaške migracije razbira v kontekstu poveljne gospodarske obnove, migracijskih politik in dejavnosti mednarodnih organizacij za begunce in migrante. »Kako obnoviti Trst« je torej vprašanje, ki nagovarja proces gospodarske obnove in demografske prenove mesta ter obenem zgodovinarja o metodološkem problemu pristopa k obravnavi multietnične družbe v dobi nacionalizmov, kakršna je bila tržaška v poveljnem obdobju. Vprašanju odgovarja poskus obravnave tržaške zgodovine skozi problematizacijo, ki naj omogoči odmik od posameznih nacionalnih perspektiv, to je slovenske in italijanske, in preučevanje mesta kot celote.

V prvem poglavju se delo opredeljuje do nekaterih raziskovalnih problemov in vprašanj ter prinaša pregled rezultatov opravljenih raziskav v arhivih v Parizu, Ženevi in Rimu. V drugem so predstavljeni osnovni gospodarski vidiki razdruževanja med conama A in B Svobodnega tržaškega ozemlja in poskus rekonstrukcije migracijskih gibanj v Trstu ter njihovih učinkov na demografsko

strukturo mesta. Tretje poglavje je namenjeno razpravi o razmerju med ekonomskimi politikami v znamenju Evropskega programa obnove, migracijskimi politikami in tržaškimi migracijami. V raziskovalnem delu zbrani in obdelani statistični podatki, ki predstavljajo osnovo za argumentacije in interpretacije v razpravi, so predstavljeni v zadnjem poglavju.

Pričujoče delo skuša prispevati k zapolnitvi nekaterih vrzeli v poznavanju in razumevanju migracijskih procesov in pojavov v Trstu, tudi z metodološkega vidika z uporabo ekonomsko-zgodovinskega pristopa, in spodbuditi nadaljnje raziskovanje. Bralec in bralka bosta najbolje presodila, koliko so ti cilji ureničeni. To delo čaka tudi druga težka preizkušnja, to je prebiti se skozi sunke prevladujočega interesa do nacionalne in politične zgodovine.

Slika 1: Popisnikar izroča popisno polo starejši občanki na Proseku (Trst) z navodili prevajalke v slovenskem jeziku (NŠKZO, ZVU, Pionirji – Razno, Medzavezniška komisija – Ljudsko štetje)

Kako obnoviti Trst?

Narodnost v očeh opazovalca

Na slovensko-italijanskem obmejnem območju je bilo dvajseto stoletje prežeto z globokimi narodnostnimi in ideološkimi nasprotji, najprej v avstro-ogrskem okviru, nato pod fašistično Italijo in med drugo svetovno vojno kakor tudi še po njej in skozi drugo polovico stoletja. Meje so bile večkrat prestavljene, nasprotja pa so se odvijala tako znotraj avstrijskega in nato italijanskega ozemlja kakor s sosednjo socialistično Jugoslavijo. Trst, Primorska in Istra nedvomno predstavljajo prostor, v katerem so se evropski in svetovni antagonizmi dvajsetega stoletja razvneli s posebno intenzivnostjo. Tukajšnja dogajanja so poznana, saj so na trenutke dosegla evropsko razsežnost in pritegnila precejšnjo pozornost zgodovinarjev, tako lokalnih in domačih kot tujih. V takem okviru je bila tudi zgodovina prebivalstva tega območja dokaj razgibana, zlasti pa jo je z vso silo zajel vpliv razprtih narodnostnih vprašanj.

Kakšen naj bo pristop k zgodovinski obravnavi multietnične družbe v dobi nacionalizmov, kakršna je bila tržaška v povojnem obdobju, je osnovno vprašanje, ki si ga uvodoma postavljamo. Tako kot je nacionalni ključ večkrat prevladal v obravnavah novejših tržaške zgodovine nasploh, so se tudi migracije iz obdobja po drugi svetovni vojni praviloma analizirale s posebno pozornostjo do narodnostne sestave in narodnostnega pomena preseljevanja. Nedvomno bi bilo kratkovidno ne upoštevati vloge narodnostnega (in nacionalističnega) dejavnika pri oblikovanju pogojev, razlogov, motivov in vzgibov, ki so botrovali

nastanku migracijskih tokov, kakor tudi pri opredeljevanju ciljev demografskih in migracijskih politik: prostor, čas, dogajanje in njegovi akterji so bili namreč tako zelo nasičeni z nacionalističnim antagonizmom, da tega dejstva (in dejavnika) enostavno ni moč spregledati in ga ne upoštevati. Nenazadnje že sama vsebina marsikaterega vira ne omogoča, da bi narodnostni dejavnik izločili iz analize zgodovinskih dinamik. Kljub tem opominom vseeno obstaja tudi več dobrih razlogov za to, da se poskusimo odmakniti od prevladujoče narodnostne (in etnocentrične) perspektive, začenši z metodološko potrebo po nujni vzpostavitvi zadovoljive distance od predmeta raziskovanja. A razlogov je več.

Po drugi svetovni vojni so migranti pripadali vsem večjim narodnostnim skupinam, prisotnim v tem prostoru. Zato je prav verjetno, da je med Italijani, Slovenci in Hrvati vendarle obstajalo neko sozvočje pritiskov, interesov in hrepenenj, ki je ljudi usmerjalo v izselitev ne glede na njihovo narodnostno pripadnost. Drug razlog je mešanica ljudi in jezikov, ki ni bila omejena na razširjeno etnično in geografsko eksogamijo, temveč jo je presegala in je s svojo obstojnostjo v družbenih prostorih, širših od posameznih mešanih družin, ustvarjala 'siva', narodnostno nedefinirana okolja, ki pa so se po potrebi lahko tudi opredelila, in sicer na podlagi izbire, dolžnosti, okoliščin ali interesa. Tako stanje se je ohranjalo tudi v obdobju po drugi svetovni vojni, čeprav so se zaradi pritiskov na identiteto zlasti v mestih kazale posledice fašistične raznarodovalne politike do slovenske in hrvaške manjšine in sta dve desetletji šolstva izključno v italijanskem jeziku omejili poznavanje manjšinskih jezikov in razširili znanje italijanščine. Poleg tega so politična klima in nasprotne strani pred, med in po vojni pritiskale na prebivalstvo v smeri narodnostnega opredeljevanja: zgodovinski trenutek bi lahko privedel do zgodovinskega preobrata, zato je bilo nujno opredeliti svojo narodnostno identiteto in izbrati svojo narodnostno pripadnost. In končno, v samih postopkih izselitve so lahko migrante različno obravnavali glede na narodnost, za katero so se izrekli. Kakor je bilo zapisano o Istri, »v jezikovno pretežno mešanem prostoru je podelitev pravice do opcije državljanom italijanskega jezika v končni fazi ponudila ventil za splošno stisko in spodbudila veliko število ljudi negotove narodnosti, da so se opredelili za Italijane«,¹ da bi se lahko izselili z ozemlja, ki je po vojni pripadel Jugoslaviji. Ker se je na te načine zmanjševalo število neopredeljenih, je vse to poenostavljalo identitetni okvir, obenem pa ga izkrivljalo ali vsaj spreminjalo, v kolikor je poenostavitev bila rezultat pritiskov okolja vprid opredeljevanju. Bolj ali manj prostovoljno, če so bili ali niso bili

¹ R. Pupo, *L'esodo forzoso dall'Istria*. V: P. Bevilacqua, A. De Clementi, E. Franzina (ur.), *Storia dell'emigrazione italiana. Partenze*, Roma 2001, str. 391.

neodločeni, so v Trstu in v Istri mnogi izbrali eno narodnost, drugi so jo spremenili, nekateri pa so se opredeljevali na osnovi ugodnosti in koristi.

Po eni strani drži ugotovitev, po kateri bi v Trstu med drugo svetovno vojno zaradi »s časom zgrajenih pregrad med eno in drugo (italijansko in slovensko) narodnostno skupnostjo, ki jih je fašistična diktatura dobro zacementirala [...] težko govorili o kolektivnem življenju«, tako »je bilo mestno tkivo razklano in razdrobljeno«.² Nenazadnje je že od zadnjih desetletij 19. stoletja slovenska komponenta tržaške družbe, ki jo je prevladujoča italijanska liberal-nacionalna stranka odkrito zavirala pri uveljavljanju njene prisotnosti in identitete v mestu, razvila svojo politično-nacionalno strategijo in prakso, kar je privedlo do oblikovanja avtonomne kulturne, socialne in ekonomske mreže, ki je bila alternativna italijanski.³ Vendar narodnostna polarizacija, ki je zgradila pregrade in zmanjšala število neodločenih, vseeno ni povsem izničila prostora za sožitje, za mednarodnostno sodelovanje in, kar je tu najpomembnejše, ni razrešila narodnostnega prepleta, ki je ostajal temeljna značilnost znatnega dela prebivalstva, zlasti v Trstu, Istri, Gorici in na Reki. Kljub vsemu, vključno z izvorno pristranskostjo velikega dela razpoložljivih virov, je preživela tudi miselna struja, ki narodni pripadnosti ni priznavala primata nad drugimi kolektivnimi politično-ekonomskimi interesi in kolektivnimi identitetami. V mislih nimamo samo in toliko komunističnega internacionalizma ali Italijanom ponujenega bratstva v socialistični Jugoslaviji, ampak vsaj še tisto okolje, ki se je vsaj deloma izražalo v tržaškem gibanju za samostojnost. Da je temu bilo tako, izhaja tudi iz rezultatov zavezniške misije, ki je jeseni leta 1945 preverjala narodnostno sestavo in »lokalne občutke« v Julijski krajini in pri tem ugotavljala, da vsaj v večjih krajih dober del prebivalstva »bolj kot narodnostne delitve zanimajo možne gospodarske in politične posledice ozemeljskega spora«: »Velika skupina ljudi, ki tvori srednji sloj, čigar obseg je mogoče oceniti od 15 do 40 % prebivalstva, razmišlja na podlagi ekonomskih preudarkov in na splošno podpira neko obliko avtonomije; ta skupina skratka podpira vsako rešitev, ki bi območju zagotovila delo«.⁴ Čeprav narodnostni antagonizmi nedvomno predstavljajo enega glavnih gibal v zgodovini Trsta in širšega primorsko-istrskega območja v 20. stoletju, vsa individualna in kolektivna

² A. Vinci, *Tempi di guerra: Trieste, una città allo specchio*, Annales. Annali di studi istriani e mediterranei, 8/1996, str. 13.

³ Glej M. Cattaruzza, *Trieste nell'Ottocento. Le trasformazioni di una società civile*, Udine 1995; M. Verginella, *Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento. Da comunità etnica a minoranza nazionale*. V: R. Finzi, G. Panjek, L. Panariti (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste, 1, La città dei gruppi*, Trieste 2001, str. 441–481.

⁴ G. Mellinato, *Pomoči in protiplačila: časovni okviri in logike zavezniške pomoči tržaškemu gospodarstvu*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, Trst 2007, str. 186.

Slika 2:
Prizor s stavke
Delavske zbornice
Trst (Camera
del Lavoro),
nekomunističnega
sindikata, ki je
predstavljal manjši
del tržaškega
delavstva, v sklopu
protestov v podporo
priklučitvi Italiji, Trst
22. 3. 1952 (NŠKZO,
ZVU, Festivali dela,
Sindikalno gibanje)

ravnanja Tržačanov in Istranov le niso izvirala iz narodnostnih vzgibov, kakor se tudi niso vsi opredelili za eno narodnost v tej konfrontaciji.⁵

Zasnovati analizo na narodnostni perspektivi pomeni torej isto kot (implicitno, a v bistvu) sprejeti in kot ugotovljena dejstva upoštevati ne le stvarne rezultate raznarodovanja in pritiskov na identiteto, ampak tudi navidezne.

⁵ Že F. Cusin, *La liberazione di Trieste: contributo alla storiografia non nazionalistica di Trieste*, Trieste 1946. Glej tudi M. Hametz, *Making Trieste Italian, 1918–1954*, Woodbridge 2005, npr. str. 140–141. Kot primer razmerja med opredelitvijo do narodnosti in do države glej npr. sestavo članov Slovansko-italijanske antifašistične unije, N. Troha, *Projugoslovanske organizacije v coni A Julijske krajine – organizacija in kadri*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, Trst 2007, str. 197.

Obenem pa bi to pomenilo, da narodnostno polariziranost sprejemamo za svojo in s tem dopuščamo takratnim pregradam, da usmerjajo današnji zgodovinski pogled. Že samo dejstvo, da je že od polovice 19. stoletja prebivalstvo Trsta in bližnje regije (za katerega je bilo značilno večstoletno sobivanje etnij) vpleteno v ista politična dogajanja, nastopa kot predmet in subjekt narodnostnih in ozemeljskih sporov, in da je protagonist množičnih migracij, predstavlja le še en razlog za to, da se ga obravnava enovito, kot celoto, brez razlikovanja po narodnosti.

Narodna perspektiva je problematična tudi zaradi značilnosti virov, ki se pogosto uporabljajo v ta namen, to so navedbe občevalnega jezika ali narodnosti v popisih prebivalstva. Problematično ni le to, ali in koliko občevalni jezik odgovarja narodnosti, ampak že na samo izražanje narodnosti lahko vplivajo različni dejavniki, osebni in zunanji, med katere sodi upravna potreba po klasificiranju, ki človeka navaja k izbiri ene od identitet med ponujenimi: to še posebej drži na večetničnem območju, kot je obravnavano, v katerem je identiteta podvržena pritiskom.⁶ Kljub temu poskusi, da bi določili obseg izseljevanja iz Primorske, Istre in Trsta po drugi svetovni vojni, praviloma slonijo na podatkih o občevalnem jeziku ali o narodnosti v avstrijskih, italijanskih in jugoslovanskih popisih, tudi neuradnih. Na podlagi primerjave med številčnostjo posameznih jezikovno-narodnostnih skupin v različnih zgodovinskih trenutkih, kakor jih izpričujejo štetja prebivalstva, so bili izdelani razni prikazi in ocene gibanja prebivalstva na etnični osnovi.

Poleg težav s primerljivostjo podatkov, ki nastopijo s spremembami državne pripadnosti zaradi spreminjanja upravnih okvirov in s tem tudi merjenja demografskih gibanj,⁷ je problem v tem, da je bila za vse popise v obravnavanem območju postavljena pod (znanstveni in tudi ne) vprašaj zanesljivost rezultatov, posebej tistih, ki zadevajo podatke, povezane z narodnostjo. V Trstu sta slovenska in avstrijsko-nemška skupnost že takrat oporekali rezultatom avstrijskega popisa iz leta 1910 ter od centralnih organov zahtevali in dosegli revizijo štetja, opravljenega s strani proitalijanske tržaške občinske uprave, na podlagi katere se je obseg italijanske komponente zmanjšal. Vendar sta na ta način nastali dve 'uradni' seriji podatkov, na katere se je mogoče nanašati. Pozneje se jima je pridružila 'revizija', ki jo je izvedel tržaški statistik Diego de Castro, priznana

⁶ Glej na primer V. D'Alessio, *Istrians, Identifications and the Habsburg Legacy. Perspectives on Identities in Istria*. V: A. Panjek (ur.), *Pogledi od zunaj na novejšo zgodovino Istre in Trsta*, Acta Histriae, 14/2006/1, str. 15–39.

⁷ O posebnih problemih preučevanja migracijskih gibanj na Primorskem v obdobju 1945–54 zaradi sprememb meja, drobne ozemlja in različnih statističnih sistemov J. Malačič, *Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni*. V: *Zgodovinski časopis*, 45/1991/2, str. 300–302.

osebnost, dejavna na znanstvenem in političnem področju (mdr. svetovalec pri italijanski vladi in ZVU), in je privedla do oblikovanja vmesnih podatkov.⁸ Po prehodu Primorske in Istre pod Italijo je tudi leta 1921 popis prebivalstva potekal v ozračju, nabitem z nacionalističnimi pritiski, vendar se je tokrat odvil brez možnosti mediacije, saj ga je izvedla ena od 'vpletenih strani' na 'škodo' »tujejezičnih« skupin (zlasti Slovencev in Hrvatov). Izkrivljenost rezultatov italijanskega štetja iz leta 1921 je med drugimi zaznal zgodovinar (in politik) Carlo Schiffrer, ki je za pariško mirovno konferenco leta 1946 na osnovi tega popisa izdelal etnično karto »Julijske krajine«, a je presodil, da je pred njihovo uporabo treba 'popraviti' podatke o številčnosti narodnostnih skupin, in sicer v korist manjšin.⁹ Tako tudi za leto 1921 obstajajo različni profili narodnostne sestave obravnavanega območja, od katerih je eden plod osebne presoje priznane zgodovinarja.¹⁰ Italijansko štetje iz leta 1931 ne navaja podatkov, povezanih z narodnostno pripadnostjo. Rezultati italijanskega »tajnega štetja« iz leta 1936 na prvi pogled kažejo na skromne rezultate fašistične raznarodovalne politike,¹¹ ki je vsekakor požela večje rezultate v urbanih območjih in zelo omejene na podeželju, čeprav je bilo izvedeno v zgodovinskem in političnem obdobju, ki prav gotovo ni bilo naklonjeno svobodnemu izražanju narodnosti, drugačni od italijanske. Objavljeni so bili tudi podatki o drugem »tajnem štetju prebivalstva«, ki sta ga leta 1933 izvedli slovenska in hrvaška duhovščina v »Julijski krajini« po naročilu Kraljevine Jugoslavije in je opredeljevalo številčnost slovenske in hrvaške manjšine na takratnem italijanskem ozemlju.¹² Seveda tudi v tem primeru podatki odstopajo od že znanih.

Zaključki druge svetovne vojne in mednarodni dogovori, ki so ji sledili, so privedli do razkroja 'stare' »Julijske krajine«, torej območja, ki ga je tu po prvi svetovni vojni pridobila Italija in ga upravno organizirala v province Gorica, Trst, Pulj in Reka. Leta 1945 je Italiji ostal le manjši del tega ozemlja, saj je večino pridobila Jugoslavija, razen Pulja, ki je bil pod anglo-ameriško vojaško oblastjo do mirovnega sporazuma leta 1947, pod oblastjo Svobodnega tržaškega ozemlja

⁸ D. De Castro, *La revisione luogotenenziale del censimento austriaco del 1910 a Trieste*. V: Rivista italiana di economia demografia e statistica, 31/1977, kakor je naveden v R. Finzi, F. Tassinari, *Le piramidi di Trieste. Triestine e Triestini dal 1918 ad oggi*. V: R. Finzi, C. Magris, G. Miccoli (ur.), *Friuli Venezia Giulia. Storia d'Italia Einaudi. Le regioni dall'Unità ad oggi*, Torino 2002, str. 297.

⁹ C. Schiffrer, *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia*, Trieste 1946.

¹⁰ Za novejši kritični zapis glej G. Franzinetti, *The Austrian Littoral in a Cisleithanian Perspective*. V: Panjek (ur.), *Pogledi od zunaj ...*, str. 7–8.

¹¹ A. Mattossi, F. Krasna, *Il »censimento riservato« del 1939 sulla popolazione alloglotta della Venezia Giulia*. V: Quaderni Vanoni, 1998/3–4. O tem že T. Sala, *Un censimento riservato del governo fascista sugli »alloglotti«; proposta per l'assimilazione degli »allogeni« nella provincia dell'Istria*. V: Bollettino dell'Irsmi, 1/1973/1, str. 17–19.

¹² E. Pelikan, *Tajno štetje prebivalstva v Julijski krajini leta 1933*, Koper 2002.

(STO), ki so ga vojaško upravljali Anglo-Američani (cona A STO) ter Jugoslovani (cona B STO), pa do leta 1954, ko sta coni pripadli Italiji oziroma Jugoslaviji. Ravno v letih, ko so se migracijski tokovi okrepili, je torej prišlo do ozemelskega razkroja in obenem razpada enotne mreže spremljanja demografskih gibanj. Poleg tega je zaradi objektivno težkih razmer, v katerih so se znašle javne uprave zlasti v prvih povojnih letih, zelo verjetno (in razumljivo), da je bilo dokumentiranje nepopolno. Z vidika raziskovanja taka drobitev in razpolaganje s samo delnimi podatki lahko seveda povzroči le težave.

Prvi popis prebivalstva po narodnosti v povojnem obdobju je bil na Primorskem izveden že v zgodnji jeseni leta 1945 na območju Istre s strani jugoslovanskega Jadranskega inštituta, čigar namen je bil prikazati etnično podobo posameznih naselij in celotnega območja in s tem 'popraviti' izkrivljene podatke preteklih štetij.¹³ Popis je slonel na anketnih vprašalnikih in strokovnih študijah, zaradi njegove težnje po popravljanju podobe iz prejšnjih popisov in njegove funkcionalnosti jugoslovanskih diplomatskih prizadevanj po drugi svetovni vojni, ga lahko v tem smislu vzporedimo z zgoraj omenjenimi 'popravki' popisa prebivalstva s strani italijanskega strokovnjaka. *Cadastre* ne vključuje Trsta, Krasa in severne Primorske, njegovi podatki o narodnostni pripadnosti prebivalstva pa se – pričakovano – zopet odmikajo od drugih popisov. Prvi celoviti popis prebivalstva na ozemlju, ki ga je Jugoslavija prevzela od Italije z mirovnim sporazumom iz leta 1947, pa je nastal leta 1953, vendar ni vključeval podatkov o narodnosti, kakor tudi ni zajel cone B STO. Tu so bili popisi in štetja izvedeni na primer decembra 1947, na podlagi podatkov, ki so jih imeli ali zbrali krajevni narodni odbori, leta 1948, in sicer z namenom zagotavljanja preskrbe in brez podatkov o narodnosti, leta 1954, nedolgo pred koncem STO, in leta 1956, nekaj mesecev pred iztekom roka za podajo opcije za državljanstvo in izselitev v skladu z Londonskim sporazumom iz leta 1954, a so tako ali drugače nepopolni, težko primerljivi in izvedeni v času še dokaj napetih narodnostnih in meddržavnih odnosov.¹⁴ Prvi jugoslovanski popis prebivalstva, ki je po enotni metodologiji zajel celotno primorsko ozemlje, pridobljeno po drugi svetovni vojni, je bil izveden leta 1961, ko so povojni migracijski tokovi že skoraj presahnili. Zavezniška vojaška uprava (ZVU) cone A STO je razpolagala z uradom, *Census & Survey Office*, ki je skrbel za spremljanje demografskih podatkov,

¹³ L. Čermelj (et al., ur.), *Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945*, Sušak 1946.

¹⁴ Arhiv Republike Slovenije (AS), 1589/III, CK ZKS, šk. 48, Statistika o prebivalstvu Istrskega okrožja, 12. 2. 1948; Statistični urad Ljudske Republike Slovenije (SULRS), *Prijava prebivalstva za preskrbo v Istrskem okrožju*, Ljubljana 1951; Pokrajinski arhiv Koper (PAK), 24, *OLO Koper*, šk. 1371, fasc. 1879, »Številčni seznam prebivalstva OLO Koper po stanju 1947 do vključno 30.VI.1954«; SULRS, *Stalno prebivalstvo občin Izola, Koper in Piran dne 25. 04. 1956*, Ljubljana 1957.

vključno z migracijami, pri katerih je izvor priseljencev opredeljeval na podlagi upravno-političnih enot, torej kraja ali območja bivanja pred prihodom v Trst, ne pa narodnostne pripadnosti. Štetja, ki so se izvajala v državah prihoda, torej na začasni ali končni destinaciji migrantov, so priseljence iz »Julijske krajine« registrirala na različne načine, ki jih je treba vsakokrat posebej preveriti, poleg tega pa po svoji naravi nudijo le delno sliko migracijskega toka, ki mu želimo slediti, saj se seveda omejujejo na prikaz priseljevanja v eno samo državo, medtem ko je emigracija iz obravnavanega prostora bila usmerjena v številne ciljne dežele. Povezovalno vlogo med krajem odhoda in destinacijami so delno odigrale ustanove, kakršna sta bila Mednarodna organizacija za begunce (IRO – *International Refugee Organization*, 1947–1951) in Medvladni komite za evropske migracije (ICEM – *Intergovernmental Committee for European Migrations*, od leta 1952), ki sta migrante opredeljevala na podlagi državljanstva, izvirnega kraja bivanja ali kraja vkrcanja. Če so bili migranti brez državljanstva, jih je IRO označevala tudi na podlagi narodnosti. V primeru emigracije z bivših italijanskih ozemelj pa se je zaradi kompleksnosti identitetne slike in pravnega položaja migrantov IRO odločila za kategorijo *Venezia Giulia*, ki jih ni označevala po etnični pripadnosti, ampak po izvornem območju.¹⁵ Za celotno območje razpolagamo tudi z arhivi občinskih matičnih uradov, ki so uporabni tako za predvojno kot za povojno obdobje, vendar predstavljajo zelo razdrobljen in razpršen vir, v primeru migracij pa praviloma ne opredeljujejo ljudi po narodnosti, ampak po kraju izvora in kvečjemu destinaciji. Nazadnje je treba omeniti, da nam tudi priimki ne morejo pomagati do kvalitetnih rezultatov pri določanju narodne pripadnosti posameznikov, tako zaradi večstoletnega sobivanja in eksogamične mešanice prebivalstva, ki je premešala tudi priimke, kakor tudi zaradi spreminjanja priimkov, ki se je izvajalo na podlagi političnih oziroma nacionalnih načrtov.

V Italiji je bilo objavljeno specifično štetje izseljencev iz bivših italijanskih ozemelj, ki ga je za *Opero Profughi* (*Opera di assistenza ai profughi giuliani e dalmati*) uredil Amedeo Colella in sloni na podatkih, zbranih z vprašalniki in neposrednimi intervjuji z izseljenci, pa tudi z njihovimi pričevanji o ljudeh, ki so bili nedosegljivi.¹⁶ Poleg metodološke vprašljivosti, zaradi katere moramo biti dokaj oprezni pri njegovi uporabi v znanstvene namene,¹⁷ Colellav prikaz bolj ali manj eksplicitno enači »ezule« z »Italijani«. V prejšnjem desetletju je bila objavljena študija o izseljevanju iz cone B STO, ki sloni na jugoslovanskem

¹⁵ O tem glej posebej P. Ballinger, *Opting for Identity: The Politics of International Refugee Relief in Venezia Giulia*. V: Panjek (ur.), *Pogledi od zunaj ...*, str. 115–140.

¹⁶ A. Colella (ur.), *L'esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche*, Roma 1958.

¹⁷ O tem glej G. Trani, *Problemi di quantificazione del fenomeno dell'esodo*. V: C. Columbi, L. Ferrari, G. Nassisi, G. Trani (ur.), *Storia di un esodo. Istria 1945–1956*, Trieste 1980, str. 565–571.

dokumentarnem gradivu, zbranim v sklopu postopkov za izdajo dovolilnic za izselitev na podlagi opcije za italijansko državljanstvo. V gradivu je navedena tudi narodna pripadnost optantov – izseljencev, ki pa so jo opredeljevali matični uradniki na podlagi občevalnega jezika.¹⁸

Demografsko-statistični viri, s katerimi razpolagamo, so torej tipološko raznoliki, pri srednjeročnih primerjavah podatkov se soočamo s spremembami v politično-upravni geografiji od teritorialnega izida prve svetovne vojne do visoke stopnje razdrobljenosti po drugi svetovni vojni, medtem ko je označevanje občevalnega jezika in narodnosti, takrat ko se je izvajalo, bilo podvrženo nadzoru in pritiskom, ki so se v času spreminjali, a so vselej nekoliko izkrivljali rezultate. Zaradi tega se zdi smotrno in smiselno raziskovanje še najprej usmeriti v skupne imenovalce migracijskih gibanj kakor tudi kontekstov, v katerih so se odvili, pred vsakim poskusom ocene migracij po etničnem ključu na majavi osnovi nepopolnih in vprašljivih podatkov. Na ta način se bodo jasneje pokazale tudi morebitne posebnosti posameznih 'etničnih primerov'.

In končno, migracijski tokovi, ki so se sprožili ob koncu druge svetovne vojne, so tesno povezani s premiki prebivalstva, ki so se na tem območju odvijali od prve svetovne vojne. Poleg tega imajo vsi svoje korenine v drugi polovici devetnajstega stoletja, v času gospodarskega razvoja, porasta in gibanja prebivalstva ter nastanka političnih, narodnostnih in ozemeljskih nasprotij in pritiskov. Posledični fenomeni priseljevanja in izseljevanja so bili silno močni že v devetnajstem stoletju in so zajeli vse narodne skupnosti, prisotne v regiji, kar je še dodatno stopnjevalo njeno raznolikost, in sicer s krepitvijo že tradicionalno prisotnih narodnosti ter s prihodom novih, zlasti v Trstu.¹⁹ Vendar močno priseljevanje ni samo okrepilo posameznih skupnosti, ampak tudi njihovo pomešanost. Če razbিরamo urbano družbo, v kateri obris etnično-jezikovne razmejitve poteka »skozi družbeno tkivo« oziroma »skozi posameznika«, na osnovi preostro zastavljenih narodnostnih kategorij, tvegamo, da spregledamo odtenke²⁰ in z njimi prezremo nezanemarljiv del tržaške družbe. Zaradi vseh navedenih razlogov se v tem delu izogibamo narodnostni perspektivi.

¹⁸ Glej J. Gombač, *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*, Ljubljana 2005, posebej str. 96–98.

¹⁹ O Trstu in njegovem imigracijskem bazenu od 18. do začetka 20. stoletja glej M. Breschi, A. Kalc, E. Navarra, *La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste*. V: R. Finzi, G. Panjek, L. Panariti (ur.), *Storia economica e sociale ...* ter A. Kalc, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju: priseljevanje kot gibalno demografske rasti in družbenih sprememb*, Koper 2008.

²⁰ A. Kalc, *Immigrazione e formazione del tessuto sociale nella Trieste emporiale. Alcuni aspetti con particolare riguardo al secolo XVIII*. V: C. Donato, P. Nodari, A. Panjek (ur.), *Oltre l'Italia e l'Europa/Beyond Italy and Europe. Ricerche sui movimenti migratori e sullo spazio multiculturale*, Trieste 2004, str. 392–394.

Novi viri

Pri poskusu 'osamosvojitve' od prevladujoče narodnostne perspektive smo si postavili tudi vprašanje virov oziroma iskanja doslej manj poznanih in uporabljenih arhivskih virov v zgodovinoisju o Trstu. Uporaba 'novih virov' sama po sebi seveda ne predstavlja nikakršne garancije za doseganje interpretacije, neobremenjene z izkrivljenostjo perspektive. Omogoča pa doseganje drugega dokaj pomembnega izhodiščnega rezultata, in sicer da lahko razpolagamo s podatki, informacijami in interpretacijami, ki so se doslej malo uporabljali. S tem 'novi viri' prispevajo k popolnejšemu in kompleksnejšemu branju tržaške ekonomske, socialne in migracijske stvarnosti v obdobju po drugi svetovni vojni, posebno kar zadeva 'velike akterje' in njihove velike izbire na tem področju, to je vladne ekonomske in migracijske politike ter dejavnosti mednarodnih organizacij za migracije. Obenem pa ti viri omogočajo prenovljen vpogled tudi na migracijske izbire, prakse in strategije prebivalstva.

Obdobje po drugi svetovni vojni je v vsej Evropi bilo čas množičnih premikov prebivalstva, ki so izvirali iz vojne in iz novonastale geopolitične ureditve. Za upravljanje in usmerjanje silnih migracijskih tokov in obvladovanje izrednih humanitarnih razmer na mednarodni ravni so bile vzpostavljene nekatere organizacije. Te so bile dejavne tudi v Trstu, ki ga je močno zajel ta pojav evropskih razsežnosti, zato ne preseneča obstoj dokumentarnega gradiva o izseljevanju iz Istre in iz Trsta v arhivih mednarodnih organizacij, čeprav so ga zgodovinarji doslej bolj malo uporabljali.

V nadaljevanju so jedrnato predstavljeni rezultati vpogledov v arhive v Parizu, Ženevi in Rimu, katerih cilj je bil preveriti obstoj, obseg in kakovost dokumentarnega gradiva o migracijah iz Trsta in iz Istre po drugi svetovni vojni. Arhivi, zajeti v raziskavo, so: *Archives du Comité International de la Croix-Rouge*, arhiv in knjižnica *International Organization for Migration, United Nations High Commissioner for Refugees Archives*, vsi s sedežem v Ženevi, *Archives Nationales de France* v Parizu ter *Archivio Storico-diplomatico del Ministero degli Affari Esteri* in *Archivio Centrale dello Stato* v Rimu (omenili bomo tudi *Archivio di Stato di Trieste* v Trstu).

Pred in med drugo svetovno vojno so bili mednarodni uradi oziroma organizacije, pristojni za begunce, Urad Nansen pri Društvu narodov (1921–1931/1938), katerega arhiv hrani knjižnica Organizacije združenih narodov (OZN),²¹ Visoki

²¹ Arhiv Društva narodov, ki je del knjižnice Združenih narodov (*United Nations Library*, Ženeva), hrani dokumentacijo do leta 1946. Tako dokumenti Urada Nansen, ki se je ukvarjal z begunci, kakor gradiva, zbrana pod geslom »Minorities«, se zaključijo z letom 1938, *Archives de la Société des*

komisariat Društva narodov v Londonu (1939–1946), Medvladni komite za begunce (*Intergovernmental Committee on Refugees* – ICR, 1938–1947), čigar arhivi so prešli v arhiv kmalu zatem ustanovljene IRO, in Organizacija Združenih narodov za obnovo in razvoj (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – UNRRA, 1943–1947), katere arhivi so v veliki meri ohranjeni pri Združenih narodih v New Yorku.

Po zaključku druge svetovne vojne je novoustanovljena OZN ustanovila IRO, ki je imela status nestalne specializirane agencije z neposrednim mandatom OZN, sedežem v Ženevi in številnimi regionalnimi sedeži oziroma misijami v posameznih (zahodnih) državah. IRO je začela delovati leta 1947 in je skrbela za pomoč in zaščito beguncev, posebej pa jim je pomagala pri vrnitvi v civilno življenje s povratkom v domovino, z vključitvijo v državo, v katero so se zatekli, ali z emigracijo in vključitvijo v tretjo državo. Delovala je do februarja 1952, s 1. marcem se je pričel postopek njene likvidacije, ki se je zaključil konec novembra 1953. Zgodba o arhivih IRO je zapletena tako v dobi njihovega nastajanja kot po prenehanju delovanja organizacije: veliko gradiva je bilo uničenega, nekaj razpršenega, ostalo pa je bilo organizirano na podlagi kriterijev in s klasifikacijami, ki ne odgovarjajo načinu delovanja organizacije niti nastajanja njenih dokumentov. Osrednji arhiv IRO hrani francoski nacionalni arhiv (*Archives Nationales de France*) v Parizu.²² Po prenehanju delovanja so regionalni sedeži IRO prejeli natančna navodila iz centrale v Ženevi, katera gradiva naj bodo uničena in katera ohranjena ter predana. Dokumentacija italijanskega oddelka je bila izročena posebni agenciji italijanske vlade (*Amministrazione per le attività assistenziali italiane e internazionali* – AAI),²³ medtem ko so fascikli o beguncih na Svobodnem tržaškem ozemlju (STO), kjer je IRO julija 1951 vzpostavila ločeno dokumentacijsko pisarno (*Records Office*), poslani nazaj v Trst in izročeni Zavezniški vojaški upravi (ZVU) cone A STO.²⁴ Dokumentarni fond IRO

Nations (ASN), *Fonds du Secretariat*; ASN, *Fonds Mixte des Réfugiés – Nansen* (FR Nansen). Arhiv hrani gradiva, nastala na konferenci v Evianu leta 1938, ko je bil ustanovljen ICR, ASN, FR Nansen, *Section du Secretariat »Refugiés«*, šk. S 543.

²² Archives Nationales, Paris (AN), *Inventar fonda AJ 43*, zvezek 1, M.Th. Chabrol, *Predgovor*, str. VII–VIII, XI–XII, XV–XVI. O Iro glej R. Reistelhueber, *Au secours des Réfugiés. L'Organisation internationale pour les Réfugiés*, Paris 1951; L. W. Holborn, *L'Organisation internationale pour les Réfugiés*, Paris 1955; M. Wyman, *DPS: Europes Displaced Persons, 1945–1951*, Ithaca-London, 1998.

²³ AN, *AJ 43*, šk. 1126, fasc. 1, »Iro, Italy Mission, Historical Record of Operations of the Office of Statistics and Records, Period 1 July 1951 – 31 January 1951«, Joan W. Jamieson, *Chief, Office of Statistics and Records, Iro Italy*, 31. 1. 1952, in posebej »Appendix IX, Italian Version«. Dokumentacija, ki je bila januarja 1948 izročena v hrambo AAI je obsegala: fascikli – 32.000 fasciklov, 64.000 oseb; skupna kartoteka (56 lesenih zabojnikov): 120.000 obrazcev, 200.000 oseb itd. Glej vir za podroben opis kriterijev hrambe in uničenja ter upravljanja z gradivom Iro Italija.

²⁴ Julija 1951 je namreč iz operativnih razlogov IRO v Trstu vzpostavil ločen *Records Office* za spremljanje begunske populacije v STO. V to tržaško pisarno (*Trieste Office*) so prenesli približno 7.000

v pariškem nacionalnem arhivu obsega preko tisoč škatel, v katerih je mogoče najti raznovrstne dokumente, od statističnih prikazov do zapisov intervjujev, o beguncih v Trstu, o izseljencih iz bivših italijanskih ozemelj, iz Slovenije in iz drugih jugoslovanskih republik, vključno z bivšimi domobranci, ustaši in četniki ter protikomunisti drugih usmeritev, ki so se zatekli v tujino.²⁵

Ko je IRO prenehal z delovanjem, je njegovo vlogo prevzel ICEM.²⁶ Leta 1987 se je ICEM preimenoval v Mednarodno organizacijo za migracije (*International Organization for Migrations* – IOM). Publikacije in dokumentarno gradivo, ki ga je ICEM proizvedel med svojim delovanjem, hranita knjižnica in arhiv IOM v Ženevi. Iz gradiva ICEM so za našo raziskavo zanimivi statistični podatki, ki posebej prikazujejo migracijske odhode iz Trsta, hranijo pa tudi nekaj gradiva o tržaški izpostavi ICEM, t. i. *Liaison Office*.²⁷ Za razliko od statistik IRO, kjer so posebej obravnavani *Venezia Giulian*, imamo torej v statistikah ICEM posebno geslo »Trst« in razlikovanje med italijanskimi državljani in begunci, tako da serije podatkov obeh organizacij niso neposredno primerljive. Knjižnica IOM hrani objave zapisnikov sej vodstva ICEM z generalnimi poročili direktorja, v katerih so večkrat obravnavana vprašanja, povezana z migracijami v Trstu.

Organizacija, ki je prevzela bolj humanitarni del nalog IRO, je Visoki komisariat OZN za begunce (*United Nations High Commissioner for Refugees* – UNHCR), ustanovljen že januarja 1951 s sedežem v Ženevi. Arhiv UNHCR v Ženevi je v glavnem sestavljen iz dokumentacije, ki jo je organizacija ustvarila v sklopu svojega delovanja, dostop do nje pa otežujejo stroga pravila glede varovanja zasebnih podatkov, ki jih vsebujejo arhivski dokumenti. V njem je mogoče najti gradiva o delovanju UNHCR v Trstu z begunci iz vzhodnih držav ter vprid

osebnih dosjejev. *Office for Statistics and Records* v kraju Bagnoli (Neapelj) je ohranjal nadzor nad dokumentacijo, poslano v Trst, in brez njegove odobritve ni bilo mogoče izvesti nobene spremembe statusa beguncev. Dokumentacija o osebah, ki so jih izselili, se je pošiljala v Bagnoli. Edina izjema k temu pravilu so bili odhodi neposredno iz Trsta v Nemčijo. Določeno je bilo, da bo ob zaprtju pisarne IRO v Trstu gradivo izročeno ZVU in dejansko so bili do 31. januarja 1952 »fascikli beguncev bivajočih v STO poslani v Trst za njihovo predajo ZVU«, z izjemo ene kartoteke, ki je ostala v Rimu, AN, *AJ* 43, šk. 1126, fasc. 1, »Iro, Italy Mission, Historical Record of Operations ...«, Joan W. Jamieson, *Chief, Office of Statistics and Records, Iro Italy*, 31. 1. 1952; prav tam, »Appendix IX, Italian Version«.

²⁵ AN, *AJ* 43.

²⁶ AN, M.Th. Chabrol, *Predgovor ...*, str. VII, IX–XI. O ICEM glej, Cime, *Il Comitato Intergovernativo per le Migrazioni Europee. La struttura e attività*, Ginevra 1958; P. Nichols, *Les politiques de migration européennes et internationales, et l'emploi: du Comité pour les Migrations Européennes (Cime) a l'Organisation Internationale pour les Migrations (Oim)*, Thèse pour le Doctorat en Droit, Université de Sciences sociales de Toulouse, 1999.

²⁷ International Labour Organization, Library, Intergovernmental Committee for Migration Library, History Section (IOMLHS), šk. *Refugees Europe – Countries – Trieste*; IOMLHS, šk. *Statistics, Movements yearly 1952–1958*; IOMLHS, šk. *Operational – Summaries, 1952–1973*, »Migrants transported by the Intergovernmental Committee for European Migration«.

»beguncem iz Julijske krajine«. ²⁸ Arhiv hrani tudi drobce iz arhivov UNRRA, IRO in Urada Nansen. ²⁹ Dokumentacija kaže na to, kako je Trst še dolgo predstavljal 'vrata Zahoda', skozi katera so na območje zahodnih držav vstopali izseljenci in pribežniki iz socialističnih držav, torej vlogo, ki jo je prevzel s koncem druge svetovne vojne. Arhiv UNHCR hrani tudi izvod zelo detaljne demografske študije, ki jo je izvedel *Census & Survey Office ZVU* o coni A STO za leta 1948–1950. V štirih poglavjih (*Population trends, Marriages, Natural movement, Migratory movement*) na 91 straneh besedila in tabel ter s 50 strani dolgo podatkovno prilogo pomembno dopolnjuje doslej poznane podatke tako z vidika obdobja, ki ga pokriva, kakor kakovosti informacij, ki jih vsebuje. ³⁰ Dokument je koristen tudi kot vir za razumevanje percepcije o tržaških demografskih in migracijskih vprašanjih s strani ZVU ter usmeritev njene migracijske politike.

Arhiv Mednarodnega komiteja Rdečega križa v Ženevi so odprli javnosti leta 1996. ³¹ Tipologija gradiva po vsebini ustreza področju delovanja organizacije, ki ga je ustvarila v teku svojega delovanja. Dokumente, ki obravnavajo Trst in sosednja območja, je mogoče najti tako v škatlah z oznako »Italija« kot v tistih z oznako »Jugoslavija« in so razmeroma zajetna, obsegajo pa poročila o misijah uradnikov Rdečega križa (1941–1950), gradiva o vojnih ujetnikih, beguncih in civilistih (1939–1950) ter o pomoči civilnemu prebivalstvu (1940–1950), na primer na območju Primorske, Reke in Dalmacije med in po vojni. Kot zanimivost je mogoče pristaviti, da so bili v prvem povojnem obdobju v Trstu dejavni kar štirje Rdeči križi, in sicer britanski, italijanski, jugoslovanski in STO, čeprav slednjega Mednarodni komite Rdečega križa ni priznaval. Tudi o teh vidikih so ohranjeni dokumenti, kakor v primeru pomoči, ki jo je takoj po vojni jugoslovanski Rdeči križ v Trstu delil slovenskemu prebivalstvu. ³²

Iskanje 'novih virov' se je nadaljevalo v Rimu. Dokumentacijo rimskega oddelka ICEM je italijanska sekcija IOM predala v hrambo osrednjemu državnemu

²⁸ United Nations High Commissioner for Refugees Archives (UNHCRA), 20/0/ITA, šk. 308, fasc. 1–3; šk. 309, fasc. 4–6; UNHCRA, 3/1/85/1/ITA; 3/1/100/1/TRIE; 3/5/3/Venezia Giulia; UNHCRA, 9/1/TRIESTE.

²⁹ Za primer: UNHCRA, Fonds 2, Series 3 (2/3), *Unrra Publications, Unrra in Yugoslavia*, »Unrra at Work«, št. 3, London July 1946.

³⁰ UNHCRA, *Office of the High Commissioner for Refugees Documentation Centre (High Commissioner Doc.)*, Census & Survey Office Allied Military Government Br./Us. Zone – F.T.T. (Amg), *Natural Movement Immigration Emigration: Br./Us. Zone of the Free Territory of Trieste, for the years 1948–1950*, 30 April 1951.

³¹ Arhiv je organiziran po fondih na kronološki in vsebinski osnovi ter hrani tudi zbirko fasciklov in osebnih dosjejev Centralne agencije za vojne ujetnike, ki je delovala med drugo svetovno vojno, vendar neposreden dostop do tega gradiva ni mogoč, J.-F. Pitteloud, *Un nouveau Règlement d'accès ouvre les archives du Comité international de la Croix-Rouge à la recherche historique et au public*. V: *Revue internationale de la Croix-Rouge*, 821/1996/sept.-okt., str. 595–605.

³² Archives du Comité international de la Croix Rouge (ACICR), *Archives Générales*, SG 7, šk. 1214 in 1216.

arhivu v Rimu (*Archivio Centrale dello Stato*). Posebej zanimiva gradiva za tu obravnavane teme je mogoče najti v Zgodovinsko-diplomatskem arhivu Italijanskega zunanjega ministrstva (*Archivio Storico-diplomatico del Ministero degli Affari Esteri*). Ta hrani obsežno dokumentacijo o vprašanjih, povezanih z opcijami za italijansko državljanstvo in s kasnejšim izseljevanjem z ozemelj, ki so pripadla Jugoslaviji,³³ pa tudi o odnosih italijanske vlade z ZVU v Trstu na političnem, gospodarskem in migracijskem področju, ter gradiva o stanju v coni B STO, o njenih odnosih s cono A in o italijanski in zavezniški politiki do nje. V tem delu so se kot najbolj uporabni izkazali dokumenti v fondih *Direzione Generale Affari Politici* in *Direzione Generale Affari Economici*.³⁴ Iz tržaškega državnega arhiva smo uporabili gradiva tržaškega urada za delo, hranjena v fondu *Ufficio provinciale del lavoro di Trieste*.³⁵

Da bi nekako zaokrožili pregled manj uporabljanih virov za obravnavana vprašanja, velja omeniti še dokumente o povojnih pobegih iz Slovenije v STO, Italijo in Avstrijo ter o beguncih iz Slovenije v tržaških taboriščih, vključno z njihovimi življenjskimi pogoji in razpoloženjem do izselitve oziroma povratka, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije.³⁶ V tem delu se ti viri ne uporabljajo, ker se omenjeni vidiki in izseljevanje po narodnostnem ključu tu ne obravnavajo.

Raziskovalno vprašanje

Pristopi, ki bolje omogočajo odmik in neodvisnost od narodnostnih perspektiv, so tisti, s katerimi tržaški zgodovini povojnega obdobja postavljamo vprašanja,

³³ Ta gradiva so že bila predstavljena v R. Pupo, *Le fonti sulle opzioni del Ministero degli Esteri*. V: C. Donato (ur.), *Spostamenti di popolazione e trasformazioni sociali nella provincia di Trieste e nel distretto di Capodistria nel secondo dopoguerra*, Trieste 2001, str. 63–70, ter uporabljena v P. Ballinger, *Opting for Identity ...*

³⁴ Archivio Storico-diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASMAE), *Direzione Generale Affari Politici (Affari Politici)*, 1946–1950, pod gesli *Italia in Jugoslavia*; ASMAE, *Affari Politici*, 1950–1957, pod gesli *Italia, Trieste in Jugoslavia*; ASMAE, *Direzione Generale Affari Economici (Affari Economici)*, *Versamento A*, *Versamento B* in *Versamento C*, pod gesli *Italia, Jugoslavia, Trieste in Erp*.

³⁵ Archivio di Stato di Trieste (AST), *Ufficio Provinciale del Lavoro di Trieste (Ufficio del Lavoro)*, posebej šk. 13, 28, 32, 33; glej C. de Draganich Veranzio, *Flussi migratori e mercato del lavoro a Trieste nel secondo dopoguerra (1947–1954)*, Tesi di Laurea in Storia della Venezia Giulia, Università degli Studi di Trieste, 2002–2003.

³⁶ Glej vire iz Arhiva Republike Slovenije (AS), ki jih navajata M. Drnovšek, *Izseljevanje »rakrana« slovenskega naroda. Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije*, Ljubljana 2010, str. 282–284, in N. Troha, *Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z Mirovno pogodbo z Italijo priključeno Ljudski republiki Sloveniji*. V: P. Štih, B. Balkovec (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, Ljubljana 2010, str. 446. Isto velja za gradiva ameriškega izvora, ki jih hrani arhiv tržaškega Inštituta za zgodovino odporniškega gibanja (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, Archivio (IRSMLFVGA), *Governo militare alleato – GMA*, šk, 201A in 201B.

manj vezana na specifično lokalno dogajanje, saj nam omogočajo problematiziranje in razumevanje zgodovinskih procesov ne glede na narodnost akterjev in obenem vključitev celotne družbe v zgodovinsko analizo. Tak primer so študije, katerih predmet raziskovanja sta identiteta in zgodovinski spomin, tako individualna kot kolektivna, in se poslužujejo analitičnih orodij zgodovinske antropologije, ki odpira nove perspektive interpretaciji in kontekstualizaciji lokalnih zgodovinskih dinamik.³⁷ Po drugi strani se raziskovanje lahko usmeri v socialno in ekonomsko zgodovino, torej v obravnavo družbenega in gospodarskega tkiva, socialnih in ekonomskih dinamik in politik, čeprav taka tematika sama po sebi ne zagotavlja odmika od nacionalnih perspektiv. Tudi ekonomija se je namreč uporabljala v podkrepitev bolj ali manj nacionalističnih tez, v podporo pripadnosti Trsta tej ali oni državi in prednostim, ki jih je ali naj bi jih prinesla, obenem pa ekonomske politike nikakor niso bile neodvisne od vzgibov nacionalnega značaja. Vendar so v zadnjih desetletjih študije na področju socialne in ekonomske zgodovine dokazale, da lahko nudijo raziskovalna polja in orodja, ki predstavljajo protistrup tako lokalizmu in »nevarnostim raziskave, grajene na nacionalnih spominih [...] katerim je zgodovina Trsta že sama po sebi močno izpostavljena«, kakor tudi ustvarjanju novih mitov, to je drugi nevarnosti, ki je na preži v tako zelo mitotvorni stvarnosti, kakršna je tržaška.³⁸ Ekonomska zgodovina torej premore teme, vprašanja in pristope, ki so širšega značaja in katerih obravnava omogoča odmik od nacionalnih perspektiv. V vsakem primeru pa se lahko izkaže za prednost biti zunanji opazovalec, saj se ta laže izogne nevarnosti, da bi prevzel gledišče ene od vpletenih strani in se z njo, zavestno ali nenamerno, identificiral, ki pa je bolj prisotna pri nekemu, ki je neposredno ali posredno vpet v obravnavana zgodovinska dogajanja.³⁹

Na osnovi teh ugotovitev je prišlo do odločitve, da bomo eno osrednjih tem v zgodovini Trsta po drugi svetovni vojni, to so migracijski procesi, skušali obravnavati v povezavi s povežno gospodarsko obnovo in z migracijskimi politikami, ki sta jih takrat krojili in izvajali ZVU in Italija. Tako izbiri upravičuje tudi sama zgodovina mesta, saj preplet med ekonomskimi in migracijskimi

³⁷ Glej na primer P. Ballinger, *History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton 2003; M., Verginella, *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*, Koper 2004; B. Thomassen, *Italy from Below and from the Outside-In: an Istrian Life-Story across the Italo-Yugoslav Border*. V: A. Panjek (ur.), *Pogledi od zunaj ...*, str. 155–178.

³⁸ Prim. E. Apih, *Trieste*, Bari 1988; L. Ganapini (ur.), *...anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra*, Torino, 1986, od koder je povzet navedek v besedilu (L. Ganapini, *Introduzione*, prav tam, str. 15); G. Sapelli, *Trieste italiana. Mito e destino economico*, Milano 1990.

³⁹ Koristnost zunanjega opazovanja je mogoče preveriti na primerih, zbranih v Panjek (ur.), *Pogledi od zunaj ...*

politikami ter migracijami spada med stalnice novejšje zgodovine Trsta. Že od svojih prvih korakov na začetku 18. stoletja sta namreč razvoj in rast moderne- ga Trsta v znatni meri slonela na politično-ekonomskih izbirah države, takrat še avstrijske, in na priseljevanju, ki so ga le-te omogočile in spodbujale. Tudi pozneje, med obema svetovnima vojnima, se je ohranila tesna povezanost med takrat italijansko ekonomsko politiko, oblikami rasti in migracijskimi tokovi, bodisi zaradi specifičnega odnosa med državo in gospodarstvom ter pomembne vloge poseganja države na področje gospodarstva v fašizmu bodisi z vidika mi- gracij, zaradi priselitvenih tokov, povezanih z vključitvijo mesta v novo državno stvarnost, in migracijske politike v »Julijski krajini«, ki se je delno razlikovala od tiste, ki jo je sicer fašistični režim vodil v Italiji. Nazadnje je bilo tudi v obdobju po drugi svetovni vojni poseganje države v gospodarstvo obsežno, migracijski pojavi pa intenzivni.

V letih povojne gospodarske obnove in ekonomske integracije v zahodni Evropi je bila v vseh državah, vključenih v ta proces, vloga politično-ekonomskih odločitev in posegov države na gospodarsko in socialno področje odločilnega pomena. Skorajda vso celino so poleg tega zajeli ogromni premiki prebivalstva, ki so izvirali iz vojne in povojnega razdejanja, politične in socioekonomske preu- reditve med Vzhodom in Zahodom, selitev s podeželja v mesta in iz manj razvitih območij v razvitejša, tako znotraj nacionalnih meja kot v evropskem in svetov- nem merilu. Povojna gospodarska rast je povzročila spremembe v demografski in zaposlitveni strukturi, s poudarkom na prehodu iz kmetijstva v industrijo, in sicer ne le v zahodni Evropi, ki je bila na poti hitrega gospodarskega razvoja, ampak tudi v vzhodni Evropi zaradi socialističnega spodbujanja industrializacije in urbanizacije (tako tudi v Jugoslaviji).⁴⁰ Tudi Italijo so, kot zahodno državo, zajele začasne in trajne migracije, tako znotraj same države zaradi privlačnosti »industrijskega trikotnika« kakor na mednarodni ravni, saj je sodila med »pre- obljudene in nerazvite sredozemske države«: v primeru Italije je »v bistvu šlo za obliko ekonomske migracije, ne le v vzgibih, ampak tudi v načinu, kako je potekala, saj je bila povsem odvisna in prikrojena povpraševanju po delovni sili v tujini in je zato bila zelo občutljiva na njegova nihanja«.⁴¹

V Italiji so se povojne vlade z jasno politično odločitvijo opredelile za podporo emigraciji. Pomembna politična osebnost, kot je Mariano Rumor, je izseljevanja označil za »življensko potrebo« države, večkratni predsednik vlade Alcide de

⁴⁰ Za jugoslovanski primer glej N. Borak, *Ekonomske vidike delovanja in razpada Jugoslavije*, Ljubljana 2002.

⁴¹ F. Romero, *L'emigrazione operaia in Europa (1948–1973)*. V: P. Bevilacqua, A. De Clementi, E. Franzina (ur.), *Storia dell'emigrazione italiana...*, str. 398 in 400.

Slika 3: Odhod angleških družin, Trst 18. 10. 1953 (NŠKZO, ZVU, Politika)

Gasperi pa je spodbujal Italijane, naj »ponovno gredo na pot v svet«, saj bi na ta način omilili brezposlenost in bi gospodarska obnova laže zadihala, obenem pa bi »manjša brezposelnost in višji življenjski standard ublažila socialne konflikte in stabilizirala politični konsenz«. ⁴² Drugače je bilo v Sloveniji in Jugoslaviji, kjer večji del migracij v prvih povojnih letih znanstvena literatura opredeljuje kot »politično emigracijo« beguncev. ⁴³ Sicer pa je do polovice petdesetih let prevladala restriktivna politika do izseljevanja, meje so bile za izseljevanje »hermetično« zaprte, čeprav se je ideološko prepričanje, da je izseljevanje pojav, tipičen za kapitalističen sistem, in da »v socializmu zunanjih migracij ne bo več«, v Jugoslaviji začelo rahljati razmeroma zgodaj. ⁴⁴ Kljub zaprtim mejam je »ekonomska emigracija« potekala že pred polovico petdesetih let, in sicer v obliki »ilegalne migracije«, najkasneje od leta 1954 dalje pa so migracije v Jugoslaviji bile pretežno ekonomskega značaja. ⁴⁵

⁴² Prav tam, str. 402–403.

⁴³ J. Malačič, *Zunanje migracije Slovenije ...*, str. 301; M. Drnovšek, *The attitude of the State and the Catholic church towards Slovenian emigration: a historian's view*. V: M. Drnovšek (ur.), *Historical and cultural perspectives on Slovenian migration*, Ljubljana 2007, str. 32.

⁴⁴ J. Malačič, *Zunanje migracije Slovenije ...*, str. 301.

⁴⁵ J. Malačič, *Zunanje migracije Slovenije ...*, str. 303; M. Drnovšek, *The attitude of the State...*, str. 31, 33–35; Z. Čepič, *Zdomstvo*. V: P. Štih, B. Balkovec (ur.), *Migracije in slovenski prostor ...*, str. 395–412.

Migracije so vselej tudi ekonomsko dejstvo, saj vplivajo na trg dela, na povpraševanje, na strukturo in obseg prebivalstva. Potovanja migrantov poleg tega razvijajo dejavnosti, povezane s prevozom, ki lahko pridobijo značilnosti prave »industrije migracij«, če na primer pomislimo na čezoceansko plovbo v nekaterih fazah evropske zgodovine ter na ustanove in podjetja, ki so jo izvajali. K tem vidikom je treba dodati še dejstvo, da kot del svojih ekonomskih in socialnih politik vlade izvajajo migracijske politike, katerih namen je uravnavanje neskladij na trgu dela in, bolj splošno, razmerja med številom prebivalstva in razpoložljivimi gospodarskimi viri. Vendar so ekonomija in migracije povezane tudi drugače, to je na ravni migracijskih vzgibov. Ekonomska znanost je oblikovala teorijo migracij, ki z različnimi pristopi razlaga migracije na osnovi ekonomskih dejavnikov, razmer in pričakovanj.⁴⁶

Migracije, ki jih je Trst doživel v obdobju po drugi svetovni vojni, kažejo značilnosti, s katerimi dejansko predstavljajo celoten spekter oblik migracijskih gibanj v Evropi 20. stoletja, ki so sicer izredno kompleksne in jih je težko shematizirati, nenazadnje zaradi tega, ker prepletanje modelov in vzgibov predstavlja prej pravilo kot izjemo: imigracija, emigracija in notranja migracija; migracije v iskanju osnovnega preživetja in migracije z namenom izboljšanja življenjskega standarda ter kariernega napredovanja; »eksodusi in prisilne migracije iz ideološko-verskih, političnih, etnično-nacionalističnih razlogov«, marsikdaj povezanih s spreminjanjem meja; lokalne dnevne in začasne migracije za delo in dokončne migracije; migracije, sloneče na tradiciji in na že vzpostavljenih migracijskih mrežah; migracije, pogojene s kolektivnimi ali z individualnimi vzgibi. Pri vsej tej kompleksnosti je zgodovina migracij razvila in uporabila različne pristope, vendar če kljub temu obstaja skupen rezultat na interpretativni ravni, ga je najverjetneje treba iskati v ugotovitvi, da so v 20. stoletju odločilno vlogo na tem področju prevzele države, katerih politika in zakonodaja sta povzročali in zavirali, urejali in zamejevali migracijska gibanja.⁴⁷

Na osnovi teh predpostavk bomo preučevali odnose med migracijskimi pojavi, vladnimi politikami in dejavnostjo mednarodnih ustanov na primeru Trsta v obdobju po drugi svetovni vojni. Posebej bodo preučena razmerja med tržaškimi migracijami, ekonomskimi izbirami v sklopu povojne gospodarske obnove in migracijskimi politikami ZVU in Italije ter dejavnostjo mednarodnih

⁴⁶ J. Malačič, *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*, Ljubljana 2000, str. 173–174.

⁴⁷ K. Bade, *Evropa v gibanju. Migracije od poznega 18. stoletja do danes*, Ljubljana 2005, str. 4–8. V slovenski literaturi za novejši pregled znanstvenih teorij in pristopov k preučevanju migracij, ki pa ne obsega zgodovinskega, glej D. Josipovič, *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*, Ljubljana 2006, str. 68–94, in M. Lukšič Hacin, *Migracije v teoretskem diskurzu*. V: P. Štih, B. Balkovec (ur.), *Migracije in slovenski prostor ...*, str. 8–23, ki obravnava tudi zgodovinski pristop.

organizacij za migracije. Zgodovinsko raziskovanje je doslej izkazalo večji interes za dogajanja v zvezi z istrskimi begunci, medtem ko so tržaške migracije ostale bolj v ozadju, posebej tiste iz obdobja pred vrnitvijo pod Italijo leta 1954:

*Odhod okupatorske vojske je pomenil izgubo 25 milijonov lir na dan in brezposelnost. Razširjena je zavest o nazadovanju. Najbolj dramatična reakcija je bila izselitev, tega pojava Trst poprej ni poznal in je do danes premalo analiziran; med letoma 1954 in 1958 je odšlo približno 16.000 ljudi, največ v Avstralijo.*⁴⁸

Izhajali bomo iz tega že klasičnega Apihovega tolmačenja, ki je močno vplivalo na kasnejše interpretacije in periodizacije tržaškega izseljevanja po drugi svetovni vojni in ga je od italijanskega zgodovinopisja privzelo tudi slovensko zgodovinopisje,⁴⁹ obenem pa pripomoglo k usmerjanju raziskovanja v obdobje po odhodu zaveznikov in vrnitvi pod Italijo. Pri tem bo pozornost osredotočena na obdobje ZVU in na takratne migracije, in sicer posebej na izseljevanje iz Trsta pred letom 1954. To obdobje in te migracije so namreč doslej ostali nekoliko v senci zgodovine in zgodovinopisja, čeprav se njihovi sledovi najdejo tudi v omenjenem Apihovem delu, v katerem je izpod peresa ekonomskega zgodovinarja Sapellija mogoče uzreti implicitno priznanje, da se je izseljevanje sprožilo že pred letom 1954: po letu 1954 italijanski državni posegi v gospodarstvo »niso zaustavili odliva najbolj kvalificirane delovne sile, ki je prav v tistih letih postajal pomenljiv pokazatelj tržaškega propadanja«. ⁵⁰ To vprašanje bomo preverjali v tem delu in poskušali nanj odgovoriti tako, da bomo izseljevanje postavili v kontekst in odvisnost od ekonomskih in migracijskih politik.

⁴⁸ E. Apih, *Trieste ...*, str. 186.

⁴⁹ Npr. M. Drnovšek, *Izseljevanje »rakrana« ...*, str. 260 in tam navedena literatura.

⁵⁰ G. Sapelli, *Il profilo del »destino economico«*. V: E. Apih, *Trieste ...*, str. 242. Drugo sled predstavlja »preko 20.000 Tržačanov«, izseljenih v Avstralijo in Kanado med letoma 1952 in 1958, G. Cresciani, *Migrants or Mates. Italian Life in Australia*, Sydney 1988, str. 31, kakor ga navaja T. Fait, *L'emigrazione giuliana in Australia, 1954–1961*, Udine 1999, str. 68.

Slika 4: Pregled na mejnem prehodu pri Trstu (NŠKZO, ZVU, Mejni prehodi)

Razdruževanje in migracije

Razdruževanje na Svobodnem tržaškem ozemlju

Povojno dogajanje na Primorskem, v STO in še posebej v Trstu je precej dobro poznano, saj je že dolgo v središču pozornosti zgodovinarjev, zlasti na področju politične zgodovine, zato nam na tem mestu ni treba predstavljati tega dela konteksta. Bistveno manj obravnav sta doživeli ekonomska in socialna zgodovina. Zaradi tega bomo v nadaljevanju predstavili oris in nekatere izstopajoče vidike ekonomskega konteksta vprašanj, ki so v središču naše obravnave, to je migracij ter ekonomskih in migracijskih politik, osredotočiti pa se bomo skušali na STO v celoti in posebej na odnose med conama A in B.

Z Marshallovim načrtom (tudi Program evropske obnove, *European Recovery Programme* – ERP, 1948–1951) so Združene države Amerike vanj vključenim evropskim državam želele omogočiti čim hitrejšo obnovo od posledic vojne, ustvariti koalicijo, ki bo sposobna nasprotovati Sovjetski zvezi in njenim satelitom, »na podlagi ameriških pomoči nevtralizirati tveganje, da bi se stranke skrajne levice krepile v državah, ki so bile najbolj pretresene in obubožane« od vojne ter vzpostaviti trgovsko območje, odprto za ameriško blago. Marshallov načrt »je odločilno pripomogel k zagotovitvi tako gospodarske obnove kot politične stabilizacije« in se je pokazal za »odločilnega« v procesu integracije držav Zahodne Evrope. Ta je obenem potekala na politični, gospodarski in vojaški ravni, vendar je začetno uvajanje

Slika 5: Mejni prehod med cono A in cono B STO: anglo-ameriški »blok« pri Škofijah, 1948 (NŠKZO, ZVU, Mejni prehodi)

doživela ravno na področju gospodarskega sodelovanja.⁵¹ Trst je bil še posebej izpostavljen in močno vključen v boj za zaščito »nove rase atlantskega človeka« in združitve »civiliziranega sveta«, kot se je izrazil poveljnik cone A STO general Airey.⁵² Lastnosti atlantskega človeka in sveta, ki so ju v Trstu želeli obvarovati s tem, da so mesto ohranjali na strani zahodne demokracije, niso bile izključno političnega značaja, kot na primer svoboda govora v večstrankarskem demokratičnem sistemu, ampak so vključevale tudi pravico do zasebne lastnine in svobodo podjetniške pobude, z drugimi besedami tržno gospodarstvo. Oba vidika sta oblikovala alternativo sistemu, ki sta ga sestavljali ljudska demokracija in socialistična ekonomija. Pri obnovi tako Trsta kot Evrope je bil torej preplet političnih in gospodarskih dejavnikov močan. Drugače tudi ne bi moglo biti, saj sta se spopadala dva nasprotujoča si politična in tudi gospodarska sistema.

⁵¹ V. Castronovo, *L'avventura dell'unità europea. Una sfida con la storia e con il futuro*, Torino 2004, str. 9. Glej tudi D. Nečak, *Vloga ekonomskih procesov v evropskih integracijah in dezintegracijah*. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 52/2002/2, str. 7–8.

⁵² ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950*, Italia, šk. 246, fasc. 1, poslovilni govor Sir Terence Airey, 1951. Glej tudi A. Panjek, »Atlantski človek« ali tržaška vprašanja ameriške povojne gospodarske politike. V: Acta Histriae, 13/2005/2, str. 363–380.

Karta 1:
Svobodno tržaško
ozemlje med Italijo
in Jugoslavijo
(1947–1954)

Po drugi svetovni vojni je nova meja med Slovenijo oziroma Jugoslavijo in Italijo pomenila ločnico med dvema alternativnima družbenima (političnima, gospodarskima) ureditvama, socialistično in kapitalistično. Ožje območje okoli Trsta s severno Istro je pripadlo Svobodnemu tržaškemu ozemlju, ki sicer ni nikoli zaživel do nivoja delujoče enotne države, temveč je ostalo razdeljeno na jugoslovansko in zavezniško cono. Vendar bolj kot gospodarskemu povezovanju cone A z Italijo ali cone B z Jugoslavijo bo tu pozornost namenjena ekonomski povezanosti oziroma procesu razdruževanja med conama A in B znotraj samega STO. Predmet preučevanja so torej gospodarski odnosi in procesi med cono A s Trstom, ki so jo upravljali anglo-ameriški zavezniki in Italija, in cono B s Koprom, ki jo je upravljala jugoslovanska vojska, kar z drugimi besedami pomeni obravnavanje vpliva razmejčitve na ožji del nekega širšega, dotlej integriranega ekonomskega prostora. V ta namen bomo pregledali različne elemente oziroma vidike gospodarske povezanosti (ali nepovezanosti), in sicer vprašanja institucij, denarja, zemljiške lastnine, industrijskega kapitala in vodenja podjetij,

bank, surovin, energije, turizma, prometa in preskrbe ter nenazadnje (čezmejne) mobilnosti dela.

Posameznih vprašanj na tem mestu ne bo mogoče poglobljati s pregledom vseh gospodarskih, političnih in administrativnih ukrepov, ki so v conah A in B vplivali na njuno združevanje ali razdruževanje. Ti ukrepi so sicer že bili predmet tudi poglobljenih zgodovinskih obravnav, čeprav se pretežno osredotočajo na vsako od obeh con posebej. S čezmejnimi odnosi in z razmerji vzdolž »najbolj odprte meje« med evropskim Zahodom in Vzhodom ter s preoblikovanjem socioekonomskega prostora na obeh straneh slovensko (jugoslovansko)-italijanske meje so se ukvarjali zlasti geografi, ki so temeljiteje obravnavali procese v obdobju po letu 1954. Tudi vprašanje ekonomske regionalnosti oziroma določanja tržaškega *Hinterlanda* ali *Umlanda*, torej zalednega prostora, ki je gravitiral na mesto in s katerim je bil Trst socioekonomskega soodvisen, je doživelo več obravnav, nenazadnje zaradi njegove povezanosti s politično in nacionalno, to je ozemeljsko usodo tega prostora skozi celo 20. stoletje. Zato te obravnave niso izključno znanstvene narave, po drugi strani pa se je le malokatera znanstvena razprava temu vprašanju posvetila kot osrednjemu obravnavanemu problemu.⁵³ Premalo pozornosti pa smo gospodarski zgodovinarji doslej prav gotovo namenili specifično odnosom med obema deloma Svobodnega tržaškega ozemlja.

Na širši ravni je mogoče ugotoviti, da je s povojno razmejitvijo na Primorskem večji del obstoječih ekonomskih proizvodnih zmogljivosti in prometne infrastrukture ostalo na italijanski oziroma zavezniški strani. V slovenskem zgodovinopisju se za povojno obdobje na splošnejšem nivoju poudarjata ohromitev gospodarstva in ukrepi za vzpostavitev samostojnih ekonomskih ustanov in vzvodov, v italijanski literaturi pa tržaška izguba gospodarskega zaledja in problematična ekonomska vloga v novih razmerah.

INSTITUCIJE IN EKONOMSKE POLITIKE

Jugoslovanska okupacijska oblast je do leta 1947 na Primorskem v začasno uporabo in užitek prevzela premoženje italijanske države in javnopravnih enot, kakor ji je to dovoljeval haaški pravilnik, ni pa ga mogla poddržavljati in torej postati njegov lastnik. Poleg tega je s posebnim odlokom izvedla zaplembo lastnine fašističnih ustanov, društev in oseb (1946). Nato sta na podlagi mirovne

⁵³ Kot izjemo velja omeniti vsaj G. Battisti, *Una regione per Trieste. Studio di Geografia politica ed economica*, Udine 1979.

pogodbe leta 1947 Jugoslavija in Svobodno tržaško ozemlje brezplačno prejela italijansko državno in javno premoženje na svojem območju.⁵⁴

ZVU je v coni A STO sicer ustanovila svoje upravne organe in vodila svojo ekonomsko politiko, vendar se je pri tem opirala na lokalne italijanske upravne strukture, ki jih je ohranjala, ter na staro in novo italijansko zakonodajo. ZDA so z vzvodi ERP-ja v cono A STO usmerile sorazmerno ogromno sredstev in pomoči. Obenem je ZVU izvajala vse bolj dosledno politiko povezovanja tržaškega gospodarstva z italijanskim prostorom, v katerem je videla edino ekonomsko perspektivo za Trst, ravno preko Italije pa naj bi se Trst integriral v zahodnoevropski prostor. Italija pa je ves čas obstoja cone A STO financirala svoja državna in poldržavna podjetja, ki jih je tam obdržala ter tudi drugače pomagala tržaškemu gospodarstvu, npr. s kritjem javnofinančnega primanjkljaja cone A. Na londonski konferenci leta 1952 sta ZDA in Velika Britanija prepustili Italiji imenovanja odgovornih ljudi na pomembna vodilna mesta v upravi cone A, med katerimi velja tu omeniti zlasti službe na gospodarskem in socialnem področju, kar je še močnejše povežalo cono A z italijanskim gospodarskim (in siceršnjim) prostorom.⁵⁵

Na drugi strani so oblastni organi v coni B STO na gospodarskem področju delovali na podlagi navodil zveznih jugoslovanskih organov ter republiških vodstev Slovenije in Hrvaške, skušali so kolikor mogoče izenačevati zakonodajo z jugoslovansko in nasploh krepiti povezanost cone B z Jugoslavijo. Leta 1948 je VUJA dobila ukaz, naj se cona B vljuči v »prizadevanja za izpolnitev prve petletke«, naj se vpelje načrtno gospodarstvo in zasebni sektor preoblikuje v državnega.⁵⁶ Temeljne naloge prvega jugoslovanskega petletnega plana razvoja (1947–1951) so bile »odpraviti gospodarsko in tehnično zaostalost, okrepiti ekonomsko in obrambno moč države, okrepiti in dalje razviti socialistični sektor narodnega gospodarstva in nove proizvodne odnose, ki izvirajo iz njega, in dvigniti splošno blaginjo delovnega ljudstva na vseh treh sektorjih«. Bil je »zelo avtarkičen« in poudarjal je industrializacijo.⁵⁷ V coni B STO pa je uvedeno planiranje bilo enoletno, s poudarkom na izboljšanju življenjskega standarda prebivalstva. Investicije v šole in druge socialne ter kulturne objekte so videli kot pomemben element v utrjevanju

⁵⁴ M. Zagradnik, *Procesi podržavljanja premoženja v Slovenskem primorju po drugi svetovni vojni*. V: N. Borak, Ž. Lazarevič (ur.), *Prevrti in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918–1945–1991*, Ljubljana 1996, str. 135, 139.

⁵⁵ Glej naslednje poglavje.

⁵⁶ Ž. Lazarevič, J. Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva*, Ljubljana 2000, str. 262.

⁵⁷ N. Borak, *Ekonomski vidiki ...*, str. 42–43.

Slika 6: Izobraževalne dejavnosti na jugoslovanskem območju: tečaj za nepismene ženske iz Gažona, Koper (NŠKZO, ZVU, Kraji, Kraji v Jugoslaviji)

novih socialnih razmerij in medetničnih odnosov.⁵⁸ Videli bomo, kako je tudi ZVU v coni A STO precejšnjo pozornost namenjala socialni razsežnosti naložb iz razvojnih sredstev, in sicer iz podobnih, če že ne zrcalnih razlogov. Takoj po londonski konferenci (1952), ki je stopnjevala povezavo cone A z Italijo, so bile npr. v coni B odprte podružnice Narodne banke Jugoslavije in razširjena veljavnost jugoslovanske uredbe o poslovanju gospodarskih podjetij ter okrepljene investicije v pospešeno industrializacijo.⁵⁹

Svobodno tržaško ozemlje je bilo ob ustanovitvi razdeljeno na dve coni, do imenovanja skupnega guvernerja in do oblikovanja drugih institucij nove države pa ni nikoli prišlo. Zaradi tega je institucionalna povezanost med conama ostala vseskozi dokaj krhka in je puščala veliko prostora za razdruževalne ukrepe.

⁵⁸ D. Rogoznica, *Specifičnosti gospodarskega sistema cone B. Primer Ampelee in Arrigonija*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, Trst 2007, str. 467–468.

⁵⁹ M. Zagradnik, *Nacionalizacija industrijskih podjetij v slovenskem Primorju in slovenski Istri*. V: *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni*, Viri, 5, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1992, str. 151–154; N. Troha, *STO – Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954)*. V: S. Valentinčič (ur.), *Zbornik Primorske – 50 let*, Koper 1997, str. 58; D. Rogoznica, *Specifičnosti gospodarskega sistema ...*, str. 472–473.

Ker bo tržaško gospodarstvo podrobneje obravnavano v naslednjem poglavju in ker je že bilo močno povezano z italijanskim, posebej zaradi oblike razvoja še v obdobju med svetovnima vojnama, bo tu pri pregledu odnosov med conama A in B STO večidel pozornosti namenjene jugoslovanskim ukrepom v coni B, ki so močnejše spreminjali obstoječi sistem in razmerja.

ZEMLJA

Severozahodna Istra je bila s Trstom povezana tudi z zemljiško lastnino, saj so bili lastniki kmetijskih površin v nekaterih primerih Tržačani ali italijanski državljani, ki so se izselili med ali po vojni. Do ustanovitve STO leta 1947 je jugoslovanska okupacijska oblast na Primorskem na podlagi mednarodnega prava mogla prevzeti začasno upravljanje zemljiške lastnine odsotnih oseb, ki so bile razmeroma številne. Zaplenjena so bila tudi posestva fašističnih lastnikov, razen v primeru, če so na njih živeli koloni, saj se je pripravljala agrarna reforma, ki je prednostno odpravljala »kolonata«. Slednja se je na območju cone B STO izvedla že pred podpisom mirovne pogodbe z Italijo leta 1947, in sicer v občinah Koper, Izola in Piran. Najprej je julija 1946 okrajni izvršilni narodnoosvobodilni odbor za koprski okraj izdal odredbo o odpravi »kolonata« v koprskem okraju, ki je ukinjala kolonska razmerja in jih nadomeščala z zakupnimi. Bivši »koloni« in polovičarji (spolovinarji) so postali zakupniki zemljišč, poslopij in inventarja, zemlja pa je ostajala v lasti dotedanjih lastnikov. Decembra istega leta je isti odbor sprejel še »odlok o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb«, na podlagi katerega je bila v začetku leta 1947 izvedena agrarna reforma v koprskem okraju. Odlok je potrjeval odpravo kolonskih razmerij, a obenem razlaščal lastnike 'kolonskih' zemljišč, ki so prešla v last dotedanjih obdelovalcev.⁶⁰ Podatki o številu posestev in površini zemljišč, ki jih je zajela agrarna reforma o odpravi »kolonata« na Koprskem, se v virih in literaturi razlikujejo. Razlaščenih je bilo blizu 630 posestev in pet veleposestev za blizu 2.300 ha zemlje, ki se je pretežno nahajala v priobalnem pasu od Ankarana do Sečovelj.⁶¹ Ta obseg je predstavljal manjši del vse obdelane zemlje, večji del je ostal v rokah dotedanjih lastnikov.⁶²

⁶⁰ Z. Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*, Maribor 1995, str. 169–177.

⁶¹ Z. Čepič, *Agrarna reforma ...*, str. 169, 173, 174 (tudi za različne podatke iz virov in literature, npr. J. Titl, *Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju*, Koper 1965); M. Zagradnik, *Procesi podržavljanja premoženja ...* str. 136; M. Zagradnik, *Optiranje in izseljevanje*. V: S. Valentinčič (ur.), *Zbornik Primorske ...*, str. 63–64.

⁶² 2.300 ha bi pomenilo približno petino vse obdelane zemlje po podatkih za leto 1981, ko je skupaj bilo blizu 11.000 ha, glej M. Natek, *Nekatere geografske značilnosti zemljiško-posestne strukture v SR Sloveniji 1981. leta*. V: *Geographica Jugoslavica*. Buletin Saveza geografskih društev Jugoslavije, VI/1984, III Jugoslovanski agrarnogeografski simpozij, Maribor 1985, str. 189 (tabela) in M. Natek,

Slika 7: »Zbor nekdanjih bertoških kolonov poje na manifestaciji ob razdelitvi zemlje, 1946«, Bertoki, Koper (vir: NŠKZO, ZVU, Prosveta, Društva onstran meje)

Zemljiška posest je bila zelo razdrobljena in agrarna reforma je razdrobljenost še stopnjevala s tem, ko je dele večjih posesti dodeljevala v last kolonom. Razmeroma veliko »kolonov« je zavračalo ponudbe ali zapuščalo zemljo, ki so jo dobili z agrarno reformo, med drugim zaradi izseljevanja v Trst.⁶³ Med leti 1947 in 1951 je bilo sprejetih še nekaj predpisov, ki so potrjevali prevedbo kolonskih razmerij v zakupna ter prepovedovali ponovno uvajanje kolonskih razmerij in zapuščanje zemljišč, pridobljenih z agrarno reformo. V obeh slednjih primerih je bila predvidena izguba lastninske pravice.⁶⁴

Zaplenjena in z agrarno reformo razlaščenca obdelovalna zemlja, ki ni bila dodeljena bivšim »kolonom« ali so jo ti zapustili, je bila 'podržavljena'. Obenem so se začele ustanavljati kmetijske zadrage in državni kmetijski kombinati, posebej na nižinskih zemljiščih, kjer je bila možna mehanizacija

Zemljiško-posestna struktura in velikost kmečkih gospodarstev v koprskem primorju leta 1981. V: Primorje. Zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov, Portorož – Ljubljana 1990, str. 125.

⁶³ A. Moritsch, *Das nahe Triester Hinterland. Zur wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, Wien-Koln-Graz, str. 36 in 38; M. Zagradnik, *Optiranje in izseljevanje ...*, str. 64.

⁶⁴ Z. Čepič, *Agrarna reforma ...*, str. 177.

proizvodnje.⁶⁵ Po ustanovitvi STO septembra 1947 in do njegove ukinitve v koprskem okrožju ni bilo novih podržavljanj kmetijske zemlje, zato je ostalo pri dotlej izvedenih ukrepih z agrarno reformo vred. Njeni rezultati so bili zakonsko potrjeni po priključitvi Jugoslaviji oziroma Sloveniji konec leta 1954.⁶⁶ Uvajanje zadrug se je srečevalo s težavami in neuspehi. Leta 1955 je bilo na območju Kopra in Buj, takrat že bivše cone B, skupaj še 13 kmetijskih zadrug.⁶⁷

V naslednjih letih so iz cone B STO v Italijo izseljene osebe in italijanski državljani, ki so tu še imeli nepremičninsko lastnino, slednjo lahko predali v uživanje sorodnikom, oddali v najem ali prodali, pozneje pa je bilo proti odškodnini podržavljeno vse preostalo italijansko premoženje (1958–1972).⁶⁸ Struktura zemljiške lastnine je na Koprskem ostala silno razdrobljena, saj je povprečna velikost posesti leta 1981 obsegala približno 2 ha, kmetijskih obratov z več kot 10 ha zemlje pa je bilo le 141 za skupnih je 2.020 ha.⁶⁹

INDUSTRIJSKI KAPITAL IN VODENJE PODJETIJ

Industrijska rast je v zadnjih desetletjih avstrijske dobe v Trstu in severni Istri potekala ne samo na podlagi lokalnega kapitala, ampak vse bolj tudi s pomočjo zunanjih kapitalov iz osrednjih slovenskih, avstrijskih, čeških dežel habsburške monarhije in tujine. V obdobju med obema vojnama se je nato močno okrepil italijanski kapital, tako v obliki zasebnih naložb podjetij in družb iz sosednjega in osrednjega italijanskega prostora kakor državnih participacij. Slednje so postale vse pomembnejše, zlasti potem ko je v fašistični Italiji prevladalo vodeno gospodarstvo (npr. preko državne družbe IRI, *Istituto per la Ricostruzione Industriale*, Institut za industrijsko obnovo, 1933). Tako je bil v tem obdobju do druge svetovne vojne v tržaški in severnoistrski industriji poleg lokalnega kapitala večinoma prisoten le še italijanski zasebni ali državni kapital. Industrija je bila koncentrirana zlasti v Trstu in Miljah ter Tržiču (Monfalcone), v severni Istri pa je štela le nekaj večjih obratov (industrije konzerv, manjše ladjedelnice, rudnik premoga) in večje število obrtnih delavnic (700), ki so večinoma imele značaj kovinskih uslužnostnih podjetij in so predvsem krile potrebe mesta Trst

⁶⁵ A. Moritsch, *Das nahe Triester Hinterland* ..., str. 36 in 38.

⁶⁶ M. Zagradnik, *Procesi podržavljanja premoženja* ..., str. 137 in 142; Z. Čepič, *Agrarna reforma* ..., str. 177–178.

⁶⁷ *Zadružni leksikon FNRJ, Knjiga I*, Zagreb 1957, str. 619.

⁶⁸ M. Zagradnik, *Procesi podržavljanja premoženja* ..., str. 142–143.

⁶⁹ M. Natek, *Nekatere geografske značilnosti* ..., str. 189 (tabela) in M. Natek, *Zemljiško-posestna struktura* ..., str. 125.

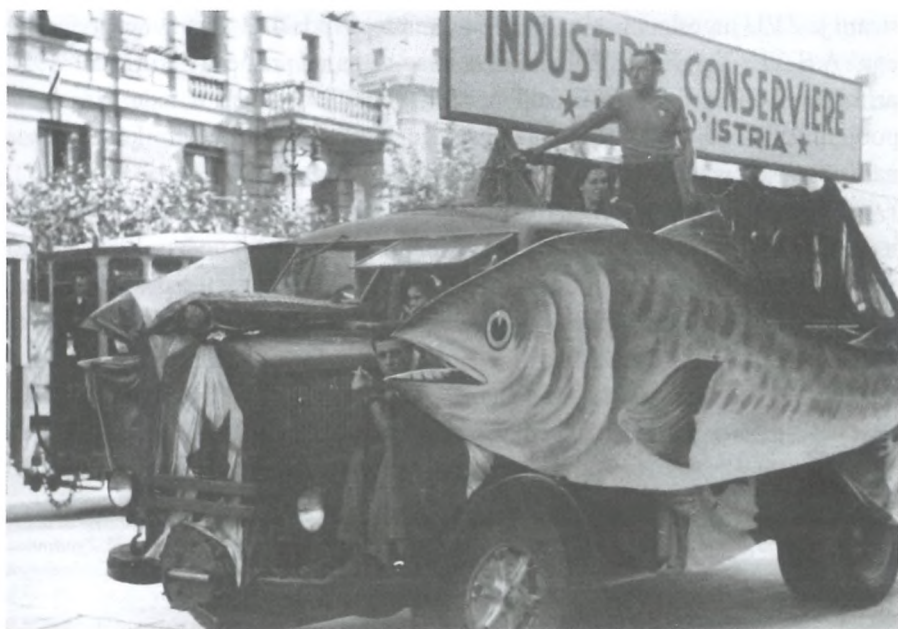
ter dopolnjevale proizvodnjo tamkajšnjih industrijskih podjetij.⁷⁰ Večji industrijski obrati so proizvajali za širši italijanski trg in za izvoz, obrtne delavnice pa so delale za lokalni trg, tudi kot dobavitelji in podizvajalci tržaških industrijskih podjetij. Slediti spremembam v lastnini industrijskega kapitala in v vodenju podjetij, ki jih je pozneje jugoslovanska oblast uvedla v cono B STO, pomeni torej neposredno opazovati spremembe v povezanosti med conama A in B ter cono B z Italijo.

Razmere na področju industrijskega kapitala so z lastninskega vidika sledile že omenjenemu razvoju pri italijanskem državnem premoženju in pri kmetijskih površinah (z izjemo razlastitev v sklopu agrarne reforme). Industrijska lastnina tistih, ki so bili osumljeni sodelovanja z okupatorjem ali fašističnega delovanja, je bila zaplenjena (konfiskacija) in je prešla pod upravo organov jugoslovanske administracije, najprej cone B Julijske krajine in nato cono B STO. Tu je konfiskacija med večjimi podjetji doletela npr. ladjedelnici Depangher in Istria ter industrijo konzerv Ampelea. Tudi podjetja odsotnih oseb so prešla pod vodstvo javnih upravnih organov, čeprav so njihovi lastniki v njih ohranjali svoj lastniški delež. Kljub tem prevzemom je del industrijskih in obrtnih podjetij še dalje ostajal v zasebni lasti. Ker je novoustanovljeni 'državi' STO po mirovni pogodbi pripadala italijanska državna in poldržavna lastnina na tem ozemlju, je jugoslovanski upravi v cono B pripadlo tudi italijansko javno premoženje, kar je na industrijskem področju pomenilo zlasti piranske soline in izolsko plinarno. V dobi Svobodnega tržaškega ozemlja, od leta 1947 do leta 1954, v cono B ni bilo nacionalizacij niti dodatnih posegov v lastništvo industrijskih podjetij.⁷¹

Bili pa so izvedeni nekateri ukrepi, katerih namen je bil vzpostavljane socialističnih produkcijskih razmerij po jugoslovanskem modelu. Vojaška uprava jugoslovanske armije (VUJA) oz. lokalna ljudska uprava cone B STO sta namreč posegali tako v lastniško strukturo podjetij, na primer z investicijami v obstoječa podjetja, kakor v njihovo upravljanje in vodenje na področju dobave, proizvodnje in prodaje, na primer z uvajanjem jugoslovanskega zakona o delavskem upravljanju v gospodarstvu leta 1951 in z razširjeno veljavnostjo jugoslovanske uredbe o poslovanju gospodarskih podjetij leta 1952. Poleg tega je bila ustanovljena vrsta novih podjetij, zlasti leta 1947 ob podpisu mirovne pogodbe in ustanovitvi STO, z namenom vzpostavitve mreže podjetij, ki bi

⁷⁰ J. Prinčič, *Prek socializma ..., Dokumenti, Utemeljitev izgradnje tovarne Tomos v Kopru*. V: N. Borak, Ž. Lazarevič, J. Prinčič (ur.), *Od kapitalizma do kapitalizma*, Ljubljana 1997, str. 376.

⁷¹ M. Zagradnik, *Procesi podržavljanja premoženja ...*, str. 134–138; M. Zagradnik, *Nacionalizacija industrijskih podjetij ...*, str. 151–154; D. Rogoznica, *Le confische dei beni di fascisti e collaborazionisti nel distretto di Capodistria*. V: A. Verrocchio (ur.), *Trieste tra ricostruzione e ritorno all'Italia*, Trieste 2004, str. 120–133.

Slika 8: Izolska ribja predelovalna industrija se predstavlja na festivalu dela v Trstu leta 1945 (NŠKZO, ZVU, Festivali dela, Festival dela 1945)

omogočila večjo neodvisnost od obstoječih podjetij italijanskih lastnikov in obenem spoštovanje mednarodnopravnih omejitev k podržavljanju. Ta nova podjetja so se ustanavljala v obliki delniških družb in družb z omejeno odgovornostjo, v katerih je bila neposredno ali posredno glavni delničar Istrska banka d. d., ki jo lahko imamo za državno banko cone B STO, osnovano na jugoslovanskem državnem kapitalu. Na ta način, čeprav je bila lastninska struktura dokaj raznolika, saj so bile prisotne delniške družbe v lasti ali pod kapitalskim nadzorom Istrske banke, zasebna podjetja odsotnih lastnikov, zasebna podjetja prisotnih lastnikov, konfiscirana podjetja ter državna podjetja, je vsa industrijska podjetja dejansko nadziral in upravljal Istrski okrožni ljudski odbor (sicer v različnih oblikah, npr. preko skladov, odborov in odsekov, Istrske banke). Zapleteno lastninsko stanje je marsikateremu podjetju povzročalo težave zlasti pri odnosih s tujino, kar se je nadaljevalo tudi po priključitvi cone B Jugoslaviji oziroma Sloveniji in Hrvaški.⁷²

Kapitalska povezanost industrijskih podjetij v coni B STO s cono A in z Italijo se je prekinjala tudi drugače. Lastniki so v precejšnjem številu zapustili cono B in ustavili dobavo obratnega kapitala, jugoslovanska oblast pa je takoj po vojni iz severnoistrskih tovarn odnesla številne stroje in znatne zaloge. Na drugi strani je ZVU jugoslovanskim državljanom prepovedala ustanavljanje podjetij v coni A STO.⁷³ Tržaški gospodarski krogi so se pa na primer v letih 1950–1951 pritoževali nad prodorom jugoslovanskih podjetij oziroma navidez zasebnih podjetij, ki pa naj bi bila osnovana na jugoslovanskem državnem kapitalu, ter nad strpnostjo, s katero naj bi ZVU spremljala to dogajanje.⁷⁴

Ukrepi za gospodarsko razdruževanje in zmanjševanje odvisnosti od tržaške industrije so se na jugoslovanski strani pomnožili in okrepili po letu 1954. Ravno s tem namenom je kmalu zatem bila v Koper prenesena Tovarna motorjev Sežana (Tomos).⁷⁵ V novih prostorih je začela delovati leta 1959, čeprav se je v Koper preselila že prej, in je kmalu začela sodelovati s francoskim Citroenom (Cimos).⁷⁶ Po drugi strani sta se lastninsko in odškodninsko vprašanje reševali še nekaj desetletij, z notranjimi ukrepi in dvostranskimi sporazumi z Italijo. Razvoj je šel

⁷² M. Zagradnik, *Nacionalizacija industrijskih podjetij ...*, str. 151–154; M. Zagradnik, *Procesi podržavljanja premoženja ...*, str. 137–138; N. Troha, *STO ...*, str. 58; Ž. Lazarevič, J. Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva ...*, str. 261; N. Čibej, *Poslovanje denarnih zavodov v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja*. V: *Acta Histriae*, 13/2005/2, str. 433; D. Rogoznica, *Le confische ...*, str. 120–133;

⁷³ G. Battisti, *Una regione per Trieste ...*, str. 211.

⁷⁴ ASMAE, *Affari politici, 1946–1950*, šk. 246, fasc. 3, »Relazione Camera di Commercio di Trieste«, junij 1950, ter prav tam, fasc. 1, februar 1951.

⁷⁵ J. Prinčič, *Prek socializma ...*, str. 376–377.

⁷⁶ T. Može, *Obalno-kraško gospodarstvo*. V: S. Valentinčič (ur.), *Zbornik Primorske ...*, str. 119.

v smeri nacionalizacije podjetij do leta 1966 in izplačevanja bivšim lastnikom, ki se je v nekaterih primerih zavleklo še dlje.⁷⁷

BANKE IN DENAR

Že 1. maja 1945 je podružnica Denarnega zavoda Slovenije (DZS) za Slovensko primorje svoj sedež prenesla v Trst, kjer pa je polno delovala le za čas jugoslovanske oblasti nad mestom, kmalu pa jo je ZVU ukinila (27. oktobra 1945).⁷⁸ Po vzpostavitvi dveh zasedbenih con v Julijski krajini so transakcije potekale z »metrolirami«, ki jih je izdajala *Banca d'Italia*. Večina italijanskih podjetij v coni B Julijske krajine je razpoložljiva sredstva prenesla v cono A. Italijanske banke iz Trsta in Rima so del sredstev svojih podružnic v coni B Julijske krajine prenesle v svoje trezorje, prekinile sodelovanje in poslovanje s svojimi podružnicami, blokirale njihove depozite in račune prebivalcev cone B, niso izpolnjevale dolžnosti do vlagateljev in prekinile izplačevanje pokojnin. Italijanska vlada in Zavezniška vojaška uprava cone A Julijske krajine sta s temi ukrepi hromili likvidnost in finančno poslovanje ter si prizadevali za »finančni zlom« v coni B. Tudi zaradi tega je jugoslovanska oblast ustanovila svojo banko, to je Gospodarsko banko za Istro, Reko in Slovensko primorje, ki je začela z izdajanjem svojega denarja, to je tako imenovanih »lir B« ali »jugolir«.⁷⁹ Delovala je do uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo jeseni leta 1947.

Po ustanovitvi cone B STO je tu »osrednji denarni zavod« postala Istrska banka d. d., ki je bila sicer formalno delniška družba, dejansko pa je bila osnovana na jugoslovanskem državnem denarju. Skozi lastništvo ali solastništvo Istrske banke v podjetjih se je v coni B STO izvajalo prikrito uvajanje državnega gospodarskega sektorja.⁸⁰ Julija 1949 je jugoslovanski dinar zamenjal jugolire, čeprav je bila veljavnost lir kot plačilnega sredstva dokončno ukinjena šele februarja 1952.⁸¹ Maja istega leta sta bili ustanovljeni podružnici jugoslovanske Narodne banke v Kopru in v Bujah, ki sta prevzeli vlogo in naloge Istrske banke. Ta ukrep so zvezne oblasti upravičevale z vzpostavljanjem razmer, kakršne so veljale v

⁷⁷ M. Zagradnik, *Nacionalizacija industrijskih podjetij ...*, str. 151–154; M. Zagradnik, *Procesi podržavljanja premoženja ...*, str. 142.

⁷⁸ Ž. Lazarevič, J. Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva ...*, str. 255.

⁷⁹ Ž. Lazarevič, J. Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva ...*, str. 256–257; N. Čibej, *Poslovanje denarnih zavodov ...*, str. 430. Glej tudi S. Žitko, J. Kramar, *Hranilnice in posojilnice v Slovenski Istri*, Koper 1985.

⁸⁰ N. Čibej, *Poslovanje denarnih zavodov ...*, str. 432–433; Ž. Lazarevič, J. Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva ...*, str. 261.

⁸¹ N. Troha, *STO ...*, str. 57–58.

coni A STO.⁸² Na drugi strani, v coni A STO, so medtem »uspešno preprečevali« ustanovitev slovenskega bančnega zavoda.⁸³ Tržaška kreditna banka je bila v Trstu ustanovljena šele leta 1957, poslovati pa je začela dve leti kasneje.⁸⁴

ENERGIJA

Območje Svobodnega tržaškega ozemlja ni bilo samozadostno z vidika virov energije. Omeniti velja odkritje ležišča premoga v Sečovljah in začetek njegovega izkoriščanja, ki segata v trideseta leta 20. stoletja, in sicer pod okriljem rudarskega podjetja Arsa (*Società Carbonifera Arsa p.a.*), ki je nastalo v premogovniku Raša pri Labinu, sedež pa je imelo v Trstu in je takrat že prešlo v večinsko last italijanske države. Proti koncu vojne leta 1944 je zaradi neredne dobave električne energije rudnik v celoti zalila voda, vodne črpalke na električni pogon pa so obstale. Po vojni je jugoslovanska vojaška uprava najprej razstavila železni rudniški stolp, nato je v času cone B STO poskusila ponovno zagnati rudnik. Nestalna dobava elektrike je onemogočala kontinuirano proizvodnjo in izsuševanje, ki se je zavleklo do leta 1953, tako da je ob izteku dobe STO sečoveljski rudnik zaposloval le četrtno predvojnega števila delavcev. Poleg tega je imela v coni B STO sedež plinarna Alfredo Brunoro (Izola), sicer last podjetnika iz Italije (Veneto), plinarna pa je bila prisotna tudi v Piranu.⁸⁵

Že pred vojno je distribucijo električne energije v Trstu in Istri izvajala italijanska delniška družba Selveg (*Società Elettrica Venezia Giulia*). Po vojni je bil tržaški sedež družbe Selveg pristojen za celo Svobodno tržaško ozemlje, podjetje je bilo lastnik naprav za distribucijo električne energije tudi v coni B STO in jo je napajalo preko Trsta. Dobava električne energije je potekala deloma iz Italije deloma iz Jugoslavije, v vsakem primeru pa je distribucijo izvrševala Selveg, čeprav je bilo v coni B STO ustanovljeno podjetje Elte, ki je Selvegu dobavljalo energijo iz Jugoslavije. Da bi dosegli večjo neodvisnost od italijanskih virov električne energije, so na slovenski strani zgradili nove povezovalne daljnovode, ki so potekali mimo tržaških transformatorskih postaj.

⁸² Ž. Lazarevič, J. Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva ...*, str. 265–267.

⁸³ ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950*, šk. 246, fasc. 3, »Relazione Camera di Commercio di Trieste«, junij 1950.

⁸⁴ V. Tavčar, *Polom. Tržaška kreditna banka – zgodba o uspehu z žalostnim koncem*, Trst 2011, str. 7.

⁸⁵ I. Pletikosić, *Rudnik Sečovlje. Pregled migracijskih gibanj (1950–1970)*. V: *Acta Histriae*, 14/2006/2, str. 300; J. Prinčič, *Prek socializma ...*, str. 376; J. Gombač, *Oris reševanja nekaterih akutnih problemov pri obnovi gospodarstva v Okraju Koper v desetletju po koncu druge svetovne vojne*. V: *Acta Histriae*, 14/2006/2, str. 286; M. Zagradnik, *Nacionalizacija industrijskih podjetij ...*, *Dokumenti*, str. 160–161, 202–203.

Odvisnost od podjetja Selveg je bila oblastem v coni B STO toliko bolj neprijetna, ker je povzročala zapleten sistem obračunavanja dobave ter distribucije elektrike in pa ker družba ni omogočala vpogleda v svoje poslovanje, medtem ko je njeno tehnično osebje ob izvajanju vzdrževanja omrežja imelo prost dostop do infrastrukture in obratov v coni B. Šele tik pred koncem STO, v začetku leta 1954, je podjetje Selveg pristalo na ustanovitev svoje podružnice s sedežem v Kopru.⁸⁶

BLAGOVNA MENJAVA IN PRESKRBA

Kmetijstvo severne Istre, zlasti priobalnega območja, se je do konca 19. stoletja preusmerilo v pridelovanje povrtnin v funkciji vse večjih potreb hitro rastočega mesta Trst.⁸⁷ Prebivalci severnoistrskega podeželja, med katerim so izstopale ženske, so v prvi polovici 20. stoletja bolj ali manj redno hodili prodajat svoje pridelke v Trst ali pa so tam nudili hišne usluge in nakupovali.⁸⁸ A Svobodno tržaško ozemlje ni bilo samozadostno glede preskrbe, saj kmetijstvo na tem območju ni zmoglo zadostiti vsem prehrabnim potrebam celotnega prebivalstva obeh con.⁸⁹ Tako je bila na primer v coni A STO ena pomembnejših postavk in prioritet v prvi dobi izvajanja Programa evropske obnove prav preskrba Trsta s prehrabnimi izdelki.⁹⁰ Jugoslovanska oblast pa je na območju cone B vzpostavila nadzorovan sistem blagovne menjave s cono A.

Februarja 1947 so ustanovili podjetje Fructus d.o.z. s.s.l. Koper/Capodistria, ki je trgovalo na debelo, uvažalo in izvažalo sadje, zelenjavo, sočivje in poljske pridelke. Sredi julija 1947 je bilo ustanovljeno podjetje v obliki zadruga, Uivod – Uvozni izvozni zavod o.z., s specifičnim namenom, da obračunava vse uvoženo in izvoženo blago cone A na območju cone B STO, da vodi knjigovodsko evidenco uvoza in izvoza in račun izravnalnega fonda za trgovsko menjavo med conama A in B.⁹¹ Menjava med conama A in B STO je na podlagi dvostranskega tržaško-koprskega sporazuma, podpisanega maja 1948, potekala v obliki kliringa. Ta je predvideval seznam blaga, s katerim se je lahko trgovalo, in njegovo skupno

⁸⁶ M. Zagradnik, *Nacionalizacija industrijskih podjetij ...*, Dokumenti, str. 190–196.

⁸⁷ A. Moritsch, *Das nahe Triester Hinterland ...*, str. 32.

⁸⁸ V. Rožac Darovec, »Enbot je bilo težko, ma lepo«. *Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo na primeru vasi Rakitovec v 1. polovici 20. stoletja*. V: *Zgodovina za vse*, 13/2006/1, str. 447–467.

⁸⁹ G. Battisti, *Una regione per Trieste ...*, str. 89–92.

⁹⁰ Glej naslednja poglavja.

⁹¹ M. Križman, *Nova obalna podjetja v letu 1947*. V: S. Valentinčič (ur.), *Zbornik Primorske ...*, str. 119 in 121.

vrednost v obe smeri, ki je znašala 600 milijonov lir (ali 288 milijonov deviznih dinarjev) letnega izvoza iz ene cone v drugo. Poleg tega je ZVU izdajala dodatne licence za izvoz iz cone A v cono B. Sporazum je omogočal zlasti uvoz tehnične opreme za industrijska podjetja in komunalne službe v cono B in uvoz kmetijskih pridelkov v cono A.⁹²

Vzporedno z nadzorovanjem blagovnih tokov med conama sta jugoslovanska oblast v coni B in zavezniška v coni A postopoma vse bolj povezovali cono B z jugoslovanskim trgovinskim prostorom ter cono A z italijanskim. Marca 1950 so v coni B ukinili carine z Jugoslavijo ter na njeno območje razširili veljavnost jugoslovanskih carinskih tarif, z januarjem 1952 je bil uveden redni plačilni promet med cono B in Jugoslavijo in s tem ukinjen prejšnji klirinški režim, februarja istega leta pa so bile uvedene carine na trgovino s cono A STO.⁹³

ZAVAROVALSTVO, PROMET, TURIZEM

V začetku leta 1947 so v coni B ustanovili celo vrsto novih podjetij v terciarnem sektorju. Ustanovljeno je bilo prevozno podjetje Adria Koper d. d., ki se je nato preimenovalo v Galeb in leta 1954 v Avtopodjetje Slavnik Koper, ki je vzdrževalo stalne proge za potniški in tovorni promet v »tuzemstvu in inozemstvu« z avtobusi. Na isti dan, 10. februarja 1947, je bilo ustanovljenih kar nekaj novih podjetij, med temi: Agmarit Agenzia Marittima – Internacionalna pomorska agencija, Intereuropa – Špedicijsko in transportno podjetje d.o.z., ki je delovalo na področju mednarodnega prevoza, Adriaturist d.o.z. – tujska prometna družba, ki se je ukvarjala s prodajo vozovnic, organizacijo turističnega prometa v državi in tujini, preskrbo prenočišč ipd., ter Riviera turist hotel d. d., ki je vodila hotelske in gostinske obrate.⁹⁴

Obenem so se zgodile spremembe tudi na področju zavarovalnic. Do konca vojne so na zavarovalskem področju na Koprskem delovali italijanski državni zavod INA (*Istituto Nazionale delle Assicurazioni*) ter tržaški podjetji *Assicurazioni Generali* in RAS (*Riunione Adriatica di Sicurtà*), ki sta tu imeli svoje zastopnike, ne pa tudi agentur ali predstavništev, tako da je bilo poslovanje in sklepanje pogodb podrejeno agenturam v Trstu. Do ratifikacije mirovne pogodbe se je njihovo delovanje na tem območju dejansko prenehalo, le *Generali* so nadaljevale svoje poslovanje, nato pa sta tako RAS kakor *Generali* svoja sedeža

⁹² N. Čibej, *Poslovanje denarnih zavodov ...*, str. 434.

⁹³ Prav tam, str. 437; N. Troha, *STO ...*, str. 57–58.

⁹⁴ M. Križman, *Nova obalna podjetja ...* str. 117–119.

prenesla iz Trsta v Italijo. Obenem je v začetku leta 1947 ljubljansko ravnateljstvo Državnega zavarovalnega zavoda FLRJ ustanovilo svoje zastopništvo za cono B STO v Kopru, v Piranu pa je bila februarja 1947 ustanovljena Tržaška zavarovalnica d. d. – *Assicurazione Triestina s.a.* Namen ustanoviteljev je bil, da se po ratifikaciji mirovne pogodbe njen sedež prenese iz cone B v Trst, območje delovanja pa da se razširi na celo Svobodno tržaško ozemlje, vendar je ZVU prošnjo zavrnila, tako da je sedež Tržaške zavarovalnice d. d. ostal v Piranu, njen delokrog pa omejen na cono B STO.⁹⁵

Pred vojno so turistične dejavnosti v severni Istri predstavljale pomembno gospodarsko panogo, katere središče je bilo v Portorožu, a je premoglo pomembnejše objekte in ponudbo tudi v drugih krajih. Turistična podjetja so v letih 1946–1947 in nato v obdobju STO poznala povsem enak proces lastninskega in upravljalškega preoblikovanja, kakršen je bil zgoraj naveden za industrijska podjetja in za nepremičnine. Omeniti velja tudi preusmeritev tokov gostov. Pred vojno so pomemben delež gostov predstavljali Tržičani, v dobi STO pa je ta žila usihala, kljub naporom, da bi na letovanje v cono B privabili tržaške delavce. Vzporedno z obnovo poškodovane infrastrukture in s ponovnim vzpostavljenjem pogojev za obratovanje se je povečeval delež gostov iz Slovenije, kar je predstavljalo začetke sindikalnega turizma na slovenski obali.⁹⁶

Po letu 1954 je proces vzpostavljanja pogojev za slovensko neodvisnost na področju pomorskega prometa in pristaniških dejavnosti, kar je obenem pomenilo neodvisnost od Trsta v teh panogah, dobil nov zagon. Oktobra 1954 je bilo ustanovljeno podjetje Splošna plovba, ki je prevzelo premoženje prejšnjih (poskusnih) podjetij in postalo edino pomorsko transportno podjetje v slovenskem Primorju, leta 1958 pa so dogradili prvi privez za pristajanje ladij dolge plovbe v koprski luki, njeno povezavo z železniškim omrežjem pa leta 1967.⁹⁷

MOBILNOST DELA

Iz Kopra in bližnje okolice je pred vojno dnevno hodilo na delo v industrijska podjetja v Trst približno 5.000 ljudi, po vojni pa se je njihovo število zmanjšalo.⁹⁸ Leta 1947 je dnevno migriralo v Trst okoli 2.000 delavcev in delavk (tudi kvalificiranih, po katerih je bilo v coni B čutiti pomanjkanje), h katerim je treba dodati

⁹⁵ Prav tam, str. 117.

⁹⁶ D. Rogoznica, *Obnova in razvoj turizma na območju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (s posebnim poudarkom na okraju Koper)*. Acta Histriae, 13/2005/2, str. 395–422.

⁹⁷ N. Terčon, *Pomorski promet*. V: S. Valentinčič (ur.), *Zbornik Primorske ...*, str. 186; M. Zagradnik, *Gospodarstvo. Splošni pregled*. Prav tam, str. 84.

⁹⁸ J. Prinčič, *Prek socializma ...*, str. 376.

Slika 9: Perica v Trstu, 24. 1. 1949, foto Magajna (NŠKZO, Poklici – Opravila, Perice v Trstu)

tiste, ki so tja hodili prodajat kmetijske pridelke na drobno: med prodajalci na tržaskih tržnicah so se našli celo člani partije in bivši partizani.⁹⁹ Za leto 1950 je podatek o okoli 2.500 prebivalcih cone B, ki so dnevno prehajali razmejitveno črto med conama.¹⁰⁰ Številni prebivalci območja Ankarana in Škofij so bili zaposleni v industrijskih obratih v Miljah.¹⁰¹ Poleg tega, da jih je precejšnje število še vedno imelo redno zaposlitev v coni A, je del prebivalstva cone B še naprej dnevno ali redno hodil prodajat pridelke v Trst.¹⁰²

Na podlagi pravil ZVU je bil v coni A STO do delovne knjižice tržskega Urada za delo, ki je edina dajala pravico do redne in zakonite zaposlitve, upravičen samo, kdor je v coni A imel stalno bivališče. Leta 1951 je tržaski matični urad stalnim prebivalcem cone B, ki so bili zaposleni v coni A, izdal stalne osebne izkaznice cone A in jim odvzel izkaznice cone B, ti pa so se nato prijavili na tržaskem Uradu za delo. Takih primerov je bilo okoli 1.200. Jugoslavija je izrazila svoje odločno nasprotovanje takemu ravnanju, zato je ZVU zaukazala, naj se vsakemu ponudi možnost izbire med stalnim prebivališčem v coni B ali v coni A. Vsekakor so tisti, ki so se odločili za cono B, ohranjali pravico do delovne knjižice in zaposlitve v coni A.¹⁰³

Zlasti po resoluciji Informbiroja leta 1948 je VUJA začela (občasno) oteževati prehode v cono A in izseljevala iz stanovanj ljudi, ki so delali v coni A.¹⁰⁴ Oblastni organi so na Koprskem z različnimi ukrepi, od vpoklica v delovne brigade do odvzema dovolilnic za prehod, poskušali omejevati dnevni odtok kvalificirane delovne sile, omejevati prodajo kmetijskih pridelkov ter zavirati tihotapstvo. Zaviranje tokov delavcev in pridelkov je v lokalnem prebivalstvu izzivalo nejevoljo in odpor: tako so nekatere ženske, ki so nosile prodajat jajca v Trst in jim je bil prepovedan prehod v cono A, celo zagrožile s samomorom.¹⁰⁵ Na drugi strani pa je bilo v interesu Italije, da bi promet med conama STO potekal čim bolj nemoteno, kot je leta 1950 zatrjevalo diplomatsko predstavništvo Republike Italije v Beogradu.¹⁰⁶ Po oktobru 1953 so prebivalci STO prehajali mejo z osebno izkaznico, pozneje pa je bilo prehajanje oteženo¹⁰⁷

⁹⁹ M. Verginella, *La campagna istriana nel vortice della rivoluzione*. V: A. Verrocchio (ur.), *Trieste tra ricostruzione ...*, str. 113.

¹⁰⁰ J. Prinčič, *Prek socializma ...*, str. 376.

¹⁰¹ A. Moritsch, *Das nahe Triester Hinterland ...*

¹⁰² M. Zagradnik, *Optiranje in izseljevanje ...*, str. 62.

¹⁰³ ASMAE, *Affari politici, 1950-1957*, šk. 570, fasc. VIII.

¹⁰⁴ N. Troha, *STO ...*, str. 58.

¹⁰⁵ M. Verginella, *La campagna istriana ...*, str. 113.

¹⁰⁶ ASMAE, *Affari politici, 1950-1957*, šk. 570, fasc. I/8.

¹⁰⁷ M. Zagradnik, *Optiranje in izseljevanje ...*, str. 62.

Po razdelitvi STO med Jugoslavijo in Italijo leta 1954 je dnevno migriralo v Trst le še 287 prebivalcev (že bivše) cone B. Takrat so dovoljenja za delo v Trstu lahko prejeli samo tisti jugoslovanski državljani, ki so imeli stalno bivališče v delu cone A, ki je pripadel Jugoslaviji (miljski hrib).¹⁰⁸ V naslednjih letih je meja zopet postala propustnejša in število dnevnih migrantov iz Kopra in okolice v Trst je zopet naraslo. Nekateri so iz bivše cone B po opravljenem rednem delu odhajali čez mejo na »nadure na črno«, razmeroma razširjeno je bilo tudi delo v Trstu kot hišna pomočnica. Za sedemdeseta leta je bilo ocenjenih okoli 2.500 dnevnih maloobmejnih prihodov v Trst (vključno s Kraševci).¹⁰⁹ Zanimivo je tudi, da je na podlagi popisov prebivalstva mogoče ugotoviti, kako so med letoma 1971 in 1981 občine Koper, Izola in Piran izkazovale več kot 100-odstotni porast števila »zdomcev«, to je ekonomskih izseljencev, kar jih je postavljalo na sam vrh rasti izseljevanja v Sloveniji, saj se je v istem obdobju podvojitev števila zdomcev zgodila v vsega petih slovenskih občinah, od katerih so tri bile obalne občine, ki so pokrivalo območje bivše cone B.¹¹⁰

PERIODIZACIJA DEZINTEGRACIJE

V coni A so ogromne ameriške in italijanske podpore gospodarstvu, kot bomo ugotovili, obnovile tržaško industrijo in omilile pritisk brezposelnosti. V coni B pa je bilo ob koncu Svobodnega tržaškega ozemlja opaziti občutno nazadovanje gospodarstva v primerjavi s predvojno ravno, in to »kljub prizadevanjem lokalnih oblasti in gospodarski pomoči Jugoslavije, ki je za obnovo in dvig koprškega gospodarstva investirala skoraj milijardo dinarjev«.¹¹¹ Iz cone B se je v istem obdobju izselilo veliko ljudi – velik del naravnost v Trst.

Najmočnejši dezintegracijski ukrepi so bili na jugoslovanski strani opravljeni pred ustanovitvijo STO, torej do vključno leta 1947 ter po njegovi ukinitvi in prevzemu suverenosti, to je po letu 1954. Vendar je tudi v dobi obstoja STO jugoslovanska stran vse bolj razdruževala gospodarstvo cone B od gospodarstva cone A, in sicer bodisi hote bodisi kot posredni, a vse bolj zaželeni učinek (sicer nepopolnega in opreznega) uvajanja jugoslovanskega socialističnega sistema ter navezovanja gospodarskih tokov na slovenski in hrvaški prostor. Lahko bi rekli, da je bil dezintegracijski proces intenzivnejši do leta 1947, tako na formalni kakor

¹⁰⁸ J. Prinčič, *Prek socializma ...*, str. 376.

¹⁰⁹ G. Battisti, *Una regione per Trieste ...*, str. 210.

¹¹⁰ Glej podatke, navedene v Z. Čepič, *Zdomstvo ...*, str. 403–404, tabela 2 »Zdomci po popisih prebivalstva 1971 in 1981 po občinah SR Slovenije«.

¹¹¹ M. Zagradnik, *Gospodarstvo ...*, str. 82.

Slika 10: Mlekarice in perice v Trstu, 14. 10. 1951, foto Magajna (NŠKZO, Poklici – Opravila, Mlekarice)

na praktični ravni, nato se je v sklopu Svobodnega tržaškega ozemlja dezintegracija nadaljevala nekoliko upočasnjeno in predvsem v praksi, po letu 1954 pa se je udejanjila tako na formalni ravni kakor v praksi. Od prejšnje, dokaj tesne povezanosti na vseh nivojih so kot kazalec integracije ostali predvsem dnevni in bolj ali manj redni migranti, ki so hodili na delo v Trst. Na zavezniški in zlasti na italijanski strani je do leta 1954 opaziti interes po ohranjanju možnosti prehajanja meje iz cone B v cono A STO, pri gospodarskih vprašanjih pa je opaziti vztrajanje v povezanosti, ko je šlo za ohranjanje svojega vpliva na območju cone B, a tudi trganje vezi, ko bi le-te utegnile koristiti jugoslovanski upravi. Množična izselitev prebivalstva cone B je v letih po vojni in nato takoj po priključitvi Jugoslaviji delovala bolj dezintegracijsko kot integracijsko, kakor tudi močan izselitveni tok iz Trsta v Italijo in v druge države med leti 1945–1965. V obeh primerih se je namreč trgala obstoječa socialna mreža, tako znotraj vsake od obeh con kakor tudi med njima. Vsekakor dezintegracija nikoli ni bila popolna in kmalu so jugoslovansko-italijanski sporazumi o maloobmejnem prometu začeli vzpostavljati možnosti za novo integracijo.

Povojne migracije v Trstu

V nadaljevanju bodo predstavljena različna migracijska gibanja, ki so zajela Trst v dvajsetletnem obdobju po drugi svetovni vojni. Prvo desetletje povojnega obdobja je Trst z ožjo okolico upravljal ZVU, v naslednjem desetletju pa se je na tem območju ponovno vzpostavila italijanska oblast. Ozemlje cone A STO je brez opaznejših sprememb v sklopu italijanske republike postalo ozemlje Tržaške pokrajine, kar omogoča analizo istega območja za daljše obdobje: ker je cona A STO predstavljala ločeno entiteto s svojo upravo in je pozneje to območje kot pokrajina ohranilo lastno administracijo, razpolagamo s primerljivimi podatki.

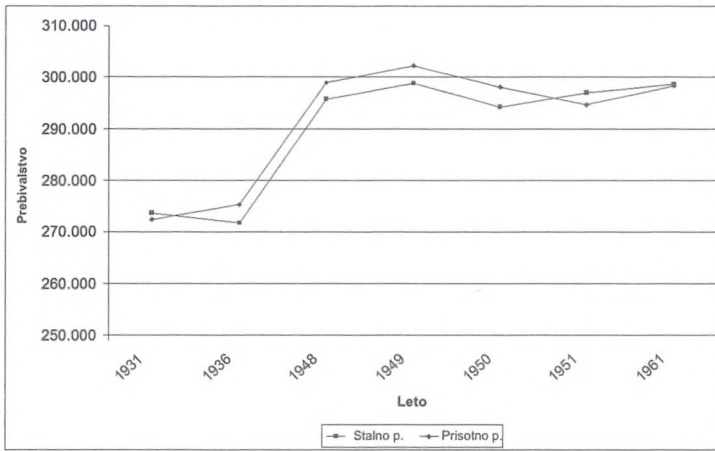
Zgodovina migracij primorskega prostora in posebej Trsta po drugi svetovni vojni se je doslej osredotočala na preučevanje preseljevanja »optantov« oziroma »ezulov« iz Jugoslavije v Trst, Italijo in svet ter na prekooceansko izseljevanje iz Trsta po prehodu mesta izpod anglo-ameriške vojaške uprave pod italijansko oblast leta 1954.¹¹² Omenjena selitvena pojava pa ne predstavljata vseh migracijskih tokov, ki so se v povojnem obdobju stekali v Trst, potekali skozenj ali izvirali iz mesta samega. Zato bomo v nadaljevanju različne migracijske tokove, ki so v obliki imigracij ali emigracij v povojnih desetletjih zajeli Trst, poskusili identificirati na podlagi kraja izvora in destinacije, jih kvantificirati in časovno opredeliti, posebno pozornost pa bomo namenili izseljevanju tržaškega prebivalstva v času vladanja ZVU.

V primerih, kjer manjkajo podatki za celotno območje cone A STO oziroma pokrajino Trst, bomo uporabili podatke za tržaško občino, ki je zajemala večji del prebivalstva cone A oz. tržaške pokrajine (več kot 90 %). Obravnavano območje je namreč pretežno urbana stvarnost, obdana z malim ozemljem, sestavljenim iz petih majhnih občin in vključenim v isto politično in ekonomsko dogajanje ter v iste migracijske tokove kakor mesto Trst. Ker je bila naravna demografska rast skoraj nična, je bilo gibanje števila prebivalstva v glavnem rezultat razlike med priseljevanjem in izseljevanjem.

Pomemben imigracijski tok, ki se je sprožil že pred koncem vojne, je bilo priseljevanje iz Istre in Dalmacije. Najnovejše ocene kažejo, da je iz bivših italijanskih ozemelj, ki so po vojni pripadla Jugoslaviji, v cono A STO do meseca julija 1948 prispelo 4.706 izseljencev. Število le-teh se je do junija 1950 povzpelo na 30.000, do avgusta 1954 pa je doseglo število med 35.000 in 47.500 (od tega je bilo na ta datum v Trstu prisotnih 31.500 oseb). Do leta 1966, ko se je ta selitveni val zaključil, je v

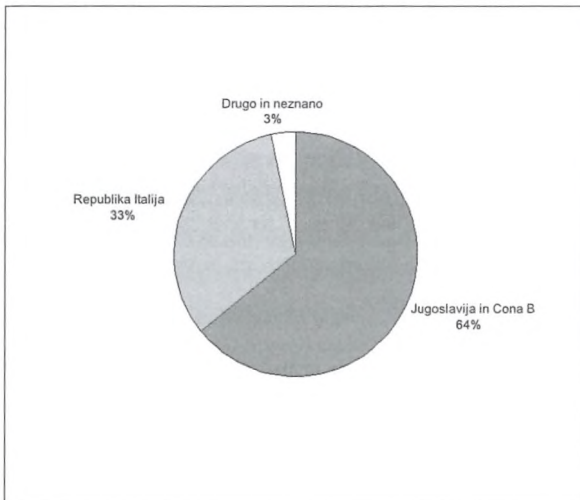
¹¹² Med izjeme k tej prevladujoči usmeritvi slovenskega in italijanskega zgodovinopisja velja pri prvem omeniti dela o izseljevanju slovenskega življa s Primorske v novejši dobi, npr. A. Kalc, *Poti in usode* ... s tam navedeno literaturo.

Graf 1: Gibanje tržaškega prebivalstva 1931–1961

Vir: Tabela 1

Graf 2: Izvor priseljencev v cono A STO, 1948–1951

Vir: Tabela 2

Trst skupno prispelo med 56.000 in 69.000 ljudi, ki pa se niso vsi naselili v mestu.¹¹³ Do leta 1960 naj bi se v Trstu za stalno naselilo med 50.000 in 60.000 istrskih in dalmatinskih izseljencev oz. optantov.¹¹⁴

Drug imigracijski tok predstavljajo begunci iz Srednje in Vzhodne Evrope. V tržaških sprejemnih kampih se jih je v povojnih letih nahajalo na tisoče, ki so v približno enakem številu prihajali iz Rusije, iz predelov Jugoslavije, ki pred vojno niso pripadali Italiji, ter iz drugih dežel Srednje in Vzhodne Evrope (Grafa 21 in 22). V začetku 50-ih let jih je bilo vseskozi prisotnih od štiri do šest tisoč.¹¹⁵ Po podatkih iz raziskave, ki jo je med nekaterimi tržaškimi funkcionarji in delavci izvedla IRO, je od junija 1945 do konca leta 1951 Trst prešlo približno 150.000 ljudi (če skupaj seštejemo istrske izseljence in druge begunce).¹¹⁶ Omeniti velja še priseljence oziroma pribežnike z ozemlja, ki je med svetovnim vojnama pripadalo Italiji in je bilo leta 1947 priključeno Slovenji.¹¹⁷

Spet drug migracijski tok so sestavljali priseljenci iz Slovenije, ki so se vračali v Trst, potem ko so se odtod izselili v času fašizma. Ta priselitveni tok se je sprožil in zaključil že v prvih povojnih letih.¹¹⁸ Na podlagi razpoložljivih podatkov je mogoče oceniti, da se je do leta 1950 iz Slovenije v Trst vrnilo nekaj tisoč ljudi (Graf 3); z gotovostjo lahko kot povratke obravnavamo imigracije rojenih v coni A STO, za katere poznamo podatek samo za leta 1948–1950, to je 2.627 oseb, čeprav so se lahko vračali tudi od drugod.¹¹⁹

Omenjenim tokovom so se pridruževali še številni prihodi iz Italije. Ta tok je v letih 1948–1951 prispeval kar eno tretjino vseh priseljencev (graf 2) in je tudi pozneje ostal eden izmed najmočnejših migracijskih tokov v Trstu, kot bomo ugotovili v nadaljevanju.

¹¹³ S. Volk, *Istra v Trstu: naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966*, Koper 2003, str. 161, 209, 221–222, 273–274.

¹¹⁴ P. Nodari, *I rientri degli emigrati dall'Australia con particolare riguardo al Comune di Trieste*. V: Quaderni dell'Istituto di Geografia dell'Università di Trieste, 4/1981, str. 5; Volk, *Istra v Trstu ...*, str. 161, 209, 221–222, 273–274.

¹¹⁵ UNHCRA, *High Commissioner Doc.*, Amg, *Natural Movement Immigration Emigration ...*

¹¹⁶ AN, *AJ* 43, šk.140. fasc. 36, »Background notes on Trieste and the Venezia-Giulian Refugee Situation«, J. Barth (zgodovinar IRO), 7. oktober 1951, zapiski slonijo na intervjujih z osebjem, ki je delovalo v Trstu.

¹¹⁷ Glej N. Troha, *Odseljevanje in prebegi Slovencev ...*

¹¹⁸ A. Kalc, *L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre*. V: IRSML, *Friuli e Venezia Giulia. Storia del '900*. Gorizia, 1997, str. 535–550. O kasnejših vrnitvah v obdobju po drugi svetovni vojni tudi A. Kalc, *Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi*. V: *Annales. Analiza istrske in mediteranske študije*, 7/1997/10, str. 202–203, in N. Troha, *Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni*. V: *Zbornik Milice Kacin Wochinz*, Prispevki za novejšo zgodovino, 40/2000/1, str. 255–268.

¹¹⁹ UNHCRA, *High Commissioner Doc.*, Amg, *Natural Movement Immigration Emigration...*, str. 78. Glej tudi osebne kratke zgodbe v ASMAE, *Affari Politici, 1946-1950, Italia 1950*, šk. 246, fasc. 1, »Studenti triestini in Bulgariaci«.

Poleg navedenih velja omeniti še dva pojava, ki pa sta po svojih značilnostih predstavljala dnevne oziroma začasne migracije zaradi dela. Od leta 1948 je ZVU dovoljevala priseljevanje delavcem z italijanskim državljanstvom na zahtevo podjetja zaradi dela za določen čas.¹²⁰ Na to temo se bomo podrobneje vrnili v nadaljevanju, tu velja navesti še podatek, da je bilo delavcev s takim dovoljenjem v Trstu v povprečju prisotnih med 1.000 in 1.700.

Podobno velja za delavce in delavke iz cone B STO, od koder jih je leta 1947 dnevno migriralo v Trst okoli 2.000, katerim je treba dodati tiste, ki so tja hodili prodajat kmetijske pridelke na drobno. Za leto 1950 razpolagamo s podatkom o okoli 2.500 prebivalcih cone B, ki so dnevno prehajali razmejitveno črto med conama, med katerimi so bili številni prebivalci območja Ankarana in Škofij, ki so bili zaposleni v industrijskih obratih v Miljah, drugi pa so še naprej dnevno ali redno hodil prodajat pridelke v Trst.¹²¹ Leta 1951 je tržaški (občinski) matični urad stalnim prebivalcem cone B, ki so bili zaposleni v coni A, izdal osebne izkaznice cone A STO in jim odvzel izkaznice cone B. Kakor je bilo že omenjeno v prejšnjem poglavju, je bilo takih primerov okoli 1.200.¹²²

V coni A STO se je med letoma 1948 in 1954 nabralo 36.969 novih vpisov v matično knjigo (to število ne vključuje množičnega priseljevanja iz prvih povojnih let in novih vpisov do vključno leta 1947, ko je ZVU zamrznila vpise v matično knjigo). V občini Trst je bilo med letoma 1947 in 1953 v matično knjigo na novo vpisanih 43.277 ljudi, to število pa je do leta 1961 še naraslo na 110.520.¹²³ V naslednjem petletju (1961–1965) je bilo v celi tržaški pokrajini 30.582 novih vpisov v matično knjigo, od tega je dve tretjini novih prebivalcev prihajalo iz Italije.¹²⁴ Na podlagi teh podatkov je mogoče oceniti, da je v dveh povojnih desetletjih skupno število priseljencev doseglo število okoli 140.000.¹²⁵

Iz mesta se je obenem tudi vztrajno izseljevalo lokalno prebivalstvo, kakor lahko sklepamo iz izbrisov iz matične knjige, po kateri je bilo v letu 1947 v občini Trst izbrisanih 2.659 ljudi,¹²⁶ v obdobju 1948–1954 pa dodatnih

¹²⁰ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. I/9.

¹²¹ J. Prinčič, *Prek socializma ...*, str. 376; M. Verginella, *La campagna istriana ...*, str. 113; A. Moritsch, *Das nahe Triester Hinterland ...*; M. Zagradnik, *Optiranje in izseljevanje ...*, str. 62.

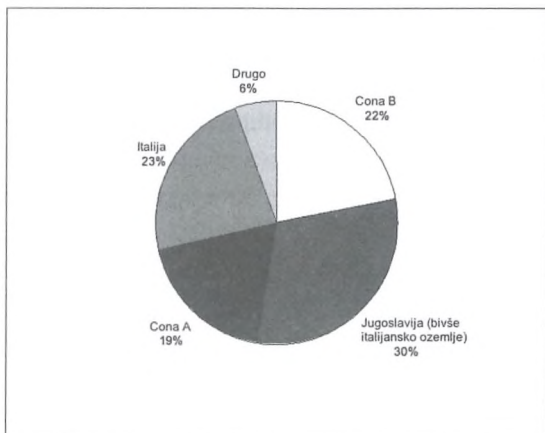
¹²² ASMAE, *Affari politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 570, fasc. VIII.

¹²³ G. Bonifacio, *Il movimento della popolazione con particolare riferimento ai problemi della disoccupazione*. V: Bancaria. Rassegna dell'Associazione Bancaria Italiana, 11/1955/5, str. 601–607; F. Tassinari, R. Finzi, *Le piramidi di Trieste ...*, str. 304.

¹²⁴ Istituto Nazionale di Statistica (ISTAT), *Annuario di statistiche demografiche*, Roma, 1955 do 1965.

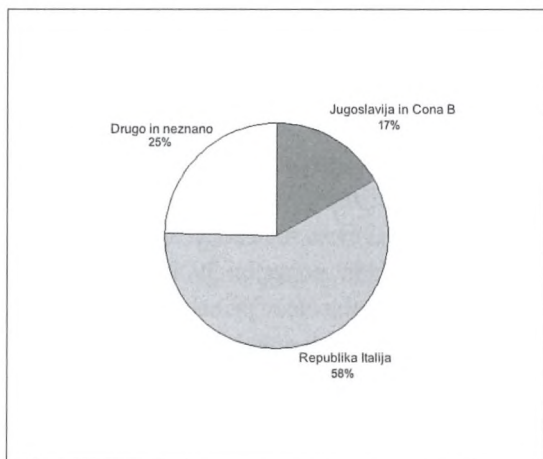
¹²⁵ To število zajema urbanizacijo iz manjših občin in vrnitve, a ne vključuje priseljencev iz prvih povojnih let, to je do leta 1947.

¹²⁶ G. Bonifacio, *Il movimento della popolazione ...*

Graf 3:

*Kraj rojstva priseljencev v
cono A STO, 1948–1950*

Vir: Tabela 4

Graf 4:

*Destinacije izseljencev iz
cone A STO, 1948–1951*

Vir: Tabela 2

27.633 v celotni coni A STO,¹²⁷ torej skupno 30.292 ljudi (1947–1954). Ti podatki v resnici vključujejo tudi izseljevanja (in izginotja), ki so se zgodila še v zadnjih vojnih letih, saj je tržaški matični urad spomladi in poleti leta 1950 preveril dejansko bivajoče osebe in iz seznamov prebivalstva odstranil odsotne. Ravno zaradi tega so bili pri statističnem uradu ZVU mnjenja, da podatki o izseljevanju za obdobje 1948–1950 niso imeli nobene vrednosti na mesečni osnovi, ampak »se lahko upoštevajo le kot skupno število za celotno obdobje« (v mislih so imeli leta 1948–1950).¹²⁸ Izbrisov, povezanih z vojnimi in povojnimi dogodki v letih 1944–1945, je utegnilo biti za okoli tisoč primerov, sicer pa je ta izbris, ki je skupaj zajel nekaj manj kot 6.000 oseb, prikazal realnejši obseg dotedanje emigracije. Edino, česar ni mogoče razbrati iz teh podatkov, je natančno leto izselitve, kar pa ne predstavlja prave ovire pri določanju velikostnega reda posameznih migracijskih tokov, ki je tu cilj. Poleg tega ti podatki ne vključujejo sprotnih izbrisov iz prvih povojnih let (1945–1946), tako da je navedeno skupno število izseljencev (30.292 v obdobju 1947–1954) zanesljivo manjše od dejanskega števila odhodov v prvem povojnem desetletju (Graf 5). Večji del teh izseljencev je bil namenjen v Italijo, manjši, a omembe vreden del pa se je usmeril v obratno smer od prevladujoče, to je v Jugoslavijo (17 % v letih 1948–1951, Graf 4).¹²⁹ Italijansko predstavništvo v Beogradu je septembra 1947 v zapnem brzojavu ocenilo, da je v Jugoslaviji približno 10.000 delavcev, ki so se priselili iz Italije, predvsem iz Furlanije, Trsta in Tržiča/Monfalcone (zelo iskani so bili strokovnjaki in ladjedelniški delavci, saj je primanjkovalo lokalne kvalificirane delovne sile).¹³⁰

Po vrnitvi območja pod Italijo je bilo v tržaški pokrajini registriranih 15.211 odhodov v tujino (1955–1960), v naslednjem petletju pa je njihovo število padlo na 3.436 (1961–1965), kar skupaj zneso 18.647 tržaških izseljencev v tujino (1955–65), od katerih se je večina preselila v Avstralijo.¹³¹ Tem odhodom se je v istih letih pridružilo veliko število tržaških prebivalcev, ki so se izselili v druge italijanske pokrajine: takih izbrisov je bilo kar 43.396. Tako je v letih

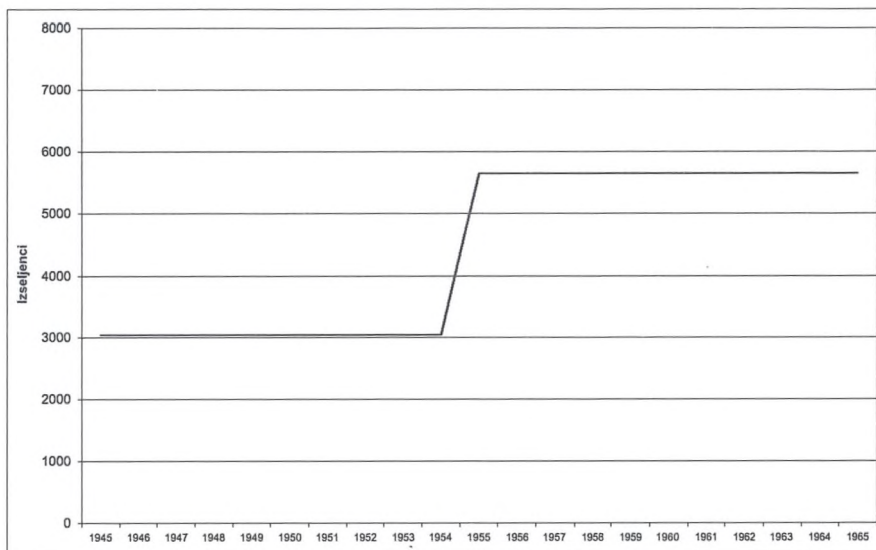
¹²⁷ UNHCRA, *High Commissioner Doc.*, Amg, *Natural Movement Immigration Emigration ...*, str. 73; C. Donato, P. Nodari, *L'emigrazione giuliana nel mondo: note introduttive*. V: Quaderni Vanoni, 1995/3-4, str. 103.

¹²⁸ UNHCRA, *High Commissioner Doc.*, Amg, *Natural Movement Immigration Emigration ...*, str. 72–73.

¹²⁹ UNHCRA, *High Commissioner Doc.*, Amg, *Natural Movement Immigration Emigration ...*; C. Donato, P. Nodari, *L'emigrazione giuliana ...*, str. 103 (po podatkih ZVU in občine Trst).

¹³⁰ ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950, Jugoslavia 1947*, šk. 30, fasc. 3.

¹³¹ C. Donato, P. Nodari, *L'emigrazione giuliana ...*, str. 120.

Graf 5: *Izseljevanje iz cone A STO in iz pokrajine Trst, 1945–1965 (povprečja)**

Viri: G. Bonifacio, Il movimento della popolazione...; UNHCRA, High Commissioner Doc., Amg, Natural Movement Immigration Emigration..., str. 72–73 in tabeli Ia e Ib prav tam v prilogi; C. Donato, P. Nodari, L'emigrazione giuliana..., str. 103, 120; ISTAT, Annuario di statistiche, 1955–1965.

** 1945–1954: ocena (glej besedilo).*

1955–1965 skupno število tržaških izseljencev v tujino in v druge italijanske pokrajine doseglo 62.043 oseb.¹³²

Na tej osnovi je mogoče trditi, da sta Trst in njegova neposredna okolica od konca druge svetovne vojne do leta 1965 doživljala nenehno odseljevanje prebivalstva, ki je na podlagi zgoraj navedenih podatkov skupaj znašalo več kot 90.000 izseljencev (vsaj 92.335). To tudi pomeni, da je do priključitve mesta Italiji odpotovala tretjina (vsaj 30.292) vseh izseljencev (Graf 5).

Če bi želeli natančneje opredeliti obseg izseljevanja lokalnih prebivalcev, bi jih morali obravnavati ločeno od novejših priseljencev, ki so večinoma prišli iz Istre in drugih delov Slovenije in Jugoslavije. Številni izmed njih so najprej pridobili stalno prebivališče v Trstu in bili vpisani v tamkajšnjo matično knjigo, nato pa so se čez čas v precejšnjem številu ponovno izselili, zato so v izbrisih prikazani kot izseljenci. Sicer pa je pri določanju, koga lahko štejemo za tržaškega prebivalca, treba upoštevati dejstvo, da je za demografsko

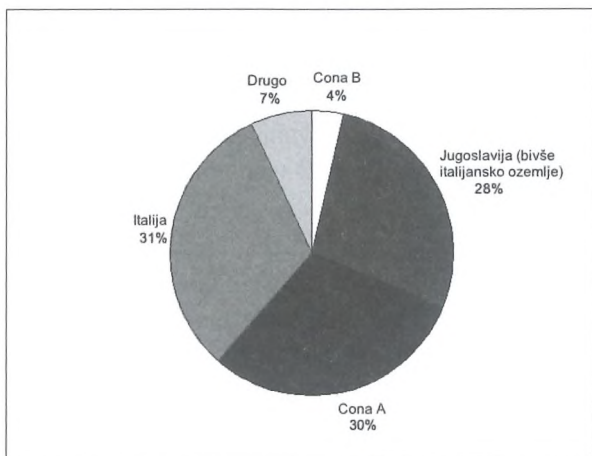
¹³² ISTAT, *Annuario statistiche demografiche*, 1955–1965.

strukturo Trsta v 19. in 20. stoletju značilen visok, skoraj polovični delež drugje rojenega prebivalstva. V vsem povojnem obdobju so torej znaten delež tržaških izseljencev predstavljale osebe, ki so se na tržaško območje priselile v bolj ali manj bližnji preteklosti. Natančno razločevanje novejših od starejših priseljencev ni enostavno, saj je bilo v Trstu že pred vojno razmeroma veliko število prebivalcev, rojenih na primer v sosednji Istri, ki jih je zaradi istega kraja rojstva težko razločiti od povojnih priseljencev.

V triletnju 1948–50 je bilo na primer 30 % vseh tržaških izseljencev rojenih v coni A (graf 6), med ostalimi 70 % pa je bilo veliko takih, ki so se v mesto priselil že pred drugo svetovno vojno in jih zato lahko upravičeno prištevamo med lokalno prebivalstvo. Ker je bilo tržaško prebivalstvo tradicionalno sestavljeno iz približno polovice rojenih na Tržaškem in polovice drugod, je bil verjetno tudi delež predvojnih priseljencev med tržaškimi izseljenci enakovreden deležu tistih, ki so se rodili na Tržaškem. Zato lahko ocenimo, da je bilo med tržaškimi izseljenci skupaj približno 60 % lokalnega prebivalstva. Pri teh ocenah je vsekakor treba upoštevati tudi okoli 10.000 ponovno priseljenih emigrantov, ki so se po izselitvi vrnili v Trst do leta 1965. Tudi ta skupina je seveda bila sestavljena iz Tržčanov z različnim krajem rojstva.¹³³

Če je torej do leta 1950 (to so leta pred največjimi posegi v prid naseljevanju »beguncev iz Julijske krajine« v Trstu) število lokalnih izseljencev predstavljalo okoli 60 % vseh izseljencev, je to treba upoštevati kot najnižjo možno vrednost oz. oceno. Petdeseta leta so bila namreč obdobje delovanja IRO, ki je iz Trsta pomagal izseliti nekaj tisoč beguncev iz bivših italijanskih ozemelj v Jugoslaviji, med katerimi je bilo veliko takih, ki so medtem pridobili stalno prebivališče v coni A STO. Obseg tega organiziranega izseljevanja, ki med drugim ne zajema vseh odhodov beguncev, že takrat ni bil tolikšen, da bi bistveno vplival na predlagano oceno 60 % deleža domačega prebivalstva med izseljenci iz Trsta. Po letu 1951 in do konca ZVU je intenzivnost izvajanja programov za organizirano izseljevanje »beguncev Julijske krajine« samo še padala, medtem ko so se krepili ukrepi v prid njihovem naseljevanju v Trstu, zato je mogoče utemeljeno sklepati, da se je med izseljenci iz Trsta delež »beguncev iz Julijske krajine« po letu 1951 le še

¹³³ V zavezniškem obdobju lahko med povratke z gotovostjo uvrstimo priseljevanja rojenih v coni A STO, za katere poznamo podatek le za leta 1948–50, to je 2.627 oseb, UNHCRA, *High Commissioner Doc.*, Amg, *Natural Movement Immigration Emigration ...*, str. 78. V obdobju 1955–65 so vrnitve vpisi oseb, ki so prihajale iz dežel, ki so bile tudi emigracijski cilji iz Trsta v obdobju po drugi svetovni vojni (Avtstralija, Kanada in ZDA): teh je bilo 2.829 (C. Donato, P. Nodari, *L'emigrazione giuliana ...*, str. 113–4, vir ISTAT). Vsota je 5.456, ki pa ne upošteva obdobja 1951–54, pa tudi ne vključuje vseh vrnitev (drugi potencialni izvori in drugje rojeni Tržčani), vsekakor pa vključuje istrske optante. Glej tudi Nodari, *I rientri ...* in T. Fait, *L'emigrazione in Australia ...*

Graf 6:
Kraj rojstva izseljencev
iz cone A STO,
1948–1950

Vir: Tabela 4

zmanjševal.¹³⁴ Na tej osnovi je mogoče oceniti, da sta vsaj dve tretjini vseh izseljencev iz Trsta (teh je bilo preko 90.000) prihajali iz vrst lokalnega prebivalstva, kar pomeni, da se je v dveh desetletjih po drugi svetovni vojni izselilo približno (oz. vsaj) 60.000 Tržačanov.

S tem se nam prikaže obračun migracijskih gibanj v razmerju približno 60.000 izseljenih Tržačanov za 60.000 priseljenih »optantov« v letih 1945–1965, pri čemer je bil znaten tudi doprinos pritoka iz Italije. Ta je bil sicer po obsegu nekoliko, vendar ne bistveno manjši od obeh pravkar omenjenih selitvenih tokov. Kljub svojemu znatnemu obsegu pa priseljevanje iz Italije še ni pritegnilo večje raziskovalne pozornosti, verjetno zato, ker ga je vsaj po letu 1954 mogoče opredeliti kot del italijanskih notranjih migracij.

Pri tem velikostnem redu povojnih migracijskih tokov je mogoče upravičeno sklepati, da je v Trstu potekal obsežen proces prenove prebivalstva, zlasti če obseg migracij razumemo v razmerju do velikosti mesta, katerega stalno prebivalstvo je v obdobju po drugi svetovni vojni komaj dosegalo 300.000 ljudi (Graf 1).

Demografska prenova Trsta pa ni potekala izključno na spontani osnovi, temveč so pri usmerjanju, omogočanju in spodbujanju izseljevanja in naseljevanja aktivno vlogo imele lokalne in državne oblasti ter mednarodne organizacije. Neizpodbitno je bilo na primer dokazano, kako načrtno je bilo naseljevanje istrskih optantov na Tržaškem in kakšno vlogo so pri tem imele italijanske oblasti in ustanove.¹³⁵ V nadaljevanju bodo, poleg ekonomskih, obravane tudi

¹³⁴ Glej tudi sledeče odstavke in poglavja, S. Volk, *Istra v Trstu ...* ter T. Fait, *L'emigrazione in Australia ...*

¹³⁵ S. Volk, *Istra v Trstu ...*

migracijske politike, ki so jih v povojnem obdobju na Tržaškem izvajale ZVU, Italija in mednarodne organizacije za migracije (IRO, ICEM itd.), vsaka s svojimi poudarki in prioritetami.

Slika 11: Mešani občutki ob izseljevanju in lep primer ljudske (samo-) ironije s koreninami v pustnih ritualih, Žavlje (Trst) 23. 2. 1955 (NŠKZO, Izseljevanje, Trst–Avstralija)

Marshallov plan in migracijske politike na pragu Zahoda

Program evropske obnove in migracije v Trstu

Čeprav se je po priključitvi Trsta Italiji izseljevanje povečalo, je, kot smo videli, veliko ljudi odšlo že do leta 1954, tako da se je pomemben del tržaškega izseljevanja po drugi svetovni vojni zgodil že pred koncem ZVU cone A STO. To prinaša s sabo potrebo po vsaj delni preusmeritvi raziskovanja in interpretacije mehanizmov, ki so opredeljevali tržaška migracijska gibanja v povojnem obdobju. Te mehanizme bomo tu poskusili osvetliti v luči ekonomske politike, kot se je izvajala do leta 1954. Ne bomo pa obravnavali drugih možnih (in verjetnih) migracijskih vzgibov, ki so izhajali iz preudarkov politične, nacionalne ali kulturne narave.

Tržaške migracije bomo obravnavali predvsem v razmerju do gospodarskih politik, ki sta jih v Trstu izvajali ZVU in Italija, in sicer tako, da bomo poskusili razbrati njihove učinke na migracijska gibanja, ter obratno, ugotoviti vpliv migracijskih gibanj na oblikovanje samih ekonomskih politik. V ta namen se bomo posebej osredotočili na obdobje povojne gospodarske obnove, bolj natančno na leta ERP-ja.

Poleg oskrbe z živili, industrijske obnove in stanovanjske stiske je glavni problem gospodarske in socialne narave v očeh zavezniške administracije predstavljala brezposelnost. Brezposelnost ni predstavljala le problema sama po sebi, ampak je bila problematična tudi zaradi tega, ker je ustvarjala idealne pogoje za povečevanje socialne nestabilnosti in uveljavljanje komunističnih ter

Slika 12: Delavci ladjedelnice Sv. Marka berejo »L'Unità operaia« (Delavska enotnost), časopis komunistično usmerjenih Enotnih sindikatov (Sindacati unici) STO, Trst 19. 1. 1948 (NŠKZO, ZVU, Kraji, Trst 4)

projugoslovanskih idej, ki so bile že zelo razširjene med industrijskimi delavci, posebno v ladjedelnicah, čemur se je ZVU zoperstavljala. Boriti se proti brezposelnosti je bila prioriteta, ki je bila tako na vrhu politično-ekonomske agende ZVU,¹³⁶ da je pogojevala njene odločitve:

*Zmanjševanje brezposelnosti je od vedno predstavljalo problem v načrtih in izvedbi programa obnove Trsta. Na skoraj vse odločitve, povezane z gospodarstvom, bodisi nadzor cen ali proračun [ZVU, op. ur.] ali financiranje industrije, je močno vplival problem brezposelnosti. Pogosto je ta problem omejeval svobodo delovanja; včasih je predpisal potek dejanj, ki jih v primeru, da bi tega problema ne bilo, ne bi izvedli.*¹³⁷

¹³⁶ G. Valdevit, *La labour policy del Governo militare alleato (1945-1954)*. V: L. Ganapini (ur.), ... anche l'uomo doveva essere di ferro ...; F. Bednarz, *Crisi economica e governo della società*. Prav tam, str. 288–289, 304–305.

¹³⁷ ASMAE, *Direzione generale Affari Politici (Affari Politici), 1950–1957*, Trieste, šk. 565, fasc. IV/37, *Relazione del Governo Militare Alleato della Zona britannico – statunitense del Territorio Libero di Trieste all'Amministrazione per la Cooperazione Economica per il periodo 1° luglio 1948 – 30 giugno 1951 (Relazione del GMA 1948-1951)*; dokument je objavljen v A. Panjek, *Ricostruire Trieste. Politiche e pratiche migratorie nel secondo dopoguerra*, Trieste, 2006, str. 122–156.

Slika 13: Družabnost v »Domu pristaniških delavcev«, Trst 1947: opaziti je mogoče dvojezičen napis na steni in časops »Stalingrado« (NŠKZO, ZVU, Kraji, Trst 3)

Dejansko je bil Trst v tistih letih poln brezposelnih oseb. V coni A STO je bilo med leti 1947 in 1953 na seznamih iskalcev zaposlitve vpisanih od najmanj 17.000 do največ 32.000 oseb, njihovo število pa se je večinoma gibalo med 18.000 in 20.000 oseb (tabela 9). Močan pritok beguncev z bivših italijanskih ozemelj v Jugoslaviji je le še slabšal že šibko lokalno stvarnost, saj so prišleki pritiskali na tržaški trg dela, in sicer preko vključitve v sezname urada za zaposlovanje, če so se pred tem uspeli vpisati med stalne prebivalce, ali z nudenjem delovne sile na črnem trgu.

V obdobju ERP-ja so bila v Trst vložena znatna sredstva. Cona A STO je namreč skupno prejela 37,5 milijonov dolarjev pomoči ERP-ja, kar je nanese 22 milijard lir v kontrapartitni sklad.¹³⁸ Na podlagi teh podatkov je pomoč ERP-ja v Trstu znesla 126 dolarjev na prebivalca (s stalnim prebivališčem), to je skoraj petkrat več kot na primer v Italiji (graf 7).

V triletnju 1948–1951 je Trst od italijanske vlade dodatno pridobil več kot 28 milijard lir, ki jih je Italija večinoma zagotovila za izravnavanje proračunskega deficita ZVU, ampak tudi v obliki valutnih in davčnih mehanizmov. Tem posegom se je pridruževala dejavnost italijanskih državnih podjetij, prisotnih

¹³⁸ Prav tam.

v Trstu.¹³⁹ Dejansko so italijanske vlade in javne ustanove, med katerimi sta bili tudi IRI in IMI (*Istituto Mobiliare Italiano*), odigrale temeljno vlogo pri usmerjanju gospodarskih (in političnih) odločitev in dejanj v cona A STO.¹⁴⁰ Gospodarsko-finančni sporazum, ki sta ga ZVU in Italija podpisali leta 1948, je italijanski vladi nalagal potrjevanje semestrskega proračuna ZVU in izravnavanje proračunskega deficita.¹⁴¹ Kakor so poudarjali na italijanskem zunanjem ministrstvu, je tako vzpostavljen »sistem ekonomskega sodelovanja med Italijo in Trstom, ki so ga določali valutni in finančni dogovori« v zameno zagotavljal »dejansko popolno skladnost tržaškega ekonomskega režima z italijanskim«.¹⁴² Italija je tržaško situacijo spremljala z veliko pozornostjo.¹⁴³ Konec leta 1949 je italijanska vlada ustanovila »Stalno medresorsko komisijo za koordiniranje italijanske in tržaške ekonomije«, katere namen je bil »okrepiti enotno usmerjenost glede ekonomskih vprašanj Trsta med pristojnimi ministrstvi in ustanovami ter pospeševanju postopkov«. Komisija je oblikovala stališča, ki jih je nato italijanska stran zastopala na sejah »Mešane italijansko-tržaške [anglo-ameriške] komisije«.¹⁴⁴ Dnevni red se je »Mešane komisije« iz decembra 1951 nam dobro ponazarja razsežnost italijanskih interesov in posegov v cona A STO: obravnavali so proračun ZVU, program uvoza, ladjedelniški program, nadzor nad materiali, ki jih je primanjkovalo, katoliško socialno ustanovo *Villaggio del Fanciullo*, vprašanje stanovanj za ustanovo *Opera Profughi*, ki je delovala v korist istrskih izseljencev, posojilo družbi SADE-SELVEG, dodatno posojilo tržaškemu komunalnemu podjetju Acegat, program izgradnje univerze, cene cigaret, strokovne izobraževalne tečaje za delavce, dejavnost tržaških zavarovalnic in »posebni rezervni sklad«.¹⁴⁵ Sicer pa je sodelovanje med ZVU in italijansko vlado na ekonomskem področju, tako na ravni

¹³⁹ Prav tam.

¹⁴⁰ V tej zvezi glej tudi R. Serra, *Luci ed ombre nell'economia triestina*, Trieste 1954; G. Valdevit, *La labour policy ...*; F. Bednarz, *Crisi economica ...*, str. 281–322; G. Sapelli, *Trieste italiana ...*

¹⁴¹ G. Valdevit, *Il dopoguerra. 1945–1954*. V: A. Apollonio et al. (ur.), *La Cassa di Risparmio di Trieste: 1842–2002*, Roma – Bari, 2004, str. 256.

¹⁴² ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 570, fasc. VII/20, »Ministero degli affari esteri, Appunto per S. E. il Ministro, Roma 30 luglio 1948«.

¹⁴³ V tej zvezi glej ASMAE, *Affari economici, Versamento A*, šk. 15, 25, 253; *Versamento B*, šk. 34, 87, 128, 129, 130; *Versamento C*, šk. 104, 105, 124, 126; ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950, Italia 1950*, šk. 246, fasc. 3, 4; *1950–1957, Trieste*, šk. 565; ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950, Italia 1950*, šk. 246, fasc. 3; ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/38, Generalni direktorat za mednarodno sodelovanje, 11. marec 1952.

¹⁴⁴ Komisija se je prvič sestala decembra 1949. Na dnevnem redu so bili civilni uslužbenci ZVU, dobava električne energije med conama A in B STO, promet med Trstom, Madžarsko in Čehoslovaško ter »koordinacija tržaškega in italijanskega Programa za obnovo Evrope«, ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/42, brzojav Generalnega direktorata za gospodarske zadeve, Urad IV, 21. december 1951.

¹⁴⁵ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/41, »Commissione mista italo-triestina«. Dnevni red se je 3.–6. decembra 1951.

Slika 14: Mejni prehod med cono A STO in Italijo v Štivanu pri Devinu, 25. 7. 1948, foto Magajna (NŠKZO, ZVU, Mejni Prehodi)

odločanja kakor financiranja, poleg italijanskega interesa do ohranjanja in krepiteve vezi med Trstom in Italijo uresničevalo pomemben vidik ERP-ja v evropskem merilu, to je pospeševanje integracije med sodelujočimi državami. In dejansko je bilo v samem programu Marshallovega načrta za Trst iz maja 1948 zapisano, da *vprašanje gospodarske obnove Trsta je v prvi vrsti vprašanje integracije tržaškega gospodarstva z italijanskim, katerega program obnove ne more biti brez vpliva na tržaški program. [...] Zato Trst, zaradi svoje strukturne odvisnosti, [...] predstavlja problem integracije, ki naj obnavlja, ne pa obnove, ki naj integrira, kot v večini ostalih vključenih držav.*¹⁴⁶

Tako zavezniška kot italijanska stran sta si torej prizadevali za integracijo tržaškega gospodarstva z Italijo in Zahodno Evropo.¹⁴⁷ Tudi pozneje je v svojih dokumentih ZVU menila, da je »Trst povezan z italijanskim gospodarstvom«. Po drugi strani pa, če preletimo notranje diskusije italijanske vlade, še posebej med posameznimi generalnimi direktorati Ministrstva za zunanje zadeve, je mogoče opaziti, kako je italijanska stran vsako tržaško vprašanje, ne samo politično, ampak tudi ekonomsko, socialno ali sindikalno, razumela ali analizirala tudi (če ne celo

¹⁴⁶ G. Valdevit, *Il dopoguerra...*, str. 257–258.

¹⁴⁷ G. Valdevit, *La labour policy...*, str. 268–9, 272; F. Bednarz, *Crisi economica...*, str. 292.

izključno) v etnično-nacionalni luči oziroma s posebno pozornostjo do posledic, ki bi jih vsakokratna odločitev lahko imela za etnični značaj in nacionalno perspektivo mesta.¹⁴⁸ Tako se je tudi Gospodarska zbornica v Trstu postavila na stran integracije z Italijo in se zatekala k argumentu nacionalnega interesa na primer pri prizadevanju za blažjo davčno politiko, češ da bi nepopustljivo izterjevanje imelo »protiekonomske in protinacionalne« posledice, ker bi slabilo italijanska podjetja in olajšalo »prodor tujcev«:

Demobilizacija italijanskih gospodarskih orodij bo prinesla očitne prednosti jugoslovanskim podjetjem [...], ali bolje politično-ekonomskim organom, ki pod krinko trgovskih družb in z neomejenimi sredstvi že kupujejo ali skušajo kupiti stavbe, zemljišča in celo podjetja [...] vojna se ne bije samo z orožjem, ampak tudi, in morebiti predvsem, z denarjem, vrednostnimi papirji in gospodarskimi pobudami [...] in zelo aktualen je poskus ustanovitve jugoslovanske banke, ki je bil doslej zavrt.¹⁴⁹

Skoraj bi zgledalo, da je v Trstu potekala italijansko-jugoslovanska ekonomska vojna. Obenem bi lahko presodili, da se je ponovno sprožil mehanizem, preizkušen že v zadnjih avstrijskih desetletjih, ko je v odgovor na izključevalno politiko liberalnacionalne proitalijanske stranke slovenska narodnostna skupnost v Trstu vzpostavila avtonomno in alternativno socialno ter ekonomsko mrežo.¹⁵⁰ Tudi Združenje male industrije v Trstu (*Associazione Piccole Industrie di Trieste*), ki je bilo katoliško usmerjeno in je nasprotovalo velikim podjetnikom, se je pred oblastmi kazalo kot proitalijanska organizacija, čeprav je moralo računati na posredovanje škofa in Vatikana, da mu je Rim prisluhnil.¹⁵¹ Ta stališča jasno kažejo, kako je politično-nacionalni italijansko-jugoslovanski boj potekal (tudi) na ekonomskem področju. Tako da se nista prepletala samo gospodarstvo in politika, ampak tudi ekonomska in nacionalna vprašanja; čeprav je morebiti samoumevno, je to dejstvo treba upoštevati pri razumevanju tržajske stvarnosti.

¹⁴⁸ ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950*, pod gesli *Italia in Jugoslavia; Affari Politici, 1950–1957*, pod gesli *Italia, Trieste in Jugoslavia*; ASMAE, *Affari Economici, Versamento A, Versamento B in Versamento C*, pod gesli *Italia, Jugoslavia, Trieste in ERP*.

¹⁴⁹ ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950, Italia 1950*, šk. 246, fasc. 3, »Relazione sulla situazione tributaria di Trieste«, priložena brzojavu Italijanskega predstavništva v Trstu z dne 26. 6. 1950.

¹⁵⁰ Glej A. Panjek, *Chi costruì Trieste. Edilizia, infrastrutture, mercato immobiliare e servizi tra pubblico e privato (1719–1918)*. V: R. Finzi, L. Panariti, G. Panjek (ur.), *Storia economica e sociale ...*, Trieste 2003, str. 710–711; za širšo sliko M. Verginella, *Sloveni a Trieste ...*, in M. Cattaruzza, *Trieste nell'Ottocento ...*

¹⁵¹ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/34, brzojav Generalnega direktorata za gospodarske zadeve za Generalni direktorat za politične zadeve in Urad za obmejna območja z dne 24. 12. 1951.

Slika 15: Povojno pomanjkanje: »Smetiščarji v Žavljah – Prispel je nov kamion smeti in vsi so planili po njih, kakor da bi bilo v njih čisto zlato«, Trst april 1947 (NŠKZO, ZVU, Kraji, Žavlje)

Slika 16: Povojno pomanjkanje: »otroci na javnem smetišču pri Sv. Soboti (S. Sabba)«, Trst 1947, foto Magajna (NŠKZO, ZVU, Kraji, Škedenj)

Vendar je vidik ekonomske politike v coni A STO, ki najbolj zadeva tu obravnavano temo, ustreznost javnih posegov v gospodarstvo z vidika boja proti brezposelnosti zaradi možnih učinkov na migracijsko razporejenost tržaškega prebivalstva. Priznati je treba, da je ZVU v svojem boju proti brezposelnosti dosegla nezanemarljive rezultate, če pomislimo, da so med letoma 1948 in 1953 zabeležili skoraj 25-odstotno zmanjšanje vpisanih na sezname iskalcev zaposlitve.

A tržaške podatke o brezposelnosti je treba sprejemati s previdnostjo, kakor opozarjajo vsi njihovi analitiki, zaradi razkoraka med uradno registrirano in dejansko brezposelnostjo, saj so bile na seznamih vpisane osebe, ki do tega niso bile vselej upravičene, zato da bi prejemale socialno pomoč.¹⁵² Poleg tega moramo upoštevati tudi administrativne ukrepe, ki so vplivali na gibanje brezposelnosti. Taki primeri so revizija seznama brezposelnih oseb, ki je povzročila nenadno zmanjšanje števila vpisanih v marcu in aprilu 1947, prepoved novih vpisov v matično knjigo z 31. decembrom 1947 (ukaz št. 64 ZVU) in pa pregled registrov prebivalstva s posledičnim izbrisom odsotnih, ki so ga izvedli med pomladjo in poletjem leta 1950. Tudi naraščanje števila vpisanih na sezname iskalcev zaposlitve je mogoče povezati z ukrepom, s katerim je novembra 1950 ZVU odprla možnost za vpis priseljencev v matično knjigo, ki ga je sicer blokirala (čeprav vpis ni bil povsem onemogočen), in številnim nedavno (vsaj eno leto) priseljenim omogočila vpis med stalno prebivalstvo, stalno prebivališče pa je omogočalo vpis v seznam iskalcev zaposlitve in na sploh dostop do trga dela v coni A STO.

Ob upoštevanju teh dejstev gibanje registrirane brezposelnosti na mesečni ravni vsekakor jasno kaže na umiritev šele v drugi polovici leta 1951, to je proti koncu ERP-ja, ko se ustalila pod pragom 20.000 oseb in na tem nivoju zdržala do konca zavezniškega obdobja (graf 8). Samo za umiritev vprašanja tržaške brezposelnosti, ne pa tudi za njegovo razrešitev, so bili torej potrebni skoraj celoten ERP in istočasni italijanski posegi.

Kot pomemben dejavnik v boju proti brezposelnosti ter za pravilno interpretacijo podatkov o njegovih učinkih je vsekakor treba upoštevati dejstvo, da so velike tržaške industrije v vsem povojnem času ohranjale večje število zaposlenih, kot so jih dejansko potrebovale. V svojem komentarju ob veliki dvajsetdnevni delavski stavki februarja 1950 je sam italijanski diplomatski predstavnik v Trstu zatrjeval, da imajo velika podjetja (*Cantieri Riuniti dell'Adriatico* – Združene

¹⁵² Glej še AST, *Ufficio del Lavoro*, šk. 13 in šk. 28, fasc. 5, 12; G. Bonifacio, *Le forze di lavoro ed i bilanci familiari a Trieste*, Trieste 1953, str. 25, A. Panjek, C. de Draganich Veranzio, *Ricostruzione, lavoro e immigrazione di manodopera specializzata nel dopoguerra triestino*, V: A. Verrocchio (ur.), *Trieste tra ricostruzioni e ritorno all'Italia (1945–1954)*, Trieste, 2004, str. 33; C. de Draganich Veranzio, *Flussi migratori ...*, str. 44–60.

jadranske ladjedelnice, Ilva itd.), ki so sama zaposlovala skoraj polovico vseh zaposlenih v industriji, »presežno osebj«, da »običajno poslujejo z izgubo« in da »jih nadzoruje IRI, ki jih tudi finančno podpira«. ¹⁵³ Šlo je torej za jasno usmeritev italijanske vlade, ki je podpirala zaposlenost in delavske dohodke z izplačevanjem plač v velikih podjetjih, v katerih je bila italijanska država solastnik. Dejstvo, da se je številne delavce »plačevalo ne da bi imeli delo zanje«, ni le »ustvarjalo malodušja med samimi delavci«, ampak je bila taka praksa, kot je opažala ZVU, tudi obremenjujoča za delodajalce, ohranjala je visoke cene, pehala podjetja v stečaj in izrabljala vire, ki bi jih sicer lahko vložili v izboljšave. Zaradi tovrstne prakse so bili tudi manj opazni rezultati boja proti brezposelnosti, saj je bila delovna sposobnost številnih delavcev, ki so bili sicer uradno polno zaposleni, dejansko le deloma izkoriščena, tako da statistike o zaposlenosti niso prikazovale vsega novega dela, ki je bilo dejansko ustvarjeno. Tak je bil primer ladjedelnic, kjer »izvedba ogromnega proizvodnega programa ni povzročila velikega povečanja števila zaposlenih«. ¹⁵⁴

Večina brezposelnih je pripadala industriji (60 %), sledila sta trgovina (30 %) in pomorstvo, ki mu je pripadala skoraj desetina brezposelnih v mestu. V primerjavi z očitnimi, čeprav omejenimi, uspehi boja proti brezposelnosti v absolutni vrednosti, je zanimivo opaziti, kako se je v letih ZVU sestava brezposelnosti po gospodarskih sektorjih komajda spremenila (Graf 9). Tudi če tri glavne sektorje tržaške brezposelnosti obravnavamo posamično, je mogoče opaziti, kako se je v letih od 1948 do 1955 razmerje med zaposlenimi in brezposelnimi nekoliko izboljšalo le na področju trgovine, medtem ko v industriji in v pomorstvu prizadevanja niso občutno zmanjšala stopnje brezposelnosti (Graf 10). ¹⁵⁵

Glavni vzvod, s katerim so zasledovali zmanjševanje brezposelnosti, so bila, podobno kot v Italiji, javna dela. ¹⁵⁶ Drugo izstopajoče področje javnih posegov v gospodarstvo v coni A STO je bila industrijska obnova in tudi ta je med cilji imela povečevanje zaposlenosti. Tudi v tem pogledu so bile odločitve skladne s politično-ekonomskimi praksami tistega obdobja in s splošno usmeritvijo ameriške pomoči za obnovo italijanskega gospodarstva, ki je bila namenjena »povečanju proizvodnih zmognosti osnovnih industrij [...], da bi postale kos mednarodni konkurenci«, medtem ko so bile italijanske državne intervencije

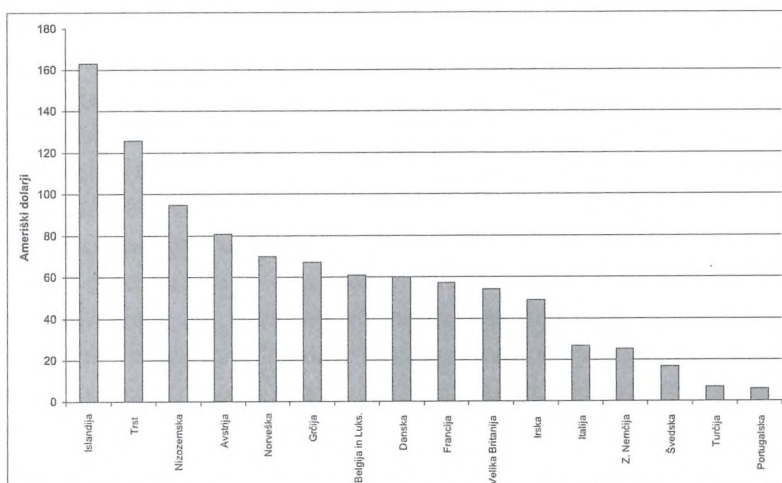
¹⁵³ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia 1950*, šk. 246, fasc. 4, brzojav Italijanskega predstavništva v Trstu Ministrstvu za zunanje zadeve z dne 7. 8. 1950, A. Castellani.

¹⁵⁴ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/37, *Relazione del GMA 1948–1951 ...* tudi v A. Panjek, *Ricostruire Trieste ...*, str. 122–156.

¹⁵⁵ Prav tam.

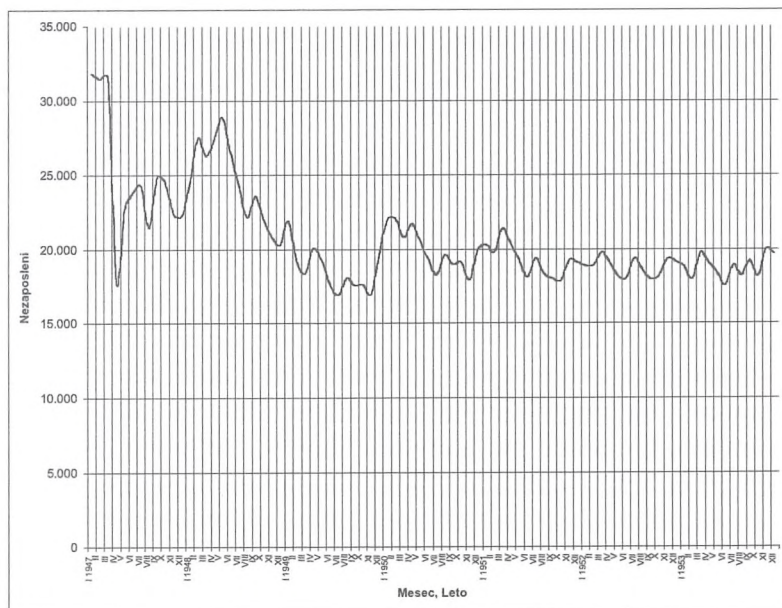
¹⁵⁶ Glej na primer T. Fanfani, *Scelte politiche e fatti economici dal secondo dopoguerra ai nostri giorni. Cinquant'anni di storia italiana*. Torino 1996, str. 51–55.

Graf 7: Pomoč ERP-ja po prebivalcu v različnih evropskih državah

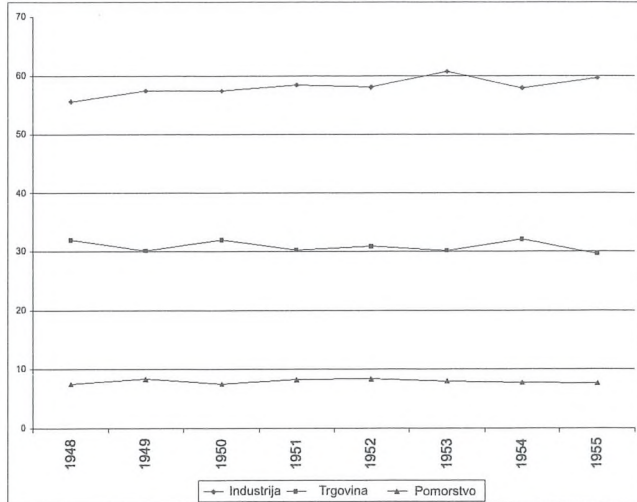

Vir: Tabela 19

Graf 8: Mesečno gibanje nezaposlenosti, 1947–1953

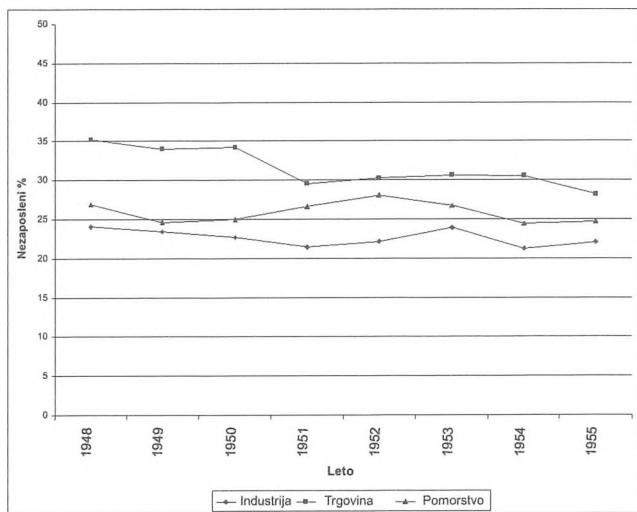
Vir: Tabela 9

Graf 9:
Glavni sektorji
nezaposlenosti,*
1948–1955

Vir: Tabela 6, obdelava
podatkov.

* Delež breposelnih po
sektorju v razmerju do
vseh brezposelnih (na
31. 12. vsak mesec).

Graf 10:
Stopnja
nezaposlenosti po
sektorjih,* 1948–1955
(na 31. 12.)

Vir: Tabeli 5 in 6,
obdelava podatkov.
* Delež breposelnih
v razmerju do vseh
delavcev (zaposlenih
ali nezaposlenih) v
istem sektorju (na 31.
12. vsak mesec).

IMI-EFIM »usmerjene predvsem v strojno industrijo« (zlasti v javna podjetja), njihov namen pa je bil podpreti reorganizacijo in okrepitev podjetij »z jasno izraženim ciljem boja proti brezposelnosti«. ¹⁵⁷ V okviru tržaškega gospodarstva sta bila osnovna sektorja ladjedelništvo in plovba. To videnje so jasno izrazili ameriški funkcionarji Administracije za ekonomsko sodelovanje (*Economic Cooperation Administration* – ECA), ki je upravljala ERP, ko so trdili, da »so v Trstu glavne industrije ladijski promet, ladjedelništvo, popravljanje ladij in izvajanje pristaniških storitev«. ¹⁵⁸ To je bil tudi eden redkih sektorjev, za katerega so ocenjevali, da zmore uspešno nastopati na mednarodnem trgu, čeprav so sami funkcionarji ECA že od začetka podvomili v smotrnost tako monokulturne usmeritve ekonomske pomoči, katere so se druge raje izogibali. ¹⁵⁹ Kljub takim pomislekom pa so v Trstu finančna sredstva ERP-ja (skoraj 50 % vseh), Investicijskega sklada in IRI-jevih kreditov večinoma dobila obliko ladjarskih in ladjedelniških subvencij (83 %). V tem okviru so bili tako pomoč ERP-ja kot posojila in olajšave namenjeni predvsem veliki industriji, ki je dejansko prejela kar 98,7 % vse pomoči. ¹⁶⁰ Skoraj popolna odsotnost malih podjetij med prejemniki pomoči je predstavljala odmik tudi od italijanske situacije, pa čeprav so tudi tam bile panoge, deležne največjih posegov v industrijskem sektorju, »ladjedelništvo, železarstvo in transport, ki jih je upravljala IRI«. ¹⁶¹ S svojo prevladujočo usmeritvijo v ladjedelništvo in v javna dela so bili torej javni posegi v gospodarstvo v Trstu, vsaj v grobih obrisih, v skladu s takratnimi usmeritvami na evropski in italijanski ravni, čeprav je močno osredotočenje na pomorsko industrijo in na velika podjetja predstavljalo specifično značilnost tržaškega ERP-ja v primerjavi z evropsko in italijansko prakso.

Vsekakor je koncentracija naporov v javna dela, to je v gradbeništvo, in v pomorsko industrijo posege usmerjala v zgodovinsko najpomembnejši panogi v modernem Trstu z vidika zaposlitvenih zmogljivosti: gradbeništvo in ladjedelništvo s pripadajočo strojno industrijo (tabela 8). ¹⁶² Odločitve so bile torej v dobri meri v skladu s takratnimi prevladujočimi usmeritvami kakor tudi s

¹⁵⁷ Prav tam, str. 44 in 62.

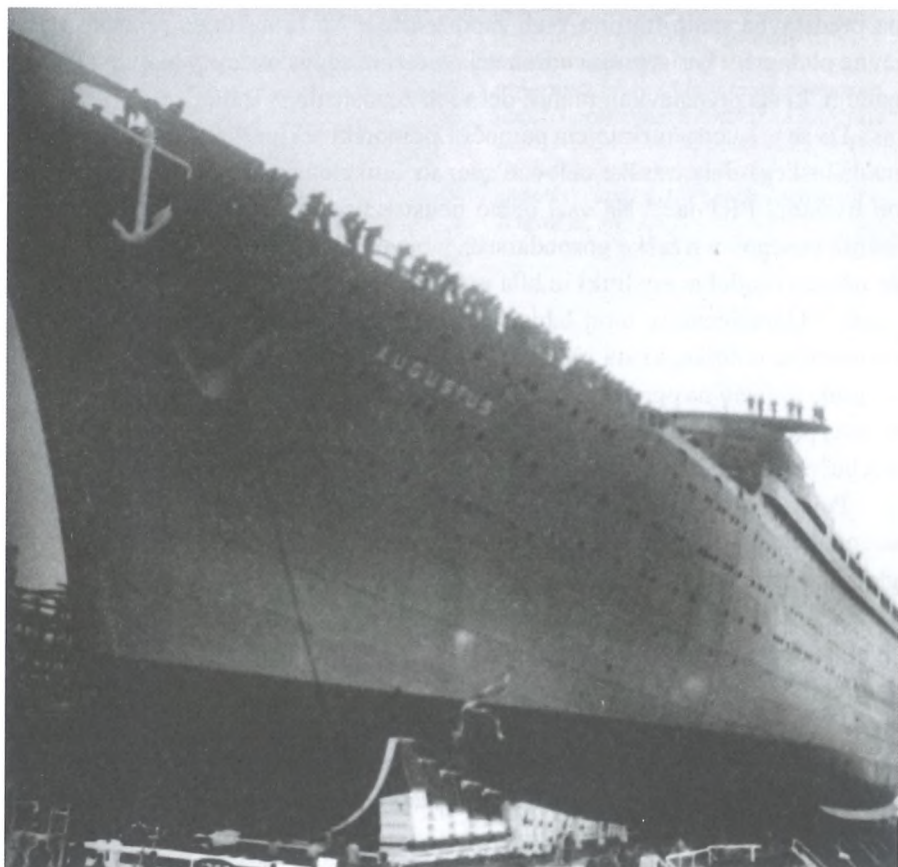
¹⁵⁸ U.S. Government – Economic Cooperation Administration (US-ECA), *Trieste Country Study. European Recovery Program*, Washington D.C., 1949, str.6.

¹⁵⁹ G. Mellinato, *Tra mercato e propaganda. Laricostruzione del settore marittimo nella Trieste del secondo dopoguerra*. V: *Acta Histriae*, 13/2005/2, str. 454–455.

¹⁶⁰ G. Sapelli, *Trieste italiana ...*, str. 216; M. Resta, *Il bilancio economico della regione triestina*. V: *Bancaria. Rassegna dell'Associazione Bancaria Italiana*, 11/1955/5, str. 519–520.

¹⁶¹ Fanfani, *Scelte politiche ...*, str. 64.

¹⁶² Za avstrijsko obdobje glej tudi A. Panjek, *Chi costruì Trieste ...*, npr. str. 722; za obdobje med obema vojnama pa G. Mellinato, *Crescita senza sviluppo. L'economia marittima della Venezia Giulia tra Impero asburgico e autarchia (1914–1936)*, Monfalcone 2001.

Slika 17: Splavitev prve in največje ladje, zgrajene v tržaških ladjedelnicah v sklopu programa ERP: 25.000 tonska motorna ladja »Augustus« za tovorni in potniški promet (NSKZO, Izseljevanje, Trst–Avstralija; podatki o ladji v A. Panjek, *Ricostruire Trieste ...*, str. 136)

specifično gospodarsko tradicijo mesta. Če poleg tega pomislimo, da je do 60 % vseh brezposelnih prihajalo iz industrijskega sektorja (Graf 9, Tabela 6) in da je več kot 87 % delavske brezposelnosti prizadelo isti sektor (1952, tabela 10), bi lahko sklepali, da so bile sprejete odločitve odlično usmerjene.

In vendar, če podatke razčlenimo drugače, se slika spremeni. Namreč, čeprav je 50 % zaposlene delovne sile dejansko prihajalo iz vrst industrijskih delavcev, je samo 30 % le-teh, to je 15 % vseh zaposlenih v Trstu, delalo v veliki industriji, ki pa je prejemale skorajda vso državno pomoč. Gospodarski panogi, ki sta prejemale največ pomoči, to sta gradbeništvo in ladjedelništvo s pripadajočo strojno industrijo, sta skupaj zaposlovali dve tretjini industrijskih delavcev, kar

pa predstavlja samo tretjino vseh zaposlenih.¹⁶³ Na ta način se je največji del javne podpore v korist proizvodnih dejavnosti in zaposlovanja v bistvu iztekal v panogi, ki sta predstavljali manjši del vseh zaposlenih v Trstu.

Da se je s koncentriranjem pomoči v pomorski sektor tvegalo privilegiranje manjšinskega dela tržaške delovne sile, so funkcionarji ECA napovedovali že ob uvajanju ERP-ja.¹⁶⁴ Na vsaj delno neustreznost zavezniških in italijanskih javnih posegov v tržaško gospodarstvo v povojnem obdobju so sicer opozarjali že nekateri sodobni analitiki in bila je tudi že predmet obravnave v zgodovino-pisju.¹⁶⁵ Upravičeno se torej lahko vprašamo, ali in kako so ubrane usmeritve ekonomske politike, ki sta jih ZVU in Italija izvedli s porabo znatnih sredstev, utegnile vplivati na opredeljevanje tržaškega prebivalstva do izselitve. Zanimivo je torej preveriti stališča do gospodarske obnove, ki jih je ZVU izrazila v svojem zaključnem poročilu o izvajanju in rezultatih ERP-ja v Trstu.

Poleti 1951, to je tri leta od začetka ERP-ja, je ZVU dosežene rezultate ocenjevala kot zadovoljive, »sicer pa ne bolj, kot je bilo razumno pričakovati glede na močan prispevek iz tujine«, kar je pomenilo predvsem sredstva samega ERP-ja in italijanske vlade. Mnogo je bilo treba še postoriti: brezposelnost je bila »še vedno prevelika«, industrijo je »čakala še dolga pot« do doseganja sodobnih standardov produktivnosti, navade podjetnikov so bile »še vse preveč zaznamovane z monopolistično mentaliteto«, ki se je izogibala konkurenci, gospodarstvo je bilo na splošno »še vedno preveč podrejeno« ladjedelništvu in pristaniškim dejavnostim. Slika je vzbujala skrb predvsem zaradi skorajšnjega zaključka ERP-ja.¹⁶⁶

V Trstu se je ERP najprej soočil s pomanjkljivo oskrbo s prehrano zaradi nezadostne lokalne proizvodnje, s stanovanjsko stisko, zaostreno zaradi močnega priseljevanja, z industrijsko obnovo in z brezposelnostjo. Sporazumno z italijansko vlado je ZVU odločila, da bo najprej »obnovila tržaško trgovsko mornarico s sredstvi iz ERP-jevega kontrapartitnega sklada« v upanju, da bo na ta način »zagotovila delo« lokalnim ladjedelnicam in povezanim industrijskim podjetjem ter hkrati priskrbelo delo »številnim tržaškim mornarjem, natakarmarjem, itd., ki

¹⁶³ Omenjena razmišljanja temeljijo na podatkih iz popisa ISTAT, *Censimento della popolazione*, 1951.

¹⁶⁴ G. Mellinato, *Tra mercato e propaganda* ..., str. 455.

¹⁶⁵ Za vse R. Serra, *Luci ed ombre* ..., str. 72 in G. Sapelli, *Trieste italiana* ..., str. 216 in sl.

¹⁶⁶ ASMAE, *Affari Politici, 1950-1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/37, *Relazione del GMA 1948-1951* ... tudi v A. Panjek, *Ricostruire Trieste* ..., str. 122-156. Mnenje zaveznikov o šibki iniciativnosti tržaških podjetnikov in njihovi navajenosti na pasivno čakanje na priložnosti, ki jih je nudila odvisnost od političnih odločitev v Avstro-Ogrski in nato še tesna povezanost s (fašistično) politiko, je potrjeno tudi mdr. v G. Mellinato, *Dolgotrajna obnova: obilje in slabosti Marshallovega plana v Svobodnem tržaškem ozemlju*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, Trst 2007, str. 381.

Slika 18:

Splavitev druge ladje, zgrajene v tržaških ladjedelnicah v sklopu programa ERP: 13.000 tonska motorna ladja (s preroškim imenom) »Australia« za tovorni in potniški promet, 21. 5. 1950 (NŠKZO, Izseljevanje, Trst-Avstralija; podatki o ladji v A. Panjek, Ricostruire Trieste ..., str. 136)

so bili prikrajšani za svoja naravna preživetvena sredstva«. Vsaj za mornarje pa se izbira ni izkazala za učinkovito, saj ladje, zgrajene v Trstu s sredstvi ERP-ja, niso nujno imele v Trstu tudi svojega matičnega pristanišča, zato so posadke iskali tudi po Italiji.¹⁶⁷

ZVU se je vsekakor jasno zavedala, da s koncentriranjem pomoči izključno v korist veliki industriji ne bo mogoče odpraviti problema brezposelnosti kakor tudi ne relativne industrijske nerazvitosti mesta, kakor so ocenjevali stanje na tem področju. Po mnenju zavezniške vlade je bilo namreč v Trstu malo industrije že pred vojno: mestno gospodarstvo je slonelo predvsem na luki, vendar so spremembe, ki so se zgodile po vojni z »mehanizacijo in spremembo trgovskih navad«, zmanjšale obseg osebja, potrebnega za luška dela, istočasni porast prebivalstva pa je razmere le še oteževal. Zaradi tega so verjeli v nujnost posebno odločne politike, ki bi prinesla povečanje zaposlitvenih priložnosti, rešitev pa so videli v »politiki spodbujanja večje industrializacije«, ki bi s pomočjo izboljšane produktivnosti omogočila »več dela in višji življenjski standard«. Na osnovi teh

¹⁶⁷ Prav tam.

razmislekov je ZVU promovirala »industrializacijsko politiko«, kakor jo je sama definirala, ki se je nato uresničila v obliki programa za odpravo vojne škode, za povečanje in modernizacijo obstoječih industrijskih naprav in za »spodbude k ustvarjanju novih industrijskih podjetij«:

*Ekonomska blaginja Trsta je odvisna od povečevanja industrijskega potenciala. Nastajajo naj nove industrije, obstoječe pa naj postanejo produktivnejše. [...] Le trdna in krepka spodbuda k povečani produktivnosti bo prinesla tako raven blaginje, ki bo zagotovila socialno stabilnost.*¹⁶⁸

Vendar v svojem obračunu ob izteku ERP-ja ZVU ni skrivala težav, s katerimi se je njena »industrializacijska politika« srečevala, tudi tega ne, da njeni rezultati niso bili povsem zadovoljivi. Ker so presojali, da bi velika industrija morala sama razpolagati s potrebnim kapitalom in izkušnjami, je moral tak program biti usmerjen predvsem v mala in srednja podjetja, vendar se »spodbujanje in financiranje modernizacije in širitve na stotine manjših industrijskih obratov izkazuje kot dolg in zapleten proces«, nenazadnje zaradi tega, ker so zahteve po »novih oblikah upravljanja« podjetniki sprejemali z »apatijo in močnimi dvomi«. Nepripravljenost na spremembe v krogih tržaških malih podjetnikov so povezovali z dejstvom, da je bila tržaška industrija od nekdaj »tesno povezana z lokalnim ladjedelništvom« in z njegovo uspešnostjo. »To odvrča od širjenja in modernizacije. Prišli so celo do tega, da so se spraševali: Zakaj drugje iskati trge in se preizkušati v konkurenci s tujino, če bi velik ladjedelniški program lahko rešil vse težave?« Nove metode upravljanja bi nujno zahtevale posodobitev »proizvodnih sistemov, razvoj prodaje, konkurenčni duh ter razsvetljeno politiko delovnih razmerij« s strani tržaškega podjetništva, ki pa mu je primanjkovalo dinamičnosti in modernosti.¹⁶⁹ Tovrstne kritike so Američani podali že leta 1949 tudi za italijansko podjetništvo v splošnem.¹⁷⁰ In vendar, kot je priznavala sama ZVU, pa čeprav le v opombi, so bili razlogi za pomanjkanje zasebne iniciative tudi v težki ekonomski situaciji, v pomanjkanju prihrankov in v negotovosti glede prihodnje politične ureditve STO, ki so odvrčali podjetnike od investicij.¹⁷¹

V okviru svoje politike za industrializacijo je ZVU dejansko izvedla ukrepe, katerih namen je bil pripomoči h krepitvi in rasti zadrug, obrtništva in malih podjetij (ki so, kot smo videli, zaposlovali pomemben delež tržaških delavcev).

¹⁶⁸ Prav tam.

¹⁶⁹ Prav tam.

¹⁷⁰ G. Valdevit, *Il dopoguerra ...*, str. 260.

¹⁷¹ M. Resta, *Il bilancio economico ...*, str. 516; G. Valdevit, *La labour policy ...*, str. 265.

Slika 19: Gradbena dela za izgradnjo industrijske cone v Žavljah pri Trstu (NŠKZO, ZVU, Kraji, Žavlje)

Obenem so težili k poenostavitvi postopkov za ustanavljanje novih podjetij, posebej v novem industrijskem pristanišču v Žavljah. V podkrepitev politike v korist malih podjetij je bil, čeprav šele leta 1951, vzpostavljen tudi poseben namenski sklad, ki pa je razpolagal le s 150 milijoni lir iz kontrapartitnega fonda ERP-ja in prav toliko iz proračuna ZVU (za primerjavo: iz kontrapartitnega fonda ERP-ja so velika industrijska podjetja do leta 1951 prejela za 20 milijard lir posojil, ki so šla skoraj izključno ladjarjem in ladjedelnicam). Iz tega fonda so lahko mala podjetja prejela posojila po ugodni, 3-odstotni obrestni meri, saj so sicer posojila obrtnikom in malim podjetnikom podeljevali po bistveno višjih obrestnih merah (bančni zavodi 10 do 12 %, drugi instrumenti ZVU 7,5 do 7,75 %; posojila iz kontrapartitnega fonda ERP pa so velika industrijska podjetja pridobivala po obrestni meri od 3 do 4,5 %). Druga posojila v skupni vrednosti 6,6 milijarde lir, za katera so sredstva črpali iz proračuna ZVU (in so torej deloma izvirala iz italijanske vlade), so podelili na primer turistični panogi (140 milijonov lir) in Tržaškemu sejmu (285 milijonov lir). Poleg tega je ZVU iz proračuna sofinancirala oz. jamčila za nekatere kreditne sheme v korist malemu podjetništvu, ki so jih na podlagi italijanske zakonodaje izvajali v sodelovanju z bančnimi zavodi: Sklad za posojila obrtnikom, Sklad za posojila

Slika 20: Gradbena dela za izgradnjo paviljona na tržaškem velesejmu (NŠKZO, ZVU, Kraji, Trst 2; zapuščina Kapelj)

zadrugam, Sklad za posojila malim podjetjem (v teh primerih so bile obrestne mere okoli 7,5–7,75 %).¹⁷²

V potrditev dejstva, da je bila gospodarska oblast dovzetna za problem malih podjetij, je leta 1951 ZVU izvedla študijo glede proizvodnih zmogljivosti tržaških industrij za morebitno oskrbovanje zveze NATO, z izjemo orožja, in sicer po vzoru podobnega ukrepa v Zahodnem Berlinu. Posebno pozornost so usmerili v mala podjetja, čeprav so menili, da je koordinacija nujno potrebna »za porazdelitev naročil, ki je v Trstu posebno težavna zaradi skromne proizvodne zmogljivosti posameznih podjetij«, kar je bila posledica prav njihove majhnosti.¹⁷³

Zgoraj omenjeni, nedvomno znatni znesek v višini 6,6 milijard lir predstavlja vsoto podeljenih posojil iz proračunskih sredstev ZVU v prid malim in srednjim podjetjem ter javnim storitvam. Ta so se dodajala neposrednim investicijam ZVU v javno infrastrukturo in storitve: v triletnju 1948–1951 so iz proračunskih virov zagotovili, v zaokroženih zneskih, 5 milijard lir za socialna stanovanja, 1,5 milijard lir za bolnišnice in zdravstveno infrastrukturo, 1,5 milijard lir za šole in

¹⁷² ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/37, *Relazione del GMA 1948–1951* ... tudi v A. Panjek, *Ricostruire Trieste* ..., posebej str. 132, 133, 155.

¹⁷³ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/32, »tajni« brzojav italijanske diplomatske misije v Trstu 7. 11. 1951.

univerzo, 2,5 milijard lir za pristaniško infrastrukturo ter 1 milijardo za ceste in predore, skupaj približno 11,5 milijard lir.¹⁷⁴ Infrastrukturne investicije oz. javna dela so bila ena »najpomembnejših« aktivnosti »programa obnove« ZVU. Posebno pozornost so namenili stanovanjski gradnji, saj so »izguba bivalnih prostorov zaradi vojne, povečanje prebivalstva zaradi priseljencev iz jugoslovanskih regij, ki so prej spadala k italijanskemu ozemlju, prihod družin zavezniškega osebja in v manjšem obsegu slabo stanje hiš, ki so bile dalj časa zapuščene«, zaostrovali stanovanjsko stisko. Večji del poslopij so zgradili s polnim ali delnim financiranjem zavezniške vojaške uprave. V triletju 1948–1951 so tako zgradili več kot dva tisoč novih hiš, medtem ko so jih dva tisoč še gradili.¹⁷⁵

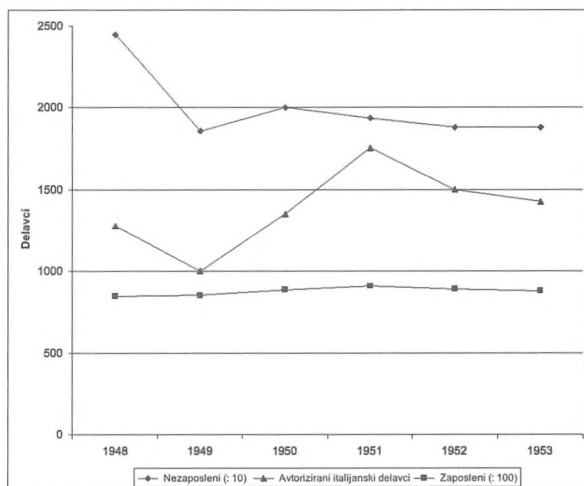
ZVU je stroške za javna dela razumela tudi kot obliko podpore malim podjetjem, kar je v osnovi držalo, saj v gradbeni panogi ni primanjkovalo podjetij manjših dimenzij. In vendar glede na to, da je bila ena od prioritet promocija in podpora zaposlenosti, so se v praksi zadeve deloma obračale v drugačno smer od želene, kakor dokazuje priseljevanje specializiranih delavcev iz Italije na zahtevo tržaških podjetij in s pooblastilom ZVU med leti 1948 in 1954 (Tabela 13). Skoraj polovica le-teh je bilo delavcev v gradbeništvu (Tabela 15). Kako lahko obrazložimo priseljevanje italijanskih delavcev, ko je bila prioriteta javnih posegov v gospodarstvo boj proti brezposelnosti lokalnega prebivalstva?

Za zaščito lokalne delovne sile je ureditev tržaškega trga dela predvidevala, da morajo podjetja pri zaposlovanju dati prednost delavcem s stalnim prebivališčem v Trstu, pri odpušcanju pa delavcem brez stalnega prebivališča v mestu. Od leta 1948 dalje je ZVU dovoljevala priseljevanje zaradi dela na zahtevo podjetja, ob predhodni poimenski prošnji, naslovljeni na Urad za delo v Trstu, in z odobritvijo same ZVU: zaposlitev osebja, ki ni prihajalo iz cone A STO, je bila mogoča le za določen čas in dovoljena v primeru, če je podjetje na lokalnem trgu dela naletelo na pomanjkanje specifičnega strokovnega profila in da je bil 'tuji' delavec italijanski državljan.¹⁷⁶ V letih 1948–1953 se je v Trstu povprečno nahajalo med tisoč in tisoč sedemsto priseljenih delavcev s tovrstnim delovnim dovoljenjem. Njihovo število res ni bilo impresivno, kljub temu pa je bilo nezanemarljivo v primerjavi s številom tržaških brezposelnih, nenazadnje ob upoštevanju dejstva, da je boj proti brezposelnosti predstavljal enega glavnih ciljev tedanje administracije. Priseljenih delavcev z delovnim dovoljenjem za določen čas je bilo namreč za 5 % do 9 % vseh lokalnih brezposelnih (Graf 11, Tabela 14).

¹⁷⁴ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/37, *Relazione del GMA 1948–1951 ...* tudi v A. Panjek, *Ricostruire Trieste ...*, str. 122–156.

¹⁷⁵ Prav tam.

¹⁷⁶ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. I/9.

Graf 11:
Gibanje zaposlenih,
nezaposlenih in
avtoriziranih priseljenih
delavcev, 1948–1953

Vir: Tabeli 5 in 13

Pri primerjavi podatkov o poklicni strukturi med brezposelnimi in specializiranimi priseljenimi delavci v coni A STO izstopata dve temeljni značilnosti (Tabeli 10 in 15). Prva je ta, da je bilo v »manufakturni industriji« (v katero so vključevali tudi ladjedelništvo s pripadajočo strojno industrijo) število specializiranih in kvalificiranih, vendar brezposelnih tržaških delavcev razmeroma veliko, priseljevanje iz tujine pa posledično manjše. Kljub temu je tudi ladjedelniška panoga, kot bomo videli, privabila nekaj priseljencev, ki so večinoma prihajali iz Tržiča, kar nas opozarja na (še) obstoječe povezave med severno-jadranskimi ladjedelnicami in na vztrajno 'unitarno' usmerjenost italijanskih državnih posegov na tem področju. Druga značilnost je ta, da so v gradbeni industriji med lokalnimi brezposelnimi močno prevladovali ne-kvalificirani delavci, število specializiranih priseljencev pa je bilo posledično večje. S tega vidika je poudarek na javnih delih in ladjedelništvu res slonel in oživiljal stare vezi ter integriranost tržaškega gospodarstva z italijanskim, a je obenem povzročal vsaj delno oddaljevanje od cilja, to je boja s tržaško brezposelnostjo. Poskusili bomo torej razumeti priseljevanje specializiranih delavcev v cono A STO.

Pomembno razlago za priseljevanje specializirane delovne sile moramo iskati v dejstvu, da je tržaško gradbeništvo tradicionalno privabljal delavce predvsem iz Furlanije, a ne samo od tam. V zvezi s tem velja navesti besede, ki jih je predsednik Gospodarske zbornice v Vidmu Enrico Morpurgo izrekel na italijanskem Nacionalnem kongresu za izseljeništvu v Bologni leta 1949, ko je govoril o »dolgi tradiciji, prekinjeni po letu 1945, začasne migracije specializiranih delavcev iz Furlanije proti Srednji in Vzhodni Evropi, ki jih

je organizirala skupina podjetnikov iz te dežele, sposobnih prevzemati javna naročila tudi večjih razsežnosti». ¹⁷⁷ Po vojni je bil vzhodno od Furlanije v dosegu teh podjetnikov in delavcev le še Trst in dejansko so tudi tržaški sindikati opozarjali na ta pojav. ¹⁷⁸

Da so bila tržaška podjetja sposobna najti delovno silo v italijanskih pokrajinah, pa obenem kaže na to, kako so bile vezi z Italijo, ki so bile pomembne že v avstrijskem obdobju in jih je nato še utrdila državna ekonomska politika med obema vojnoma, za katero je bilo značilno vodeno gospodarstvo, ¹⁷⁹ še vedno prisotne in močne. Italijanske industrije v državni lasti so nadzorovale večji del tržaških velikih podjetij. ¹⁸⁰ Zato je mogoče reči, da čeprav omenjeni imigracijski tok vsaj deloma izgleda kot nek neželeni stranski učinek javnih posegov v gospodarstvo, v smislu določenega neskladja med cilji in rezultati, pa vendar izkazuje koherentnost z zavezniškimi in italijanskimi namerami glede integriranja tržaškega gospodarstva z Italijo.

S teh vidikov je priseljevanje kvalificirane delovne sile iz Italije, posebej Furlanije in Veneta, imelo veliko skupnega z dnevnimi migracijami zaradi dela iz jugoslovanske cone STO v zavezniško, začevši s tem, da je bilo vanj vključenih približno enako številko ljudi in da bi v obeh primerih lahko mislili, da je jemalo delo Tržičanom. Tudi v primeru odnosov med Trstom in severno Istro je šlo za nadaljevanje ustaljenih praks in tradicionalnih povezav, okrepjenih z željo ZVU in italijanske vlade, da se ohranijo pri življenju. Tako je na primer italijansko diplomatsko predstavništvo v Beogradu zatrjevalo, kot smo že omenili, da »nam je v interesu, da je promet [med conama A in B STO] kolikor mogoče olajšan«. ¹⁸¹

Pri razumevanju vzrokov začasnega priseljevanja iz italijanskih pokrajin tudi ne gre podcenjevati obliko delovne pogodbe priseljenih specializiranih delavcev. Določila, ki so omogočala zaposlovanje delavne sile, prihajajoče izven cone A, so namreč med drugim predpisovala odpuščanje tujih delavcev pred tistimi s stalnim prebivališčem v coni A. Pravilo, katerega namen je bil zaščititi lokalno

¹⁷⁷ C. Besana, *Accordi internazionali ed emigrazione della mano d'opera italiana tra ricostruzione e sviluppo*. V: S. Zaninelli, M. Taccolini (ur.), *Il lavoro come fattore produttivo e come risorsa nella storia economica italiana*, Milano 2002, str. 21 v opombi. E. Saraceno, *Emigrazione e rientri. Il Friuli-Venezia Giulia nel secondo dopoguerra*, Udine 1981, str. 38–39.

¹⁷⁸ C. de Draganich Veranzio, *Flussi migratori ...*, str. 65; Istituto regionale di studi e ricerche della Cgil del Friuli Venezia Giulia – Fillea Trieste, *I lavoratori delle costruzioni della provincia di Trieste. Lavoro, lotte, organizzazione (1881–1983)*, Trieste 1983, str. 93.

¹⁷⁹ Glej na primer A. Umile, *Imprenditori triestini in acque italiane. L'industria cantieristica tra le due guerre mondiali*. V: A. Panjek (ur.), *Pogledi od zunaj ...*, str. 69–94.

¹⁸⁰ F. Bednarz, *Crisi economica ...*, str. 297.

¹⁸¹ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, str. 513, fasc. I/8, 26. junij 1950. O socialnih vezeh med cono A in B STO glej M. Verginella, *La campagna istriana ...*

delovno silo, pa jo je v praksi delalo bolj rigidno. Delavci iz Italije so namreč tržaškim podjetjem zagotavljali fleksibilnejšo delovno silo, ker so jih zaposlovali le za določen čas in niso bili zaščiteni pred odpustitvijo. Poleg tega so seveda bili tudi manj sindikalno organizirani od tržaških delavcev, ki so po večini pripadali komunistično usmerjenim Enotnim sindikatom (*Sindacati unici*) STO. Tržaški gospodarstveniki pa so pogosto pokazali nagnjenje k izkoriščanju trenutnih kratkoročnih priložnosti, ki so jih nudili javni ukrepi v prid gospodarski obnovi,¹⁸² tak podjetniški pristop pa se zdi povsem skladen z iskanjem fleksibilne in sindikalno neorganizirane delovne sile.

Za težave, ki so jih podjetja imela pri iskanju potrebnih poklicnih profilov na seznamih iskalcev zaposlitve, je vsekakor bilo vsaj delno krivo dejstvo, da je mnogim vpis pomenil predvsem način, kako priti do nadomestila za brezposelnost. Seznami so torej predstavljali zatočišče nekvalificiranih delavcev ali tistih, ki niso bili pripravljeni nastopiti redne službe, ker so istočasno delali na črno. Tudi istrske »optante« so pogosto zaposlovali na črno. Pomanjkanja ustreznih kompetenčnih profilov, na katero se je ZVU odzvala tudi z uvedbo tečajev za poklicno izobraževanje, pa ni mogoče prepričljivo obrazložiti z morebitnim prestrukturiranjem ali racionalizacijo poslovanja industrijskih podjetij, ki bi povzročile potrebo po novih, drugačnih kompetencah zaposlenih, saj je bilo takih primerov bolj malo tako v predvojnem obdobju kakor v povojnem času.¹⁸³ K taki oceni nagibajo tudi že navedene pripombe ZVU na pomanjkanje modernizacije v tržaških podjetjih, z izjemo sprememb v pomorski trgovini in transportu.

In vendar poklicni profili, ki so jih potrebovala podjetja, posebej tista, ki so delovala na področjih, na katerih so se koncentrirali javni ukrepi za gospodarsko obnovo in proti brezposelnosti, so bili v veliko primerih taki, da bi zanje težko verjeli, da se jih na tržaškem trgu dela ne bi dalo najti.¹⁸⁴ Niti integriranost v italijansko gospodarstvo in tradicionalno uvažanje delovne sile iz Furlanije, zlasti v gradbeništvu, ne moreta zadovoljivo razložiti njihovega pomanjkanja. Po drugi strani pa sta bili poklicni kategoriji, ki ju je v največji meri zajelo izseljevanje iz Trsta, vsaj v letih 1948–1950, uradnik in delavec in zlasti uradniki so beležili močno negativen migracijski saldo (tabela 12). Dodatno obrazložitev priseljevanja

¹⁸² F. Bednarz, *Crisi economica ...*, str. 289, 294–5, 297, 308–309, 311.

¹⁸³ Za obdobje med obema vojnama, G. Mellinato, *Crescita senza sviluppo ...* Za povojno obdobje, G. Sapelli, *Il profilo del destino ...* in *Trieste italiana ...*; F. Bednarz, *Crisi economica ...*, str. 299; G. Mellinato, *Tra mercato e propaganda ...* V tržaškem gospodarstvu naj bi se pomanjkanje ustrezne kvalifikacijske ravni v industriji ponovno pojavilo v začetku šestdesetih let, G. Battisti, *Una regione per Trieste ...*, str. 108.

¹⁸⁴ Seznam poklicev v A. Panjek, *Ricostruire Trieste ...*, str. 89–101.

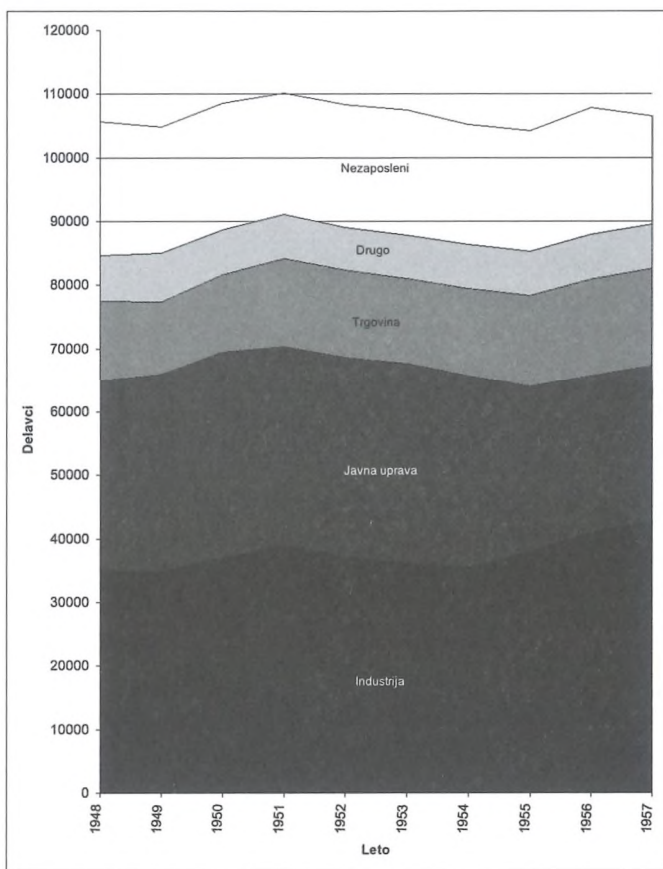

Slika 21: Tečaj za šivilje, Trst 1947 (NŠKZO, ZVU, Festivali dela, ASIZZ–Dan žena)

kvalificiranih delavcev iz Italije bomo torej poiskali v okviru samega tržaškega kvalificiranega dela.

V prvih letih povojne gospodarske obnove (1948–1951) je gibanje plač za odvisno delo, tudi zaradi uvedbe t. i. »premične lestvice« (to je avtomatičnega usklajevanja plač z življenjskimi stroški – *scala mobile*), privedlo do občutnega izboljšanja realnega dohodka v primerjavi s predvojnim obdobjem (med 10 % in 75 %), obenem pa do izravnave plač, s katero so zaposleni na manj zahtevnih delovnih mestih pridobili več kot kvalificirano osebje, še posebej uradniki. Kot je trdila ZVU, je bilo »izboljšanje kupne moči skorajda obratno sorazmerno z nivojem plač in mezd, saj so navadni delavci dosegli največje povišice, kvalificirani delavci in uslužbenci pa najnižje«. Višji uradniki v industrijskem in trgovskem sektorju pa so doživeli »zmanjšanje čistega dohodka za približno 10 %« v primerjavi s predvojnim obdobjem. Na povezavo med gibanjem plač in brezposelnostjo je opozarjala sama ZVU:

Razna povišanja plač in mezd znatno vplivajo na sliko, ki se zrcali v brezposelnosti. V primerjavi s predvojnim obdobjem je cena specializiranega dela razmeroma nižja, fizičnega pa razmeroma višja. Iz tega sledi, da se specializirane delavce zaposluje za dela, ki ne zahtevajo specializacije, in

Graf 12:
Tržaška 'gora dela': zaposleni in nezaposleni (registrirani) v coni A STO po sektorjih, 1948–1957

Vir: Tabela 5

so zelo iskani, medtem ko navaden nekvalificirani delavec težka najde delo. Isto velja za vaje, ki jih je plačilo razvrednotilo na trgu.¹⁸⁵

Sorazmerno razvrednotenje specializiranega dela je torej zmanjševalo število kvalificiranih delavcev na seznamih iskalcev zaposlitve, saj so bili v precejšnjem številu že zaposleni na slabših delovnih mestih, kar je pripomoglo k pojavljanju potrebe po uvažanju kvalificiranih delavcev iz Italije, ker je potreba po »specializiranem delu [...] še vedno obstajala kljub veliki brezposelnosti«. Obenem pa je to seveda povečevalo število nekvalificiranih brezposelnih oseb, zato je ZVU zanje organizirala »usposabljanje za prekvalifikacijo«.¹⁸⁶

¹⁸⁵ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/37, *Relazione del GMA 1948–1951* ... tudi v A. Panjek, *Ricostruire Trieste*, str. 122–156.

¹⁸⁶ Prav tam.

In končno, ali ni bilo morda pomanjkanje kvalificiranih delavcev, ki so ga premoščali s priseljevanjem italijanskih, tudi posledica tega, da so se tržaški kvalificirani delavci izseljevali? Relativno znižanje njihovih mezd bi lahko bil dober razlog za to, da bi si poiskali svoji strokovnosti ustrežnejše plačilo drugod, in isto velja za kvalificirane uradnike, zaposlene v industriji in trgovini. Na drugem koncu trga dela je ponudba delavcev brez specializacije presegala povpraševanje in predstavljala bazen potencialnih migrantov. Oba sta elementa ekonomskega konteksta, ki bi med tržaškim prebivalstvom utegnili spodbuditi izbiro v prid emigracije in ki se kot taka pridružujeta že navedenim, to je izgubi zaposlitve pristaniških delavcev zaradi novih tehnik in tehnologij v pomorski trgovini in transportu, stagnaciji števila zaposlenih med pomorščaki in v trgovini, ki si je opomogla šele po letu 1954,¹⁸⁷ ter nezadostnosti posegov v prid malim podjetjem. Niti na področju industrije ERP ni uspel ustvariti veliko trajnega dela, saj je stopnja zaposlenosti v letih 1954 in 1955 ponovno zdrsnila na stopnjo blizu tisti iz leta 1948 (Graf 12). Na teh osnovah postane verodostojno, da so že od začetka povojne gospodarske obnove v tržaški emigraciji obstajali tudi vzgibi, povezani z delom in njegovim pomanjkanjem. Med letoma 1951 in 1955 se je skupno število vseh delavcev, zaposlenih in brezposelnih, stalno zmanjševalo (Graf 12); tudi to dejstvo lahko beremo kot znak izseljevanja delovno sposobnega tržaškega prebivalstva.

Čeprav je povojno obnovo Trsta zaznamovala posebna intenzivnost javnih posegov v gospodarstvo, to še ne pomeni, da je za gibanje gospodarstva in zaposlenosti odgovorna samo ekonomska politika ZVU, že zaradi tega ne, ker so se s časom odločitve vse bolj sprejemale v sodelovanju z italijansko vlado. Tudi skromna iniciativnost tržaških podjetnikov je prav gotovo odigrala svojo vlogo, pa če je bila odvisna od negotovih geopolitičnih perspektiv, ki so odvrčale od investicij, od izgube tradicionalnih trgov (Istra, Slovenija), od kulturnega habitusa, ki je napeljeval k izogibanju konkurenci na svobodnem in širšem trgu, od nagnjenja k izkoriščanju takojšnjih in kratkoročnih prednosti javnega financiranja, namenjenega povojni gospodarski obnovi (tudi z uporabo zunanje, fleksibilnejše delovne sile), ali pa od velikega števila drobnih podjetij v tržaškem industrijskem sektorju ali morebiti od skupka vsega navedenega.

V vsakem primeru je mogoče skleniti, da povezanost med gospodarsko obnovo in migracijami ni bila samo v bolj ali manj neposrednem vplivu, ki so ga politično-ekonomske odločitve lahko imele na nagnjenje tržaškega prebivalstva k izseljevanju. Povezava je potekala, kot smo lahko videli, tudi v obratno smer,

¹⁸⁷ G. Sapelli, *Il profilo del destino ...*, str. 249.

saj so migracije, ki so mesto zajele v povojnem obdobju, pogojevale določanje prioriternih ukrepov v sklopu gospodarske obnove.

Migracijske politike ZVU, Italije, IRO in ICEM v Trstu

Ob ugotovitvi, da ekonomski politiki, kakršna se je v Trstu izvajala med povojno gospodarsko obnovo, še posebej v določenih panogah ni uspelo zagotoviti zadostnega števila delovnih mest za lokalno prebivalstvo in to ravno v času, ko sta se brezposelnost in stanovanjsko vprašanje stopnjevala zaradi močnega priseljevanja, se skoraj samo od sebe postavlja vprašanje o usmeritvah ZVU in italijanskih vlad na področju tržaških demografskih in migracijskih problemov.

Leta 1945, takoj po prihodu zavezniških čet, sta bila v Trstu ustanovljena dva sprejemna centra za begunce. Ti so bili predvsem »naturalizirani istrski Italijani« (priseljeni v Istro med obema svetovnima vojnoma), ki so »odklanjali« jugoslovansko zasedbo, in »nezadovoljni Jugoslovani«. Po mirovnem sporazumu leta 1947 je iz Istre prispel »močan pritok« optantov za italijansko državljanstvo, ki so se pridružili drugim kategorijam beguncev z vzhoda.¹⁸⁸ Priselitveni tokovi so dodatno zapletali težak položaj. Že proti koncu leta 1948 so v ZVU bili mnjenja, da tržaško prebivalstvo presega »razumne možnosti dohodka in zaposlitve v obstoječih gospodarskih dejavnostih kakor tudi v tistih, ki bi se lahko promovirale v prostoru, okrnjenem z mirovnim sporazumom«: presežek prebivalstva so ocenjevali med štirinajst in trideset tisoč stalno prebivajočih¹⁸⁹.

Zaradi večjega interesa, ki so ga zgodovinske raziskave namenile izseljevanju iz Istre, je italijanska politika do naselitve »beguncev iz Julijske krajine« (*profughi giuliani*) v Trstu že dobro poznana: italijanske vlade so ji posvetile veliko pozornosti ter investirale ogromna sredstva za pomoč beguncem in njihovo naselitev, pa tudi za podpiranje njihovih organizacij in »propagando za italijanstvo« v Trstu z namenom, da bi se v coni A STO okrepila Italiji (v narodnostnem in političnem smislu) naklonjena stran. Precej jasno je tudi, da je bila ZVU usmerjena v omejevanje njihove naselitve, bodisi zaradi politično-upravnih razlogov, saj so begunci optirali za Italijo, a nahajali so se v coni A

¹⁸⁸ AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 36, »Background notes on Trieste ...«; AN, *AJ* 43, šk. 1041, fasc. 42/2, dokumenti 22. 11. 1947–6. 7. 1948 o težavah pri »prenaselitvi Slovencev v STO v Argentino«.

¹⁸⁹ F. Bednarz, *Crisi economica ...*, str. 296.

STO, bodisi zaradi socialnoekonomskih razlogov, povezanih s stroški za pomoč in z brezposelnostjo v Trstu.¹⁹⁰

Kljub temu je več vprašanj, ki ostajajo bolj ali manj slabo raziskana: emigracija tržaškega prebivalstva v zavezniškem obdobju (v prejšnjem poglavju smo poskusili izrisati ekonomski kontekst, v katerem se je odvijala), migracijske povezave med Trstom in Italijo, povojne vrnitve iz Slovenije in drugod ter priseljevanje iz Jugoslavije nasploh, begunci v celoti (in le tisti, ki so prihajali iz bivšega italijanskega ozemlja), dejavnost mednarodnih organizacij, migracijske izkušnje posameznikov, morda pa je od vsega naštetega kot bistveno ozadje relevantno predvsem (ne)poznavanje migracijske politike ZVU in Italije v Trstu.¹⁹¹ Med različnimi odprtimi vprašanji bo v nadaljevanju obravnava osredotočena na primerjavo migracijskih politik ZVU in Italije v Trstu, s poudarkom na njenih usmeritvah do lokalnega prebivalstva in do beguncev, na dejavnosti mednarodnih organizacij in na umestitev istrskih migrantov v to skupno sliko. V ta namen bo pozornost namenjena razvoju stališč in ukrepov najpomembnejših institucionalnih akterjev, ki so upravljali z migracijskimi tokovi v coni A STO. V prvem obdobju v letih 1948–1951 so to bili ZVU, italijanska vlada in IRO, ki jo je leta 1952 zamenjal ICEM, dokler je po koncu zavezniške uprave migracijsko politiko v Trstu prevzela in krojila Italija ter jo izvajala v sodelovanju z ICEM. Pri oblikovanju in izvajanju migracijskih politik so se glavnim institucionalnim akterjem pridruževale številne organizacije za pomoč povojnim beguncem, od združenj za »begunce iz Julijske krajine« do širokega spektra mednarodnih prostovoljnih organizacij krščanskega navdiha in anglosaškega izvora. Prve so bile zelo vplivne pri italijanski vladi in so dejavno sodelovale pri oblikovanju vladnih politik do beguncev iz izgubljenega ozemlja, ki so se nahajali v Italiji in v Trstu, slednje pa so bile angažirane predvsem pri preseljevanju in vključevanju priseljencev v ZDA. V obeh primerih so sodelovale z IRO.

Pri določanju, ali je bil prosilec upravičen (*eligible*) do pomoči IRO, oziroma znotraj njenega »mandata« (*within mandate*), so splošni kriteriji organizacije

¹⁹⁰ S. Volk, *Istra v Trstu ...*

¹⁹¹ Razen tega, kar je še neznano o migracijski politiki Italije in Jugoslavije do izseljevanja iz Istre in Dalmacije in se v tem delu ne obravnava (neznane je precej, se pa o tem vprašanju najdejo gradiva npr. v ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950, Jugoslavia 1947*, dokumenti za obdobje 1947–1949), je informacije o migracijskih politikah v povojnem Trstu in Istri mogoče zaslediti v R. Pupo, *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Milano 2005; J. Gombač, *Esuli ali optanti? ...* in S. Volk, *Istra v Trstu ...* O osebnih izkušnjah migrantov gre omeniti dela, kot so npr. P. Ballinger, *History in Exile ...*, Gianfranco Cresciani (ur.), *Giuliano dalmati in Australia: contributi e testimonianze per una storia*, Trieste 1999, A. Kalc, *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*, Trst – Koper 2002, G. Nemec, *Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grisignana d'Istria 1930–1960*, Gorizia, 1998, M. Milharčič Hladnik, J. Mlekuž (ur.), *Krila migracij. Po meri življenjskih zgodb*, Ljubljana 2009.

določali, da se je oseba morala nahajati zunaj države svojega državljanstva ali izvora in da si je želela povratka v domovino oziroma da je imela tehtne (politične, ne pa tudi ekonomske) razloge, zaradi katerih se ni mogla vrniti in se je zato nameravala preseliti v drugo državo s pomočjo IRO.¹⁹² Kdor je imel stalno prebivališče na ozemlju, ki ga je prevzela Jugoslavija, in je uporabljal italijanski občevelni jezik, je na podlagi mirovnega sporazuma med Italijo in Jugoslavijo (1947) lahko izbral (optiral za) italijansko državljanstvo. Mnogi so prošnjo za opcijo vložili na kraju samem in so se izselili z začasnim potnim listom, izdanim na italijanskem konzulatu v Zagrebu, številni drugi pa so se preselili v Italijo že pred tem in so svoje vloge za opcijo oddajali na jugoslovanskih diplomatskih predstavništvi v Italiji. A kdor je govoril italijanski jezik, se preselil v Italijo in izbral italijansko državljanstvo (in če tega ni storil je do tega imel pravico), na podlagi kriterijev upravičenosti do pomoči IRO ni mogel biti sprejet v skrbstvo, saj so ga imeli za osebo, ki se je nahajala v državi svojega državljanstva in ki povrh tega ni mogla imeti tehtnih (političnih) razlogov za to, da ne bi ostala v zahodni državi, kakršna je bila Italija.

Ker pa izseljenci iz bivših italijanskih ozemlj (*Venezia Giulian*) niso vsi bili dejansko ali jasno italijansko govoreči¹⁹³ in tudi niso vsi optirali za italijansko državljanstvo, so bili sprva »upravičeni [*eligible*] samo tisti, katerih občevelni jezik je bil slovenski [ali hrvaški] in ki so prebivali na jugoslovanskem ozemlju«. V primerih pa, ko so uradniki IRO prosilcem določili, da je njihov občevelni jezik italijanski, so jih imeli za »nesprejemljive, ker jim je na podlagi mirovnega sporazuma bila priznana pravica do opcije za italijansko državljanstvo«. Ko je IRO 1. aprila 1948 začel prejemati prve »nove begunce« s teh ozemelj, je zato bilo »dvatisoč Slovencev, oziroma slovensko govorečih *Venezia Giulian*, ki so živeli v okolici Gorice, nekateri tudi na območju Milana«. Istočasno pa so se nadaljevali prihodi novih beguncev preko meje z Jugoslavijo.¹⁹⁴

Taka politika je takoj izzvala kakih sto pritožb s strani prosilcev, katerih vloga je bila zavrnjena, rezultat inšpekcije predsednika IRO *Review Board* v Italiji, ki jo je glede tega vprašanja izvedel novembra leta 1948, pa nam nudi zanimiv presek sestave zavrnenih prosilcev. Intervjuvali so petdeset pritožbenikov. Med petnajstimi primeri, v katerih se je ugodilo pritožbi in je bilo prosilcem priznано,

¹⁹² Statut IRO je v izjemnih primerih vendarle omogočal državam članicam, da so zaprosile za izselitev svojih državljanov s svojega ozemlja.

¹⁹³ Za poglobljeno predstavitev internih razprav v IRO o zadevah, povezanih z identiteto *Venezia Giulian*, s posebno pozornostjo do razmerja med identiteto oseb in potrebami organizacije po njihovi klasifikaciji, glej P. Ballinger, *Opting for Identity ...*

¹⁹⁴ AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 34, intervju J. Mandel-a z R. L. Gesner-jem, »Chief Eligibility Officer, Italian Office«, del 10. 1. 1952.

da so znotraj mandata IRO, so vsi razen dveh »izjavljali, da je njihov občevalni jezik slovenski«, medtem ko sta ostala dva dokazala tehtne ovire k uveljavljanju svoje pravice do opcije, eden birokratske, drugi pa politične narave. »Za ostalih petintrideset je bilo ugotovljeno, da so bili ekonomski migranti ali mladi moški, ki so se želeli izogniti vojaškemu roku, nekateri so bili tržaški državljani, ki so bili brez vsakega tehtnega ugovora proti svoji novi državi, še drugi pa so bili bivši [italijanski] državljani italijanskega jezika in brez veljavnih ugovorov proti Italiji, ki so upali, da jih bo IRO sprejela za emigracijo, če ne optirajo za Italijo«. ¹⁹⁵ Zgoraj navedeni »tržaški državljani« med kandidati za izselitev z IRO so bili priseljenci z bivših italijanskih ozemelj, ki so medtem pridobili stalno prebivališče v coni A STO.

Na podlagi teh rezultatov je od konca leta 1948 IRO ubrala »začasno politiko«, po kateri so osebe, ki so prihajale iz bivših italijanskih ozemelj in so izjavljale, da so slovenskega ali hrvaškega etničnega porekla ali katerih občevalni jezik je bil slovenski ali hrvaški, obravnavali na enak način kot vsakega drugega Jugoslovana; tedanje »tržaške državljane« so imeli za »*prima facie* brez veljavnih ugovorov proti Trstu«, od oseb italijanskega jezika pa so zahtevali, naj »izkažejo veljavne ugovore tako proti Jugoslaviji kot proti Italiji«. Na začetku leta 1949 je izvršni odbor IRO presodil, da je ta politika preveč restriktivna, in pozval k »liberalnejšemu« pristopu. V ta namen je bila izvedena še druga inšpekcijska misija z nizom intervjujev v Milanu. Novi razgovori so pokazali drugačno etnično sestavo, saj so tokrat prevladovali Italijani, a so v osnovi potrdili vtis IRO-jevih uradnikov, da so se italijansko govoreče osebe iz bivših italijanskih ozemelj, ki niso vložile prošnje za opcijo, večinoma želele enostavno izseliti in niso imele drugega tehničnega razloga, da ne bi prevzele italijanskega državljanstva. ¹⁹⁶

Tako je vsaj zaenkrat ostalo pri interpretaciji, da je italijanski občevalni jezik izključeval možnost pridobitve statusa begunca (*refugee*), kakor so ga določali kriteriji IRO, saj so ti ljudje imeli možnost, da optirajo za italijansko državljanstvo in se naselijo v svoji lastni državi, tako da niso imeli nobene (politične) potrebe po selitvi preko oceana. To je seveda veljalo za tiste, ki niso optirali, saj je sicer trdno veljalo, da se tisti, ki so vložili prošnjo za uveljavitev pravice do opcije za italijansko državljanstvo, niso mogli registrirati pri IRO-ju.

Kljub temu so se interne razprave nadaljevale. Debato so spodbujali notranji in zunanji zagovorniki stališča, da bi IRO morala zavzeti manj ostro politiko do izseljencev z ozemelj, ki jih je Italija odstopila Jugoslaviji. Že proti koncu leta 1948

¹⁹⁵ AN, *AJ* 43, šl. 476, fasc. 6, »Appendix 4 to the semestrial report of the Review Board to the Director General, Memorandum on the question of Refugees from Venezia-Giulia«, 11. 3. 1949.

¹⁹⁶ Prav tam.

se je vodstvo IRO v Italiji, začenši z vodjo misije G. F. Mentzom, bolj nagibalo k sprejetju takega stališča, kot pa centrala (*Headquarters*) v Ženevi, in je izražalo mnenje, da izključevanje italijansko govorečih *Venezia Giulian* iz storitev IRO ni upravičeno.¹⁹⁷ Tudi organizacije izseljencev iz Julijske krajine in italijanska vlada so bili naklonjeni bolj vključevalnim kriterijem pri sprejemu »beguncev iz Julijske krajine in Dalmacije« v emigracijske programe IRO.¹⁹⁸

Ko so julija 1949 omilili sprejemne pogoje in omogočili vključitev tudi tistim, ki so oddali prošnjo za pridobitev italijanskega državljanstva, a jim še ni bila uradno odobrena od jugoslovanskih oblasti,¹⁹⁹ je Nacionalno združenje za Julijsko krajino in Zadar (*Associazione nazionale per la Venezia Giulia e Zara*) na poziv rimskega urada IRO takoj razširilo informacijo svojim regionalnim odborom v vsej Italiji in jim posredovalo natančna praktična navodila za nudenje pomoči pri uveljavljanju razširjene pravice do emigracije z IRO. Obenem je komentiralo, da je Urad IRO v Rimu »v veliki meri sprejel vse teze našega Združenja«.²⁰⁰ *Italian Office* IRO v Rimu je odločitev pripisoval po eni strani »povečanemu pritisku« s strani »julijskokrajinskih skupin«, po drugi strani pa se je v sporočilu za javnost navajalo, da »se je na podlagi v preteklosti izraženih zahtev italijanske vlade IRO pred kratkim odločila svojo pomoč razširiti tistim beguncem iz Julijske krajine in Dalmacije«.²⁰¹ Na italijanskem zunanjem ministrstvu, Direkciji za politične zadeve, so izrazili mnenje, da »razširitev sprejemljivosti v korist optantom predstavlja dobrohotno interpretacijo direktiv, ki prihajajo iz Ženeve«, in da se je to doseglo po »zaslugi« same »Italijanske misije IRO«.

Italijanska vlada je pozitivno sprejela to pobudo, čeprav so do izraza prihajala tudi previdnejša stališča. Nova možnost je namreč odpirala vprašanja o usodi državljanstva teh oseb, saj ob izselitvi ne bi mogli biti opredeljeni kot Italijani, temveč kot begunci. Pojavljala se je tudi zaskrbljenost, ali se bodo primorani dokončno odpovedati italijanskemu državljanstvu. Kljub pomislekom je ukrep užival načelno podporo. Kot se je izrazil predsedujoči na medresorskem sestanku, na katerem so razpravljali o tej zadevi, »je za preobljudeno državo, kakršna je Italija, težko absorbirati to množico beguncev in njihov delni eksodus pod

¹⁹⁷ AN, *AJ* 43, šk. 1036, fasc. 32/1, november in december 1948; argumenti različnih strani so prikazani v P. Ballinger, *Opting for Identity* ...

¹⁹⁸ AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 34, intervju J. Mandel-a z R. L. Gesnerjem ... 1952.

¹⁹⁹ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Iro, Roma, Ufficio stampa, L'assistenza dell'Iro estesa ai profughi giuliani«, 14. 7. 1949.

²⁰⁰ AN, *AJ* 43, šk. 1053, fasc. 32/1/I A&B, »Associazione nazionale per la Venezia Giulia e Zara, Assistenza Iro, a tutti i Comitati provinciali«, 15. 7. 1949. O organizacijah »beguncev iz Julijske krajine« glej S. Volk, *Ezelski skrbniki. Vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945–1963*, Koper 1999.

²⁰¹ AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 34, intervju J. Mandel-a z R. L. Gesnerjem ... 1952; ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Iro, Roma, Ufficio stampa, L'assistenza dell'Iro estesa ... «.

okriljem IRO bi lahko predstavljal določeno olajšanje». ²⁰² Tako je v italijanski vladi v tem primeru le prevladala usmeritev, utemeljena na argumentih ekonomskega in socialnega značaja, kakršno je zagovarjala Generalna direkcija za migracije Ministrstva za zunanje zadeve. Ta je upoštevala tudi dejstvo, da se je pripravljalo zaprtje državnih centrov za povojno pomoč (*Centri di Assistenza Post-Bellica*). To naj bi po pričakovanjih v »zelo kritičen položaj« pahnilo petnajst do dvajset tisoč ljudi, ki jih »naša vlada ne bi mogla prepustiti njihovi usodi, saj so optimalni za Italijo; posledica tega bi bila dodatna obremenitev za javno blagajno, za splošno gospodarsko stanje in za trg dela, ki ga že bremenijo zaskrbljujoče število brezposelnih«. Dejansko je sama Generalna direkcija za migracije spodbudila italijansko vladno delegacijo pri IRO, naj posreduje in »doseže danes dodeljeno pomoč IRO«. ²⁰³

Z utemeljevanjem svojih stališč na ekonomskih in socialnih razmislekih je Generalna direkcija za migracije italijanskega Ministrstva za zunanje zadeve uresničevala usmeritev, opredeljeno v svojem zaupnem poročilu iz marca 1949, v katerem je zagovarjala odločno podporo emigraciji. V štiridesetih in v prvi polovici petdesetih let prejšnjega stoletja je v Italiji tako v različnih vladah, ki so se zvrstile, kakor v širši strokovni javnosti (to je »med raziskovalci ekonomskih vprašanj, različnimi političnimi silami ter predstavniki podjetnikov in delavcev«) vladalo načelno soglasje, da je spodbujanje izseljevanja odvečne delovne sile potrebno zaradi blažitve socialne stiske, preprečevanja političnih kriz in kot nepogrešljiv vzvod pri zmanjševanju brezposelnosti. ²⁰⁴ V resnici je bila taka usmeritev še širše sprejeta, saj sta še sredi petdesetih let Organizacija za evropsko gospodarsko sodelovanje (*Organisation for European Economic Co-operation – OEEC*) in Mednarodna organizacija za delo (*International Labour Organization – ILO*) »predvidevali potrebo po dodatnem izseljevanju, ki bi ekonomijo Evrope razbremenilo teže prenaseljenosti«. ²⁰⁵ Podpora emigracijskemu programu IRO v letu 1949 je bila poleg tega v skladu tudi s siceršnjimi prizadevanji italijanske vlade, da bi italijanski delovni sili priskrbelo možnost zaposlitve v tujini, kar je skušala uresničevati z dvostranskimi sporazumi in večstranskimi dogovori. ²⁰⁶

²⁰² ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Processo verbale della Riunione interministeriale« »Profughi Giuliani« – 15. 7. 1949.

²⁰³ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »M.A.E., D. G. Emigrazione, Assistenza ad alcune categorie di profughi giuliani«, brzojav notranjemu in zunanjemu ministrstvu in Uradu za obmejna območja pri Predsedstvu vlade, 2. 8. 1949.

²⁰⁴ C. Besana, *Accordi internazionali ed emigrazione ...*, str. 5–7.

²⁰⁵ F. Romero, *Emigrazione e integrazione europea, 1945–1973*, Roma 1991, str. 14–15, citirano v C. Besana, *Accordi internazionali ed emigrazione ...*, str. 9. V času svojega obstoja je bila tudi cona A STO članica OEEC.

²⁰⁶ C. Besana, *Accordi internazionali ed emigrazione ...*

V primeru uveljavitve manj strogih pogojev za izselitev s pomočjo IRO poleti leta 1949 je šlo za odločitev, ki je slonela na dogovoru med italijansko vlado in vodstvom IRO v Italiji ob dejavni podpori organizacij beguncev iz Julijske krajine.

Vsaj na papirju nova pravila niso omenjala jezikovne ali etnične diskriminante, ki pa je ostajala veljavna za centralo IRO v Ženevi, medtem ko je italijanska sekcija IRO, s podporo begunskih organizacij in italijanske vlade, izvajala do beguncev italijanskega jezika bolj naklonjeno politiko, ki je nato v praksi prevladala (Grafa 18 in 19).²⁰⁷ Dejstvo, da s tem, ko so prepustili v skrbstvo IRO tiste, ki so optirali, kar pomeni, da se je bil poslužil pravice, ki je bila dana osebam »italijanskega jezika in kulture«, je Italijanski urad IRO dejansko odprl emigracijo tudi tistim beguncem iz bivšega italijanskega ozemlja, ki so bili italijanskega jezika, in ne več le tistim »slovanskega jezika«. Zaradi tega je bila odločitev poleti leta 1949 interpretirana kot razširitev IRO»obsega upravičenosti do pomoči tudi beguncem iz Julijske krajine in Dalmacije«, kot je zapisal italijanski Narodnoosvobodilni odbor (*Comitato di liberazione nazionale* – CLN) za Istro,²⁰⁸ oziroma »beguncem italijanskega jezika« ali »italijanskim ezulom«, kot so se izražali italijanski vladni viri.

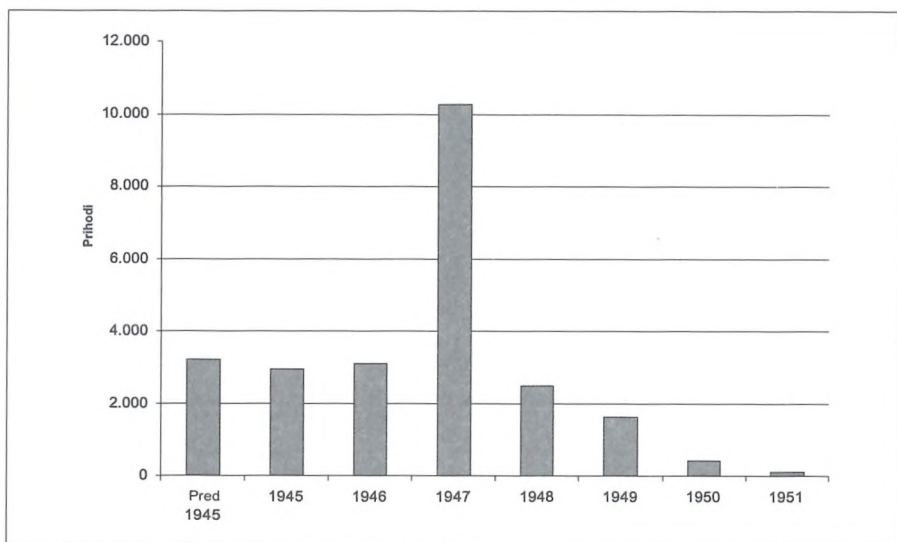
Z novimi pravili, izdanimi julija 1949, so se okoristili zlasti tisti, ki so optirali potem, ko so se že preselili v Italijo: večina jih je prispela do leta 1947 in reševanje njihovih vlog za opcijo je dolgo zastalo. Tisti pa, ki so pri izselitvi iz Jugoslaviji prepuščenih ozemelj sledili postopku, predvidenem za uveljavitev pravice do opcije, in pridobili soglasje k prošnji za izselitev hrvaških republiških oblasti, so na tej osnovi od italijanskega konzulata v Zagrebu prejeli začasni potni list: ta je v očeh IRO dokazoval, da so jim jugoslovanske oblasti odobrile opcijo in da so pridobili italijansko državljanstvo, s tem pa izključeval možnost, da bi jih lahko obravnavali kot begunce. Tako je kmalu postalo aktualno vprašanje, ali bi sprejeli oziroma zakaj ne bi sprejeli tudi tistih, ki so posedovali začasni konzularni potni list. Italijanska misija IRO je določeno število vlog prosilcev, ki so pripadali tej skupini, tudi sprejela in medtem ko je Genser, vodja italijanskega *Eligibility Office*, predlagal, da bi odobrili vsaj »tiste izjemne primere v tej kategoriji, katerih občevalni jezik je slovanski«, se je v Ženevi zdelo »težko upravičiti uveljavitev neke politike na podlagi napak«.²⁰⁹ O tem vprašanju pa je v glavnem prevladala ženevska linija (Graf 13).

²⁰⁷ Tako tudi P. Ballinger, *Opting for Identity ...*, str. 128.

²⁰⁸ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Note sull'Iro di Trieste«, CLN za Istro, Trst, 9. 7. 1949.

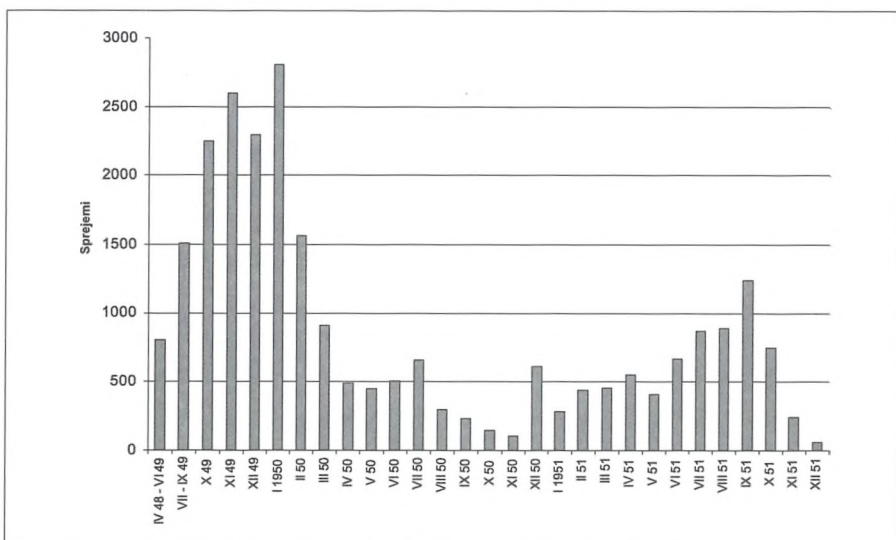
²⁰⁹ AN, *AJ* 43, šk. 476, fasc. 6, »Venezia Giulia refugees with Italian provisional passports«, dopis V. A. Temnomeroff (*Review Board*) za D. Segat (*Chief, Eligibility Division*), 4. 10. 1950.

Graf 13: Obdobje prihoda beguncev »Venezia Giulian« v Italijo (vključno s Trstom), ki so bili priznani »znotraj mandata IRO« med 1. julijem 1949 in 31. decembrom 1951

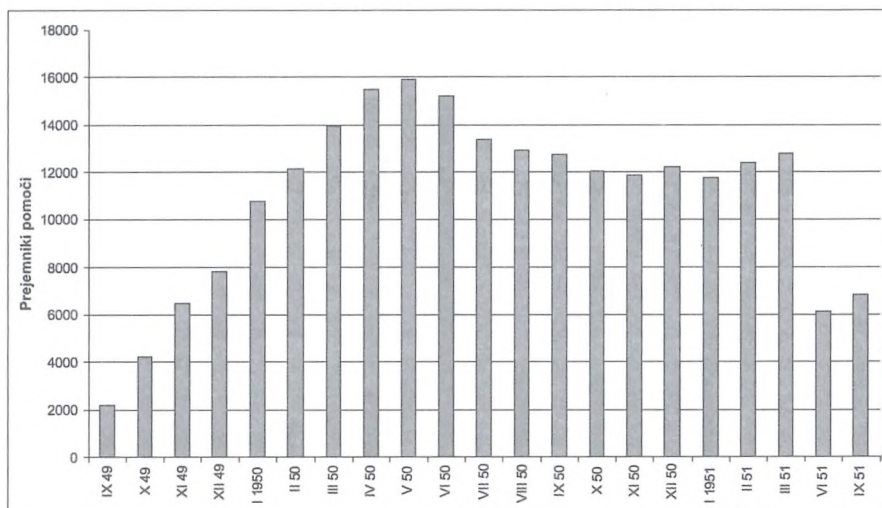
Vir: Tabela 24

Graf 14: Sprejemi »znotraj mandata IRO« beguncev »Venezia Giulian«, 1. april 1948 – 31. december 1951

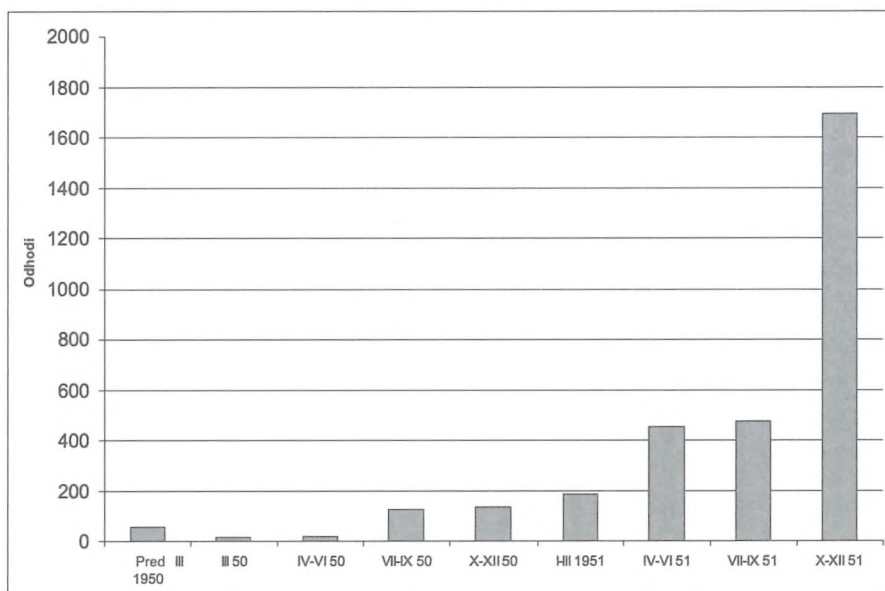
Vir: Tabela 25

Graf 15: Gibanje števila beguncev »Venezia Giulian«, prejemnikov pomoči IRO, 30. september 1949 – 30. september 1951

Vir: Tabela 26

Graf 16: Odhodi IRO beguncev »Venezia Giulian«, 1. julij 1947 – 31. december 1951

Vir: Tabela 28

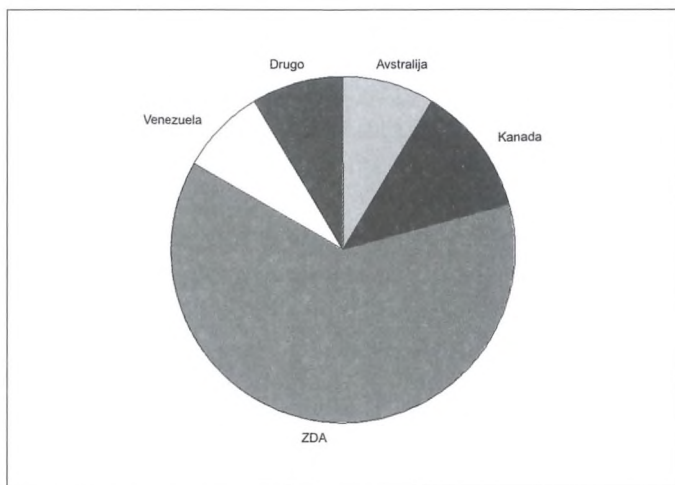
Kljub temu se je junija 1951 debata že razširila na možnost, da bi sprejemali tudi izseljence iz cone B STO, od katerih so dotlej prejeli 650 prošenj. V upanju, da bo odgovornemu na *Eligibility Office* v Ženevi postregel s koristnimi elementi za »odločanje o politiki sprejemanja, ki bi jo ubrali v teh primerih«, je Genser poleg navajanja formalnih in pravnih argumentov izrazil mnenje, da bi se »iz realističnega zornega kota pokazalo le malo razlik med beguncem, ki beži iz jugoslovanske okupacijske cone v Trstu [to je iz cone B STO], in drugim, ki beži iz dejansko odstopljenih ozemelj; oboji izražajo iste politične ugovore k povratku in verjetno imajo tehtne razloge za to, da zapustijo svoje domove ali premoženje, s tem da puščajo za sabo prijatelje in sorodnike«. ²¹⁰ A razlikovali so se po pravnem položaju, ki je skupaj z etnično-jezikovno identiteto predstavljal odločilni dejavnik, zlasti za ženevsko IRO. Vendar v trenutku, ko je (julija 1949) padla odločitev, da oddana prošnja za opcijo ne predstavlja dejanja, ki prosilca izključuje iz mandata IRO, se je dejansko utrta pot k širitvi sprejemljivih kategorij prosilcev. Tako je proti koncu delovanja IRO ponovno prevladala postopna širitev upravičenih kategorij *Venezia Giuliani* in spet je, vsaj v praksi, prevladala bolj odprta linija italijanske IRO. Če so leta 1950 osebe, ki so prihajale iz cone B STO, opredeljevali kot neupravičene (*not eligible*), se je novembra 1951 na seznamih prijavljenih beguncev pri IRO v Trstu nahajalo ne le »540 sodržavljanov [italijanskih državljanov], ki so optirali, a so še brez sklepa o opciji, in se na podlagi dogovora lahko vpišejo pri IRO za emigracijo«, ampak tudi »382 sodržavljanov iz cone B, ki se, čeprav jih tukajšnja Zavezniška Oblast obravnava kot italijanske državljanke, v namen emigracije obravnavajo kot begunci«. ²¹¹

Po obdobju intenzivnega delovanja, ki je sledilo omilitvi kriterijev leta 1949, je v letu 1950 sprejemanje beguncev *Venezia Giuliani* s strani IRO zaradi pomanjkanja sredstev upadlo. Zato je septembra 1950 prišlo do vrste sestankov z italijansko vlado, na katerih so obravnavali tudi »možnost preselitve 2.000 beguncev iz Julijske krajine, ki naj bi se sprejeli v ZDA« na podlagi amandmaja k *Displaced Persons Act*. Kmalu zatem je isti ukrep predlagala tudi ZVU za cono A STO. IRO je italijanski vladi predlagala, da bi ponujeno kvoto izkoristili s selekcijo emigrantov iz svojih seznamov. ²¹² Organizacija je namreč posredo-

²¹⁰ AN, *AJ* 43, šk. 476, fasc. 6, »Refugees from Zone B F.T.T.«, dopis R. L. Gesner (Bagnoli) za D. Segat (Ginevra), 12. 6. 1951.

²¹¹ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 570, fasc. VII/20, »Rappresentanza Italiana Trieste, Situazione profughi nella Zona A di Trieste«, brzojav notranjemu in zunanjemu ministrstvu ter Uradu za obmejna območja pri Predsedstvu vlade, 28. 11. 1951.

²¹² AN, *AJ* 43, šk. 1044, fasc. 55/2, zapisnik sestanka med IRO in italijansko vlado, prva točka na dnevnem redu »Prospect of resettlement of refugees – 2.000 Giulian refugees to be admitted in the USA«, 14. 9. 1950. Govora je bilo o *Displaced Persons Act 1948 As Amended 1950*, v katerem so

Graf 17:
Glavne destinacije
IRO beguncev
»Venezia Giulian«,
1. julij 1947 – 31.
december 1951

Vir: Tabela 28

vala, da bi v Washingtonu dosegla kolikor mogoče široko interpretacijo statusa begunca za izseljence *Venezia Giulian*. Upali so v drugačno odločitev ZDA, in sicer tako, ki »bi nam lahko dala ogromne možnosti za ponovno naselitev, brez številčnih omejitev«, kot se je izrazil J. P. Carmine, vodja *U.S. Branch* IRO v zbirnem centru Bagnoli pri Neaplju, vendar je bila končna interpretacija »nesrečna za nas«.²¹³

Srečanja med predstavniki italijanske vlade in IRO so novembra 1950 privedla do sklenitve dogovora »za odstranitev 20.000 oseb iz Italije«, na podlagi katerega se je maja 1951 začela nova, »intenzivna kampanja intervjujev možnega materiala za prenaselitev«. Kandidate so izbirali med prebivalci zbirnih centrov italijanske agencije za javno pomoč (*Assistenza pubblica italiana*), ki je delovala pod okriljem notranjega ministrstva, v katerih so bili prisotni tudi begunci iz Julijske krajine in iz Jugoslavije, v nabor pa so vključili tudi Italijane, ki so prihajali iz Afrike, Dodekaneza in Romunije.²¹⁴ Dejansko je ta pobuda privedla do novega porasta števila sprejetih in vključenih v programe pomoči tudi med begunci, ki so izhajali iz Jugoslaviji odstopljenih bivših italijanskih ozemelj (Grafa 14 in 15). Velik del njihovih odhodov je nato potekal v drugi polovici leta 1951, kar je bilo

novosti v predpisih ZDA glede priseljavanja *displaced persons*, ki so zadevale »begunce iz Julijske krajine«, bile v 2c e 2g; besedilo v AN, *AJ* 43, šk.1053, fasc. 42/3/USA.

²¹³ AN, *AJ* 43, šk. 273/1/Ven-Giu, fasc. 1, »Iro, US Branch, Bagnoli, Emigration of Venezia-Giulia DP's under the U.S. D.P. Act, to Chief US Branch Iro Geneva, from J.P. Carmine«, 13. 4. 1950.

²¹⁴ AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 34, »Note on a short interview with Mr. Rossi-Longhi in Rome – 3 September 1951, Description of day-to-day work of an Eligibility Officer in connection with refugees of Venezia Giulia«, L. M. Hacking, *Chief Historian IRO*.

tudi zadnje obdobje delovanja IRO, večinoma pa je ta emigracija bila usmerjena ravno v ZDA v sklopu programa, vezanega na omenjeni amandma k *Displaced Persons Act* (Grafa 16 in 17, Tabela 28).

Vsaj od leta 1949 so zadeve, vezane na upravičenost oziroma sprejemljivost »beguncev iz Julijske krajine« do pomoči IRO, v coni A STO potekale nekoliko drugače kot v Italiji, in sicer deloma zaradi tega, ker je italijanska vlada v tržaškem primeru ubrala nekoliko drugačen pristop, deloma pa zato, ker je v Trstu delovala tudi zavezniška vlada.

V letih 1947 in 1948 je IRO begunce, ki so se zatekali v Trst in so v veliki meri prihajali iz bivših italijanskih ozemelj, odstopljenih Jugoslaviji, nameščala v zbirne centre po vsej Italiji, od koder se je nato nekaterim posrečilo nadaljevati pot preko oceana. V prvih povojnih letih je bila posebno številčna tudi emigracija, ki se je v Italijo stekala tudi iz drugih predelov Slovenije preko zahodne meje in je pljuskala tudi v cono A STO. Kapitan italijanske vojne mornarice Thiene, ki je deloval v sprejemnih taboriščih tik po vojni, je zgodovinarju IRO-ja Hackingu v intervjuju povedal, da je bila po njegovem mnenju »migracija Slovencev v Italijo ob koncu vojne popolna migracija celotnega prebivalstva, ki je množično pobegnilo pred napredovanjem Titove vojske. V Senigallii je imel na primer celotno prebivalstvo posameznih vasi, vključno z duhovnikom in lekarnarjem, zdravnikom, policajem in tako dalje«. ²¹⁵ Povojni begunci iz Slovenije so bili zbrani v taboriščih v Italiji in v Avstriji ter so se izselili večinoma s pomočjo IRO, največ v letih 1947–1950, njihova prevladujoča destinacija pa je bila Argentina (skupaj preko pet tisoč izseljencev). ²¹⁶

Restriktivne odločitve, vpeljane jeseni 1948 z »začasno politiko«, na podlagi katere je IRO sprejemala slovensko (in hrvaško) govoreče *Venezia Giulian*, ne pa tudi italijansko govorečih, medtem ko so »tržaški državljani« (stalni prebivalci cone A STO) bili izključeni ne glede na njihovo poreklo, so privedle do kopičenja beguncev na Tržaškem. Takoj zatem je prišlo do novega močnega pritoka Jugoslovanov, Bolgarov, Romunov in Madžarov, ki so »pronicali skozi železno zaveso«. ²¹⁷

Trst se je napolnil z begunci, zaposlitveni položaj je bil težaven, do oktobra 1948 pa ni mogel postati prejemnik pomoči iz Programa evropske obnove

²¹⁵ AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 34, »Note of an interview with Capt. Thiene at Bagnoli on 7 September, 1951«.

²¹⁶ Povojne poti slovenskih beguncev so precej bolj poznane na primeru Avstrije kot pa Italije, glej R. Švent, *Slovenski begunci v Avstriji, 1945–1950*, Ljubljana 2007, kjer je podanih tudi nekaj informacij in podatkov o njihovi izselitvi preko oceana in v evropske destinacije, str. 310–314. Glej tudi M. Drnovšek, *Izseljevanje »rakrana«* ..., str. 255–257, 278 in N. Troha, *Odseljevanje in prebegi Slovencev ...*

²¹⁷ AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 36, »Background notes on Trieste ...«; AN, *AJ* 43, šk. 1041, fasc. 42/2, dokumenti 22. 11. 1947–6. 7. 1948 o težavah pri »prenaselitvi Slovencev ... v Argentino«; AN, *AJ* 43, šk. 476, fasc. 6, »Appendix 4 ... Memorandum on the question of Refugees from Venezia-Giulia«.

(ERP).²¹⁸ Po dvostranskem sporazumu iz marca 1948 pa se je med ZVU in Italijo vendarle začelo »ekonomsko sodelovanje«. S tem sporazumom se je italijanska vlada obvezala, da financira bilančni primanjkljaj cone A STO. Pomembno postavko stroškov so predstavljala javna dela, ki so bila namenjena tudi omejevanju brezposelnosti. V razpravi o odobritvi prve šestmesečne bilance po podpisu sporazuma so se takoj pojavila oprijemljiva razhajanja med prioritetami ZVU in Italije ravno na področju migracijske politike. V pogovorih med italijansko in zavezniško delegacijo, ki so potekali ob koncu julija 1948 v Rimu, je namreč prišlo do zastoja v zvezi z vprašanji okrog brezposelnosti in migracij:

Predstavniki ZVU [...] so podčrtali, da bi neizvedljivost večine predvidenih javnih del zaradi pomanjkanja sredstev privedla do povečanja že tako velikega števila brezposelnih (23.000) s predvidljivimi zaskrbljujočimi posledicami za lokalno politično situacijo. Ta domneva bi utegnila napeljati ZVU k proučitvi možnosti, da z ozemlja v celoti ali deloma oddalji 22.000 beguncev iz Julijske krajine, ki so se tja zatekli.

Razvidni so [...] razlogi politične narave, zaradi katerih je treba na primernejši način ugoditi zavezniški prošnji, vsaj v smislu, da se privoli v izvedbo šestmesečnega načrta za javna dela v vrednosti skoraj 6 milijard.²¹⁹

Zavezniška uprava, ki je želela izvesti program javnih del v okviru svojega boja proti brezposelnosti in pridobiti financiranje zanj od Italije, je v pogajanjih z italijansko stranjo uporabila argument, da bi se v nasprotnem primeru lahko odločila za izselitev »beguncev iz Julijske krajine« iz Trsta. Očitno je šlo za prepričljiv argument, če sodimo po takojšnjem odzivu italijanske delegacije, ki razkriva pomembno prioriteto italijanske vlade v njeni politiki do Trsta, to je zadržati »begunce iz Julijske krajine« na Tržaškem. Ob taki debati bi človek skoraj pomislil na barantanje z begunci in tržaškimi brezposelnimi v pogajanjih med ZVU in Italijo o tem, kakšna ekonomsko-demografska politika naj se izvaja. Vendar kljub instrumentaliziranju argumenta,²²⁰ da bi dosegla, kar se ji je zdelo potrebno, je zavezniška uprava jasno pokazala, da je njena prioriteta boj proti brezposelnosti, ki je res imel politično (-nacionalno) razsežnost, a še pred tem socialne in ekonomske razsežnosti, ki so bile za ZVU pomembnejše. Z njenega

²¹⁸ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 565, fasc. IV/37, *Relazione del GMA 1948–1951* ... tudi v A. Panjek, *Ricostruire Trieste* ..., str. 122–156.

²¹⁹ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 570, fasc. VII/20, »Ministero degli Affari Esteri, Appunto per S. E. il Ministro, Roma 30. 7. 1948«.

²²⁰ Tudi zato, ker vseh omenjenih »22.000 julijskih beguncev« ni imelo pravice do vpisa v seznam brezposelnih pri tržaškem uradu za delo, ki je skupaj štel 23.000 vpisanih.

zornega kota je močni dotok beguncev z bivšega italijanskega ozemlja le poslabšal stanje, ki je bilo že tako hudo, in poraja se vtis, da bi ZVU z veseljem poskusila omiliti situacijo z izvedbo izselitvenega programa za »begunce iz Julijske krajine«, ki so predstavljali dobršen del v Trstu prisotnih priseljencev in pribežnikov, če se Italija temu ne bi zoperstavljala. Na italijanski strani je emigracija »beguncev iz Julijske krajine« iz Trsta namreč sprožala pomisleke, ki so bili predvsem politično-nacionalne narave.

Leto pozneje, poleti leta 1949, je IRO v Italiji uvedel odprtejšo politiko do izseljencev z ozemelj, ki jih je Italija odstopila Jugoslaviji, in ki so jim v mednarodni organizaciji pravili *Venezia Giulian*. Takrat je tudi ZVU poskrbela, da s to organizacijo sklene sporazum o emigraciji iz cone A STO. 1. julija 1949 je obvestila italijansko diplomatsko predstavništvo, da je IRO pripravljen »omogočiti prekooceansko emigracijo Italijanov, v preteklosti bivajočih na Jugoslaviji odstopljenem ozemlju, ki so zapustili svoje domove in se naselili v Trstu zato, da bi ne prišli pod jugoslovansko oblast, a jim je bila zanikana pravica, da optirajo za italijansko državljanstvo«, oziroma so jim jugoslovanske oblasti zavrnilo predloženo opcijo. Medtem ko je bila tedaj v Italiji dovoljena emigracija z IRO tudi optantom, ki so še čakali na jugoslovanski odgovor, izgleda, da v tržaškem primeru sporazum med Zavezniško vojaško upravo in IRO te možnosti ni predvideval. Vendar je v nasprotju s prejšnjo »začasno politiko« IRE ZVU dosegla, da se možnost izselitve po novem razširi tudi na osebe s stalnim bivališčem v Trstu, to je tudi na tiste priseljence, ki se jim je medtem posrečil vpis med stalno prebivalstvo cone A STO, kar je omogočalo pridobitev delovne knjižice in vstop na tržaški trg delovne sile:

Ocenjuje se, da je v anglo-ameriški coni STO trenutno okrog 15.000 takih oseb [ki izhajajo iz odstopljenih ozemelj],²²¹ kakih 7.500 od teh pa prejema Post Bellico in druge oblike pomoči za begunce. Ta prištevek k prebivalstvu vpliva bolj kot drugi dejavniki na brezposelnost v coni in posledično na njen bilančni deficit [ki ga je izravnavala Italija – op. ur.]. In če se ne bo nič ukrenilo za zmanjšanje tega presežka prebivalstva, bo problem ostal enako pereč, tudi če bo Svobodno ozemlje vrnjeno Italiji.

ZVU ne namerava nikogar priganjati, naj emigrira proti svoji volji. Vendar namerava storiti vse, kar je mogoče, preko tiskovnih obvestil ipd.,

²²¹ Čeprav se tu ZVU navidezno nanaša izključno na upravičence do »ponudbe IRO« (to so ti, ki niso vložili prošnje za opcijo ali jim je bila ta zavrnjena), je v resnici število 15.000 enako oceni italijanskih oblasti o številu vseh beguncev z bivših italijanskih ozemelj, ki so bili prisotni v coni A STO mesec pred tem, od katerih le 10 % ni optiralo. V Italiji pa naj bi takrat bilo 73.000 »beguncev iz Julijske krajine«, ki je optiralo, in 1.500, ki vloge za opcijo ni oddalo, AN, *AJ* 43, šk. 1036, fasc. 32/1, G. F. Mentz, 9. 6. 1949; skupaj to nanese 89.500 oseb.

da opozori istrske begunce v tej coni na prednosti, ki jih prinaša ponudba IRO [...]. Obenem bomo pojasnili, da nihče nima pravice prejemati podpore, ki jo Post Bellica nudi beguncem, dlje kot leto dni; tisti, ki po izteku tega časa ne bodo zmožni se preživljati, ne bodo mogli računati na nobeno drugo podporo razen tiste, ki jo javno skrbstvo navadno podeljuje revežem. ZVU vsekakor upa, da bodo priložnost za emigriranje, ki jo ponuja IRO, izkoristile ne samo osebe, ki prejemajo pomoč za begunce, ampak tudi zaposlene osebe, četudi so si pridobile stalno bivališče v anglo-ameriški coni. Osebe te kategorije namreč opravljajo delo, ki bi sicer bilo dostopno ljudem, ki že dolgo prebivajo v tej coni in do katerih ZVU čuti prvenstveno odgovornost. [...]

V takih okoliščinah ZVU upa, da lahko računa na podporo italijanske vlade pri izvajanju tu orisane politike, o kateri meni, da lahko konkretno prispeva k blaginji (welfare) v Trstu. ZVU obenem naproša italijansko vlado, naj upošteva zaželenost, da bi tudi ona sama, po možnosti preko raznih organizacij istrskih beguncev v Trstu in drugod, nagovorila čim večje število beguncev, naj izkoristijo ponudbo IRO-ja.²²²

ZVU ni ostajala zgolj pri ugotovitvi, da priseljevanje z odstopljenega ozemlja vpliva na brezposelnost v Trstu. Poleti leta 1949 je namreč za reševanje problema brezposelnosti predlagala načrt aktivne migracijske politike, ki je slonela na preudarkih socialnoekonomske narave in je bila zamišljena kot ukrep v sklopu zavezniške ekonomske in socialne politike v coni A STO. Zavezniška uprava je bila tudi mnenja, da mora svojo pozornost prvenstveno posvečati »že dolgo bivajočim« v Trstu pred novejšimi priseljenci, pa čeprav so slednji pridobili stalno bivališče. Na podlagi teh usmeritev je bila migracijska politika, kakršno je orisala ZVU, namenjena pospeševanju emigracije »istrskih beguncev«, kar bi sprostilo delovna mesta za lokalno prebivalstvo.

Vendar italijanska vlada ni brezpogojno pristala na zaproseno podporo, saj se je postavila na stališče, ki je izražalo drugačne prioritete od tistih, ki jih je izoblikovala zavezniška uprava. Italijanska stališča o migracijski politiki, ki naj bi jo izvajali v Trstu, sicer niso bila popolnoma enotna. Znotraj vlade se je namreč razvijala debata, ki je bila del njenih mehanizmov odločanja in v kateri so vprašanja analizirali z raznih vidikov. Generalna direkcija za migracije Ministrstva za zunanje zadeve je na primer soglašala z Italijansko delegacijo pri IRO, da je »selekcijo beguncev iz Julijske krajine, ki so tam nastanjeni,

²²² ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Confidential, Headquarters Allied Military Government, Emigration of Istrian Refugees, to the Italian Mission – Trieste«, l. 7. 1949.

smotrno izvesti v Trstu samem, in sicer zato, da bi preprečili premestitev v Italijo takih oseb, ki bi se lahko izkazale kot neprimerne za emigracijo«, in zato ostale v socialno breme Italiji.²²³ V primeru cone A STO pa v Rimu ni prevladalo na socialnih in ekonomskih preudarkih sloneče stališče, kakršnega je predlagala ZVU in kakršno se je istočasno uveljavilo v Italiji v zvezi z isto »IRO ponudbo«, kjer je italijanska vlada podprla izselitev »beguncev iz Julijske krajine«, in ki bi bilo poleg tega še v skladu s splošnejšo usmeritvijo migracijske politike tako v Italiji kakor v drugih zahodnoevropskih državah.²²⁴ V tržaškem primeru torej ni prevladala usmeritev, ki bi jo narekovala skrb za ekonomske in socialne razmere, kakršno je podpirala ZVU in kakršna se je, kot smo videli, izvajala v Italiji, temveč pozornost do »ezulov« in etnične implikacije migracijske politike, ki bi se izvajala.

Italijanski diplomatski predstavnik v Trstu Augusto Castellani je že 11. julija 1949, ko je v Rim posredoval prošnjo ZVU, predlagal linijo, ki je bila potem dejansko sprejeta: »izkoristiti priložnost za doseg preklica zaustavitve vpisov v matične knjige; ta zaustavitev za ezule pomeni, da se tu ne morejo zaposliti, zato nanje deluje kot posreden pritisk, da zapustijo cono«. ²²⁵ Argumentacija je bila sledeča: zaustavitev vpisov v sezname stalnega prebivalstva je sicer razumljiv ukrep v okviru demografske politike, ki jo v coni A STO narekuje krhko ravnanje med prebivalstvom in razpoložljivimi gospodarskimi viri, ki so ga priselitveni tokovi dodatno omajali, vendar se po drugi strani ta ukrep prelevi v orodje migracijske politike zavezniške uprave, ki deluje na podlagi krivične selekcije, saj nekatere »istrske begunce« izključuje s trga delovne sile samo na podlagi datuma njihovega prihoda v Trst, s tem pa jih navaja k novi izselitvi. Ker pa je blokada vpisa zadevala begunce vsakega izvora, se kaže kot selektivno tudi italijansko zavzemanje zgolj za en določen del beguncev. V luči notranje vladne debate je Italijanska delegacija za IRO pri zunanjem ministrstvu kmalu zatem menila, da je »potrebno pojasniti, ali je treba dati prednost političnemu interesu, ki ga predstavlja prisotnost določenega števila beguncev italijanskega izvora v Trstu, ali neposrednemu interesu le-teh, da v emigraciji, ki jim jo ponuja IRO, najdejo dokončno ureditev, kar v bistvu koristi tudi državnim ekonomskim interesom«. ²²⁶

²²³ ASMAE, *Affari Politici, 1950-1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »M.A.E., D.G. Emigrazione, Assistenza ad alcune categorie di profughi giuliani«.

²²⁴ C. Besana, *Accordi internazionali ed emigrazione ...*

²²⁵ ASMAE, *Affari Politici, 1950-1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Rappresentanza Italiana Trieste, Esuli istriani – emigrazione transoceanica a cura dell'Iro«, 11. 7. 1949.

²²⁶ ASMAE, *Affari Politici, 1950-1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »M.A.E., D.G. Affari politici, Delegazione Italiana per l'Iro, Appunto«.

Predstavnik Italijanske delegacije za IRO je sprožil »vprašanje o beguncih v Trstu, poleg vprašanja o beguncih na italijanskem ozemlju« že v okviru diskusije o širjenju kriterijev organizacije IRO v Italiji:

*V Trstu se nahajajo različne kategorije izgnancev: begunci italijanskega jezika; begunci slovanskega jezika, ki nasprotujejo Titovemu režimu, bodisi ker so monarhisti (tako imenovani Beli) bodisi zaradi drugih političnih razhajanj; nazadnje še Balkanci različnih narodnosti in ideologij. Če gledamo na problem z vidika italijanstva Trsta, se spleča, da Italijani ostanejo v Trstu, in ni razloga, da bi drugim prepovedali vstop v Italijo [od koder bi nato z IRO-jem odšli v prekoceansko emigracijo]; toda s čisto človeškega vidika bi bil sklep drugačen.*²²⁷

Sredi avgusta je v italijanski vladi še trajala debata o stališču, ki naj bi ga zavzeli do predloga ZVU, naj se podpre izvedba migracijskega programa Italijanske misije IRO, in o možnosti, da bi tudi v Trstu v program vključili 'op-tante brez odgovora'. IV. urad Glavne direkcije za politične zadeve pri Zunanjem ministrstvu, ki je bil najbolj 'političen' med uradi te direkcije, je tedaj za svojega glavnega direktorja povzel različna stališča ter utemeljeval in se opredeljeval za odločitve, osnovano na nacionalno-političnih kriterijih:

Glavna direkcija za emigracijo in Delegacija za IRO pri Glavni direkciji za politične zadeve sta [...] izrazili mnenje, da je treba vsekakor sprejeti prej omenjeni predlog Misije IRO zaradi razlogov ekonomske in socialne narave. Ti bi morali – po mnenju omenjenih uradov – vsekakor imeti prednost pred morebitnimi razlogi politične narave, ki bi odsvetovali naš pristanek. Zaenkrat še nimamo odgovora Predsedstva vlade [Urada za obmejna območja]. Preden tudi sam izrazi svoje mnenje, želi ta urad [IV. urad G. D. za politične zadeve] vnaprej povedati naslednje:

a) Predlog IRO-ja o izselitvi več tisoč oseb, ki bi ob bližajočem se za-prtju Centrov za povojno pomoč [Assistenza Post-Bellica] ostale brez vsake pomoči, predstavlja z ekonomskega in humanitarnega vidika neizpodbitno prednost za italijansko vlado in za begunce iz Julijske krajine, ki se jim morda zadnjič ponuja možnost, da si spet ustvarijo prihodnost.

b) S političnega vidika pa se stvari kažejo drugače. Ker mase beguncev svojčas pač ni bilo mogoče zbrati in ohraniti združene, kar bi bil naš pogla-vitni interes, je ta urad mnenja, da bi bilo umestno zaščititi vsaj najbolj kom-paktno in aktivno jedro beguncev iz Julijske krajine, torej begunce v Trstu.

²²⁷ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Processo verbale della Riunione interministeriale 'Profughi Giuliani' – 15 luglio 1949«, Martelli.

Ta linija je toliko bolj upravičena, če upoštevamo okoliščino, da je v Trst, poleg mnogih beguncev iz Julijske krajine, prišlo tudi veliko število Slovanov, ki so sicer protikomunisti, a so vendarle Slovani. Ker so ti prišli pred ukinitvijo vpisov v matične knjige, ki so jo zavezniki določili na dan 31. decembra 1947, so dobili stalno bivališče v mestu in torej možnost, da se zaposlijo, nasprotno pa velja za begunce iz Julijske krajine, ki so v večjem številu dospeli šele po tem datumu.

Kot je pravilno ugotovilo [italijansko diplomatsko] Predstavništvo v Trstu, zavezniški ukrep anagrafske blokade ni le v preteklosti onemogočil zaposlitev beguncem iz Julijske krajine, ampak jih danes postavlja v inferiorni položaj v primerjavi s Slovani, ki so sprejemljivi za IRO. Jasno je namreč, da možnost svobodne odločitve v eno ali v drugo smer (izseliti se z IRO-jem ali ostati v Trstu brez vsake pomoči), ki se jo prepušča mnogim italijanskim beguncem, pridobi povsem drugačen pomen kot za tiste Slované, ki so pa redno vpisani v sezname prebivalstva in imajo redno zaposlitev.

Izvajanje predlogov IRO-ja na tržaškem ozemlju bi se torej sprevrglo nam v škodo, saj bi tvegali, da se etnično stanje v mestu Trst prevesi v korist slovanskega elementa.

Iz teh razlogov izraža ta urad, kar zadeva Trst, podrejeno mnenje, da je treba – preko akcije našega Predstavništva v tem mestu in ob spoštovanju načela, da ima vsakdo pravico sam odločati o svoji prihodnosti – povezati naš pristanek in našo podporo predlogom IRO-ja z obnovitvijo anagrafskih vpisov, kar bi mnoge istrske begunce postavilo na isto raven kot Slované, tako da bi lahko zasedli njihova delovna mesta, če bi se slednji izselili.²²⁸

Bolj kot problem brezposelnosti, bodisi Tržačanov ali Istranov, se tu postavlja v ospredje prizadevanje za odpravo ukinitve vpisov »beguncev iz Julijske krajine« v matično knjigo. Namen tega prizadevanja je bil zmanjšanje pritiska k njihovi izselitvi iz Trsta zaradi nezmožnosti zaposlitve, medtem ko je ponudba IRO izseljevanje spodbujala. Proti koncu avgusta je italijansko zunanje ministrstvo končno definiralo svoje stališče o tržaškem primeru, v katerem so prioritete, povezane z etničnim ravnesjem, prevladale nad motivi humanitarnega, socialnega in ekonomskega značaja:

Kar zadeva številne begunce v coni A, se je Zavezniška uprava obrnila na Italijansko predstavništvo v Trstu in zaprosila za njegovo podporo pri

²²⁸ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Appunto per il Direttore generale«, 18. 8. 1949.

izvajanju takih ukrepov, ki bi v Trstu nedvomno znatno zmanjšali število trenutno brezposelnih oseb, saj te predstavljajo hudo breme za administracijo.

Z vidika interesa posameznikov ni mogoče prezreti prednosti te pobude, ki ponuja možnost primerne ureditve za begunce, ki bi, če bi ostali v Trstu, kmalu izgubili vsako možnost pomoči ali zaposlitve, ker niso redno vpisani v sezname stalnega prebivalstva.

Če pa bi naše oblasti aktivno zavzele neko stališče, bi to lahko bilo zelo kočljivo, ker gre za premike prebivalstva, ki vplivajo na etnično podobo kraja v našo škodo.

To ministrstvo je mnenja, da bi bilo morebiti umestno sporočilo enostavno vzeti na znanje, z zahvalo za ukrepe v korist beguncem, in ob tem izkoristiti ponujeno priložnost, kar je predlagalo tudi samo Predstavništvo, da se ponovno izrazijo zahteve po obnovitvi vpisov v matične knjige, in sicer zato, da bodo imeli prizadeti možnost izbiranja med tem, ali naj se izselijo ali naj ostanejo v Trstu – in to ne s trpkimi perspektivami, ki jim trenutno odvzemajo vsako svobodo izbire – temveč z vsaj teoretično možnostjo, da bi se lahko v prihodnosti tu zaposlili.

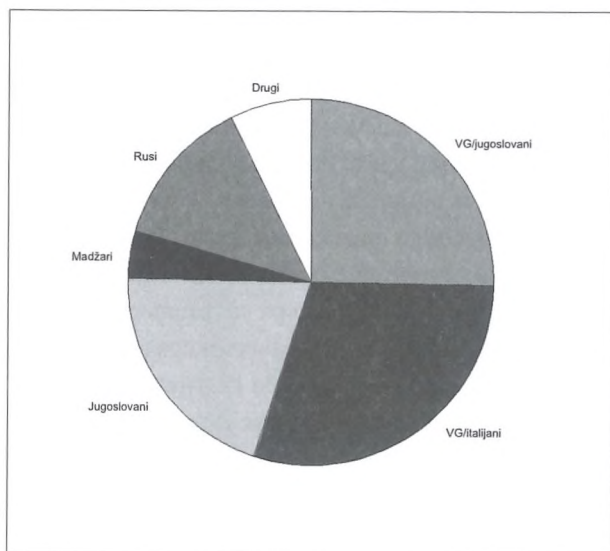
Pred izdajo specifičnih navodil v Trst bi radi vsekakor spoznali tudi mnenje spoštovanega Predsedstva [vlade] o tem vprašanju.²²⁹

Pri sprejemanju odločitev na vzhodni italijanski meji je praksa namreč predvidevala, da se o zadevah opredeli tudi Urad za obmejna območja pri Predsedstvu vlade, ta pa je ob tej priložnosti soglašal s predlogom, naj italijanski predstavnik v Trstu izkoristi priložnost, »da se pri ZVU ponovno odpre vprašanje anagrafskih vpisov«.²³⁰ Sicer pa se je, kot je podčrtal sam Giulio Andreotti, rok že iztekal in italijanska vlada ni imela več časa, da bi vplivala na potek vlaganja prošenj.

Ko so funkcionarji tržaškega IRO-ja pregledovali prispele prošnje za pomoč pri izselitvi, so v prvi fazi imeli namen sprejemati, poleg prošenj tistih, ki niso optirali, samo prošnje tistih optantov v coni A STO, katerih opcije so bile še nerešene, ne pa tudi prošenj tistih, ki so optirali na odstopljenem ozemlju in so torej pripotovali z začasnim potnim listom italijanskega konzulata v Zagrebu, niti prošenj oseb, ki so prišle iz cone B STO. Toda že od začetka septembra je CLN za Istro menil, da morajo biti kriteriji razširjeni na vse kategorije begunccev in je zato ocenil kot »umestno, celo nujno, da italijanska vlada poseže pri centralnem

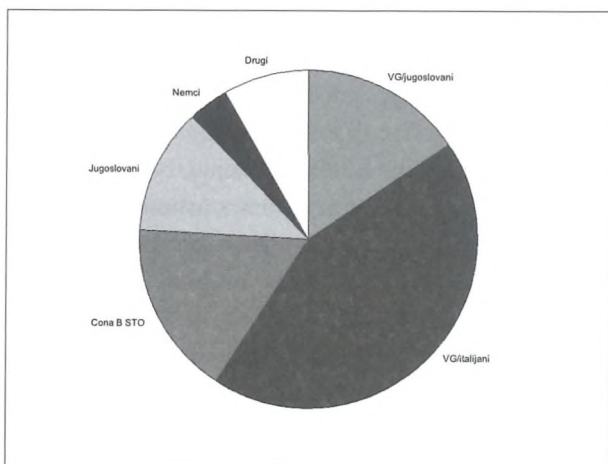
²²⁹ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »D.G. Affari Politici Uff. IV°, Iro Assistenza ad alcune categorie di profughi giuliani«, brzojav za Urad za obmejna območja pri predsedstvu vlade, Italijansko predstavništvo v Trstu in Italijansko delegacijo pri IRO, 26. 8. 1949.

²³⁰ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Presidenza Consiglio Ministri Uff. Zone Confine, a D.G. Affari Politici uff. IV°, G. Andreotti, 31. 8. 1949.

Graf 18:
*Begunci, upravičeni pri
 IRO v Trstu, na dan 26.
 septembra 1950*

Vir: Tabela 29

Graf 19:
*Begunci, neupravičeni do
 pomoči IRO v Trstu, na
 dan 26. septembra 1950*

Vir: Tabela 31

sedežu IRO«, da bi »tudi slednji dve kategoriji lahko koristili pomoč, ki jo IRO nudi za izselitev«. ²³¹ Osebe z začasnim italijanskim potnim listom in osebe iz cone B so bile namreč med begunci edine, ki jih IRO tedaj ni sprejemal.

Vendar že sama navodila, ki so jih ob koncu septembra prejeli IRO-jevi izpraševalci v Trstu in Gorici, kažejo na to, da je v praksi kmalu prišlo do opazne razširitve meril, ki jih je določil center organizacije v Ženevi. Na podlagi kriterijev, ki jih je septembra 1949 določil odgovorni za novačenje IRO-ja v Trstu, *Area Intake Supervisor* Sedmak, so se namreč sprejemale tudi prošnje imetnikov začasnih italijanskih ('zagrebških') potnih listov. Niso pa se spremenili temeljni statutarni razlogi IRO-ja, zaradi katerih so imele osebe slovenskega ali hrvaškega jezika več možnosti, da so jih priznali za upravičence do IRO-jevega skrbstva, kot pa italijansko govoreče osebe (grafa 18 in 19). ²³² Selekcija na etnični podlagi je sicer potekala tudi na druge načine: v okviru ankete IRO o poteku novačenja emigrantov v severovzhodni Italiji, ki je bila opravljena proti koncu leta 1949, je vodja policije v Gorici izjavil IRO-jevemu funkcionarjem, da je bolj naklonjen emigraciji slovenskih beguncev, ker je prejel navodilo, da se njihovo število na območju pod njegovo pristojnostjo nikakor ne sme povečati. ²³³ Taka drža je bila v skladu z odnosom in pristopom italijanskih oblasti do priseljencev in beguncev iz Slovenije, ki so se nastanili na Goriškem in v Furlaniji (Gorica, Tržič, Krmin, Čedad in Nadiške doline, Rezija, Kanalska dolina). ²³⁴ Sicer pa so bili »slovanski« begunci prisotni tudi v na novo sprejetih kategorijah, kajti mnogi so bili optanti in so zapustili Jugoslavijo z začasnim italijanskim potnim listom, saj je bil to način, da so se izselili po pravno urejenem postopku. Tržaški funkcionar je opravičeval razširitev v praksi na begunce z začasnim potnim listom z argumentacijo, da so, ne glede na specifični pravni status v zvezi z državljanstvom in na »etnični izvor ali občevalni jezik«, »optanti večinoma [...] avtentični politični begunci« in zato »v pristojnosti IRO«. ²³⁵ V resnici politična motivacija migracijske izbire ni bila v ospredju vseh pričevanj, a ker se je v njih pojavljala, jo je bilo mogoče izkoristiti za zagovarjanje širjenja kriterijev.

Sicer pa je razvidno, da je bilo med begunci z odstopljenih teritorijev povpraševanje po emigraciji res zelo veliko, ne glede na bolj ali manj jasno

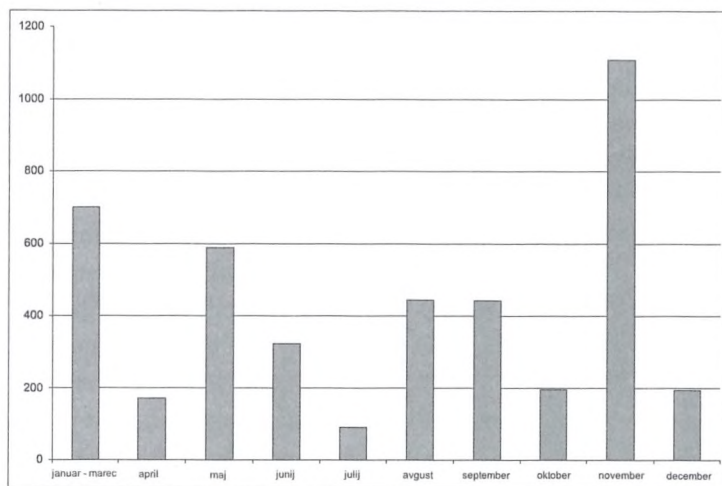
²³¹ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Note sull'Iro di Trieste«, CLN za Istro, Trieste, 9. 9. 1949. Vlog je bilo 1.734, nanašale pa so se na posameznike ali na družine, zato je bilo število oseb približno dvakratnik števila vlog.

²³² AN, *AJ* 43, šk. 1053, fasc. 32/1/I A&B, »Intake Center, Trieste, Criteria and instructions to interviewers«, *Area Intake Supervisor* M. J. Sedmak jr., 26. 9. 1949.

²³³ AN, *AJ* 43, šk. 1040, fasc. 38/7, »Report on Tour of Northern Area«, Olivier in Canali (IRO), 20. 11.–2. 12. 1949, ki sta obiskala Milan, Gorico, Trst, Benetke, Padovo in Bologno.

²³⁴ Glej N. Troha, *Odseljevanje in prebegi Slovencev ...*, str. 437–443.

²³⁵ AN, *AJ* 43, šk. 1053, fasc. 32/1/I A&B, »Intake Center, Trieste, Criteria and instructions ...«.

Graf 20:
Odhodi IRO
beguncev iz
Trsta, 1951

Vir: Tabela 30

etnično pripadnost in politično usmerjenost. Dejansko se zdi, da so se prav vsi, »Italijani«, »Slovani« ali »dvojezični«, želeli izseliti prek IRO-ja. V Trstu je bilo na primer preko odborov CLN za Istro, Reko, Pulj in Dalmacijo, v roku do konca avgusta vloženih 1.734 prošenj (kar pomeni približno dvojno število oseb).²³⁶ Na območju Gorice pa je, kot je na medministrski seji o tematiki beguncev iz Julijske krajine poročal predstavnik združenja *Associazione nazionale per la Venezia Giulia*, prošnjo za izselitev vložilo 8.000 optantov od skupno 8.600 in to so bili »elementi z visoko stopnjo italijanske zavesti«, ki so »stalno izražali svojo preferenco za stranke politične sredine ali desnice« in so pripadali »sloju zemljiških posestnikov«: z nacionalnega vidika bi jih bilo bolje zadržati na Goriškem, toda v tem primeru bi morala vlada nakazati mnogo sredstev, da bi jim zagotovila normalne življenjske pogoje, predvsem pa stanovanje in službo«. ²³⁷ Ob rob tej diskusiji velja opozoriti na to, da je bila prisotnost predstavnikov begunskih organizacij na vladnih sejah običajna, ko so se obravnavala taka vprašanja.

S sprejemanjem prošenj imetnikov začasnega potnega lista, ki je potrjeval italijansko državljanstvo, je IRO v Trstu že od samega začetka uveljavljala prakso, ki je nato naletela na neodobranje v Ženevi in sprožila debato znotraj IRO-ja,

²³⁶ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Note sull'Iro di Trieste ...«, CLN za Istro.

²³⁷ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Processo verbale della Riunione Interministeriale Profughi Giuliani del 23. 9. 1949«, Talpo.

ki se je zavlekla skozi celo leto 1950. Vsaj zaenkrat pa osebe iz cone B niso prišle v izbor, kljub temu da so bile njihove prošnje sprejete (grafa 18 in 19).

Ko je v praksi postalo nujno določiti pravne in administrativne postopke za izvedbo izseljevanja *Venezia Giulian* z IRO, se je tudi italijanska vlada kmalu morala soočiti s problemi, povezanimi s statusom beguncev, z »domislino nedoločene državljanstva« in z morebitnimi odzivi Jugoslavije.²³⁸

Poleg IRO-ja so bile v Trstu prisotne tudi razne prostovoljske organizacije za pomoč migrantom, ki so si predvsem prizadevale za njihovo nastanitev v Združenih državah. Tudi begunci iz Julijske krajine niso bili edini begunci, s katerimi so se morali ukvarjati IRO, zavezniška uprava, Italija in mednarodne organizacije (Graf 22). Begunce so najprej zbirali v taborišču na Opčinah pri Trstu (na kraški planoti nad mestom, v bližini jugoslovanske meje), ki je bilo sestavljeno iz barak in šotorov, kjer je IRO je začel preverjati, ali osebe izpolnjujejo pogoje za njegovo skrbstvo in pomoč. V tem *Opicina Reception Center* je begunce najprej kontrolirala varnostna služba (*intelligence*), nato so dobili osebne izkaznice in bili razporejeni v druga tržaška taborišča pri Sv. Soboti (San Sabba), San Sabba-annexu in pri Jezuitih. V coni A STO IRO ni neposredno upravljala begunskih taborišč, ampak jih je upravljala in nadzorovala ZVU s fondi italijanske vlade.²³⁹ V Trstu je bil ustanovljen *Iro Area Office*, pristojen za cono A STO in za severovzhodno Italijo. Ta je upravljal »Dom emigranta« (*Casa dell'Emigrante*), ki je bil obenem *Intake Office* in »Center za vkrcavanje«: razpolagal je z velikimi skupnimi spalnicami, kuhinjo, ki je lahko postregla tisoč osebam na uro, in majhno, z železniškim omrežjem povezano postajo, od koder so begunce prevažali do pomola Bersaglieri, kjer so se vkrcavali na ladje.²⁴⁰ Med leti 1949 in 1950 je IRO poskrbela, da se je del begunskih odhodov preselil iz Neaplja v Trst.²⁴¹

Od pomladi 1950 dalje so se tistim beguncem, ki so že bili prisotni v Trstu in so še dotekali, pridružili še Rusi (*White Russians*), ki jih je izganjala Jugoslavija. Jugoslovanski policijski organi so jih izganjali z vlaka na prvi postaji čez mejo; v naslednjih dvanajstih mesecih jih je tako prispelo do 25.000. Poleti se je dotok beguncev iz vzhodnih dežel še povečal: med junijem in avgustom so registrirali

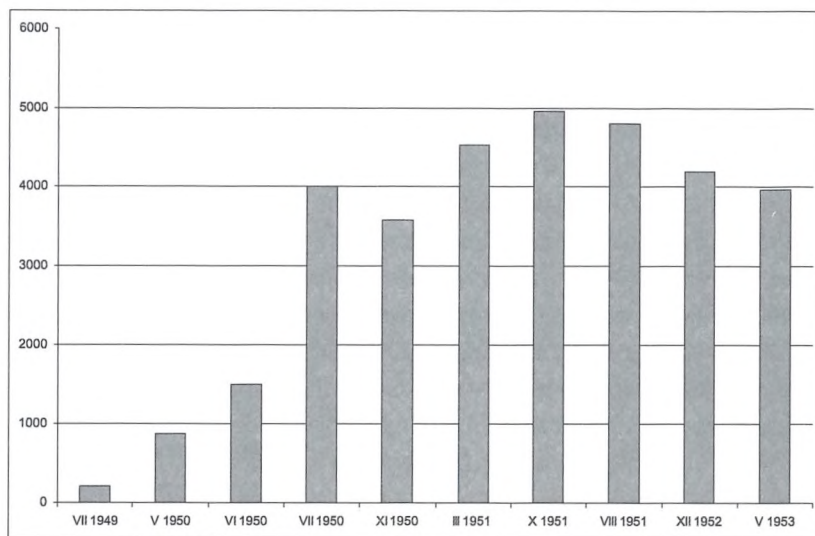
²³⁸ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, »Processo verbale della Riunione Interministeriale Profughi Giuliani«, 23. 9. 1949.

²³⁹ AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 36, »Background notes on Trieste ...«.

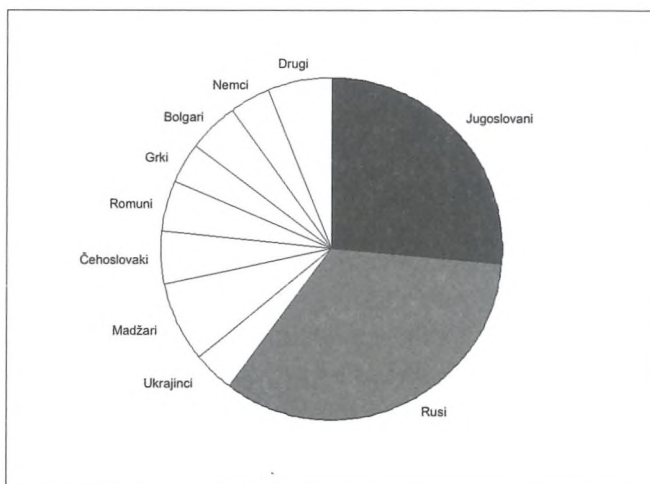
²⁴⁰ AN, *AJ* 43, šk. 1053, fasc. 32/1/I A&B, »Iro Out-of-camp registration program, Trieste Area, Eligibility Officer in charge Mr. Sedmak«: IRO Trieste Area je vključevala sledeče pokrajinske odbore: Trst, Gorica, Videm, Verona, Padova, Treviso, Benetke, Vicenza, Bocen, Belluno in Trento; AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 36, »Background notes on Trieste ...«. Glej tudi za »Dom migranta« (*Casa dell'Emigrante*) v Trstu.

²⁴¹ AN, *AJ* 43, šk. 1038, fasc. 34/1; šk. 1039, fasc. brez št. (zadnji).

Graf 21: Begunsko prebivalstvo v tržaških taboriščih, 1949–1953

Vir: Tabela 31

Graf 22:
Izvor beguncev
v sprejemnih
taboriščih v coni A
STO, 1951–1953

Vir: Tabela 31
(povprečje prisotnih
pri štetju marca '51,
decembra '52 in
maja '53)

približno 3.500 novih prihodov, kar je povzročilo nenadno in znatno povečanje prisotnosti v tržaških taboriščih.²⁴²

Tedaj je postal problem beguncev še bolj pereč, pozneje je celo postal ena od temeljnih točk migracijskih vprašanj, o katerih sta v naslednjih letih razpravljali ZVU in italijanska vlada, tudi zato, ker število beguncev, doseženo poleti 1950, ni več bistveno upadlo, prej nasprotno (graf 21). V tej situaciji je ZVU jeseni 1950 spet predložila italijanski vladi nujno potrebo, da se v Trstu udejanji odločnejša in po možnosti usklajena migracijska politika. ZVU je pokazala poseben interes za možnost, da bi se posluževali shem ILO in *United States Displaced Persons Act*-a, vendar je želela prejeti več informacij tudi o italijanskem načrtu, po katerem naj bi se begunci iz Jugoslaviji odstopljenega ozemlja nastanili na Sardiniji, ter o splošni naklonjenosti italijanske vlade, da se Trst vključi v njene mednarodne migracijske sporazume in načrte.

Prebivalstvo cone je od leta 1936 naraslo od približno 275.000 na ocenjeno število 310.000, kar je predvsem posledica dotoka v Trst Italijanov, ki [...] so prebivali na Jugoslaviji odstopljenem ozemlju. To dodatno prebivalstvo je eden od glavnih vzrokov brezposelnosti v Coni in velikega dela deficita bilance ZVU. Če ne bo mogoče preseliti drugam vsaj dela prebivalstva Cone, bo nastal permanenten ekonomski problem, ki se bo zaostрил ob prenehanju ERP-a.

ZVU je mnenja, da ne gre zanemariti nobene priložnosti za zmanjšanje števila presežnega prebivalstva Cone s pomočjo načrtnega izseljevanja. ZVU je tudi mnenja, da bi bilo treba izkoristiti razne migracijske projekte na mednarodni ravni in tako zagotoviti primerne emigracijske kvote za Cono. [...]

*ZVU [...] se želi prepričati o namerah italijanske vlade oziroma do katere mere je pripravljena podpreti emigracijo s tržaškega območja. Zaveda se, da ima vprašanje, ali naj se ta Cona vključi v emigracijske sheme, z vidika italijanske vlade lahko določene politične implikacije, vendar meni, da je pred katerokoli slabostjo nujno treba dajati večjo težo prednostim, ki jih prinaša zmanjšanje prebivalstva Cone na raven, ki bi bila sorazmerna z zmožnostjo njenega gospodarstva. Poleg tega je malo verjetno, da bi se skalil etnični značaj Cone, ker bo vsaka emigracijska shema vključevala vse elemente prebivalstva.*²⁴³

²⁴² UNHCRA, *High Commissioner Doc.*, AMG, *Natural Movement Immigration Emigration ...*, str. 79; AN, *AJ* 43, šk. 140, fasc. 36, »Background notes on Trieste ...«

²⁴³ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 570, fasc. VII/20, »Office of the Military Governor, Emigration from the British/U.S. Zone F.T.T., to the Italian Mission Trieste, P. D. Miller, Colonel, Senior Staff Officer«, 7. 10. 1950.

Zavezniška uprava je torej vztrajno zagovarjala nujnost, da se udejanji aktivna emigracijska politika, ki se ji je zdela bistvena za zagotovitev ekonomskih perspektiv mesta, pokazala pa je tudi, da pozna razlog italijanskega upiranja temu predlogu: skrb za etnično ravnotežje v mestu.

Medtem se je znotraj italijanske vlade izoblikovala nova zamisel. Da je bil italijanski namen že načrtan, nam potrjuje predlog italijanskega diplomatskega predstavnika v Trstu ob posredovanju omenjene zavezniške prošnje po sodelovanju na področju emigracijskih programov, naj zunanjemu ministrstvu v Rimu odgovori, da mora »vsaka shema za ponovno emigracijo oseb, ki so se v Cono priselile po koncu vojne«, predvidevati predvsem odstranitev tistih beguncev, ki predstavljajo »finančno breme« in povzročajo »politično zaskrbljenost«. Kateri begunci so vzbujali italijansko zaskrbljenost je jasno razvidno iz dejstva, da je na ta dopis glavni tajnik zunanjega ministrstva lastnoročno zabeležil: »Zakaj pa ne? Po možnosti jim dobavimo Slované«, k čemur je zunanji minister Sforza, ki je sicer podpiral emigracijo za delo, dodal svoj »odobravam«. ²⁴⁴ To je bila odslej vodilna linija italijanske migracijske politike v Trstu, vzporedna s prizadevanji za vpis v matične knjige in za nastanitev »beguncev iz Julijske krajine«. Politika do »tujih beguncev« je bila pravzaprav že od začetka zamišljena v funkciji tega cilja.

Vsekakor je bila Direkcija za migracije zunanjega ministrstva zaprosena, naj poroča »o možnostih, v praksi, da bi se upošteval predlog« ZVU. ²⁴⁵ Ob prevladujoči usmeritvi, sloneči na politično-nacionalnih motivih, so v manj politično pogojenih vladnih organih namreč še vedno dajali pozornost tudi ekonomskim vidikom zadeve. Ko je na primer septembra IRO zaprosil italijansko vlado, naj IRO begunce v Trstu obravnava, kot da bi bili v Italiji, in naj torej prevzame stroške njihovega prevoza do kraja vkrcanja na poti v emigracijo, ki je potekalo v glavnem iz italijanskih pristanišč, so predstavniki Skupine za transport (*Gruppo studi trasporti*) izražali predvsem zaskrbljenost zaradi finančne plati in zahtevali zagotovila, da se bodo v prihodnje taki prevozi zmanjšali na minimum. Obenem pa so zaprosili, naj IRO posreduje aktualne podatke o številu upravičenih »tujih beguncev«, prisotnih v Trstu, in predračun stroškov za njihov prevoz. ²⁴⁶

²⁴⁴ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 570, fasc. VII/20, »Rappresentanza Italiana Trieste, Emigrazione dalla Zona anglo-americana del Tlt, al Ministero degli affari esteri«, R. Di Carrobbio, 9. 10. 1950, z rokopisnimi beležkami in v priloženi transkripciji. Junija 1947 je na konferenci za ERP italijanski zunanji minister Sforza predlagal ustanovitev skupine za preučevanje delovnih migracij, C. Besana, *Accordi internazionali ed ...*, str. 15.

²⁴⁵ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 570, fasc. VII/20, »D. G. Affari Politici Ufficio IV°, Emigrazione dalla Zona anglo-americana del Tlt, Appunto per la Dir. Gen. dell'emigrazione«.

²⁴⁶ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Italia*, šk. 513, fasc. VII/18, Mešani komite IRO (IRO in italijanska vlada), sestanek skupine za transport, 13. 9. 1950.

Prioritete enih in drugih se na podlagi povedanega zdijo precej jasno razvidne. Na italijanski strani je prevladujoči interes zadeval etnično strukturo prebivalstva in Italijansko predstavništvo v Trstu se je še posebej zavzemalo za to prioriteto. To je mogoče ugotoviti v skorajda vseh primerih. Ko je, na primer, oktobra 1950 ZVU obvestila italijanskega diplomatskega predstavnika, da ima v programu gradnjo stanovanj za lastno osebje, tako da bi se stavbe, ki so jih zasedali vojaki in njihove družine, sprostile v korist zakonitih lastnikov in za civilno rabo, je Italijansko predstavništvo v Trstu predlagalo Zunanjemu ministrstvu, naj zaprosi, da se pri dodeljevanju izpraznjenih nepremičnin – vsaj tistih za trgovsko rabo – »daje prednost beguncem iz Istre in iz cone B zato, da se omili njihov bridki položaj in olajša njihova nastanitev ter se s tem dopolnjujejo načrti, ki so bili na drugem mestu namensko predvideni zanje«. ²⁴⁷ Naslednji mesec je z Ukazom št. 219, ki ga je izdala ZVU, končno prišlo do na italijanski strani dolgo zaželenega ponovnega odprtja vpisov v sezname stalnega prebivalstva, po katerem so se priseljenci po enem letu od prihoda v Trst lahko vpisali med prebivalce s stalnim bivališčem. Italijanski predstavnik v Trstu ga je pokomentiral s trditvijo, da ni »dvoma, da se bodo s tem okoristili mnogi tujci in predvsem Slovani, toda v neskončno večji meri se bodo okoristili Italijani, tako da se bo etnično sorazmerje tega prebivalstva spremenilo nam v prid, pa čeprav v omejeni meri (približno 10.000 na novo vpisanih Italijanov proti 3.000 Slovanom)«. ²⁴⁸

Na strani ZVU pa je prevladovala zaskrbljenost zaradi povezanosti med priseljivanjem in ekonomskim stanjem. Tako interpretacijo potrjujejo tudi uvodne besede zajetne študije o gibanju prebivalstva v coni A STO, ki jo je aprila 1951 uredil Statistični urad zavezniške uprave:

Na tem območju, v coni A STO, ki je bila v novejšem času pod nadzorom štirih vlad, je emigracija potrebna kot del reševanja ekonomskega ravnotežja. Vendar tega ni povzročil naravni prirastek prebivalstva, temveč dotok italijanskih državljanov in drugih, ki so tukaj poiskali zatočišče, potem ko so v krajih njihovega prvotnega stalnega bivališča prišle na oblast njim neljube vlade.

Čeprav je v tej Coni mnogo takih, ki želijo emigrirati v druge države, in je v zadnjih mesecih odpotovalo precejšnje število ljudi, so odhod številnih

²⁴⁷ ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950, Italia 1950*, šk. 246, fasc. 3, »MAE, D. G. Affari economici, Programma edilizio di emergenza – Trieste, al Ministero del tesoro, Presidenza del consiglio Ufficio zone di confine, Mae D.G. Affari politici IV«, 18. 11. 1950. To vprašanje je bilo uvrščeno tudi na dnevni red seje »Medresorskega odbora za koordiniranje italijanske ekonomije in tržaške ekonomije«.

²⁴⁸ ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950, Italia 1950*, šk. 246, fasc. 1, »Rappresentanza Italiana Trieste, Situazione nel Tlt, al Ministero degli affari esteri«, R. Di Carrobbio, 15. 2. 1951.

*družin preprečili standardi in pogoji, ki jih zahtevajo države, pripravljene na sprejemanje izseljencev.*²⁴⁹

Čeprav se je v tej zavezniški statistični študiji uvodoma ugotavljalo, da tudi v Italiji ni bilo ravnotežja med prebivalstvom in gospodarskimi viri, se je v primeru Trsta izvor problema pripisoval priseljevanju. Vendar bolj kot celovit pristop k vprašanju ekonomsko-demografskega ravnotežja je pri italijanski vladi v tržaškem primeru prevladovala skrb za etnično-demografsko ravnotežje, pozornost pa je bila vztrajno usmerjena na »tuje begunce«. Proti koncu leta 1951 je Zunanje ministrstvo od Urada za begunce zavezniške uprave dobilo zagotovilo, da bo mesečno pošiljalo podatke o odhodih beguncev iz Trsta, kar dodatno dokazuje zanimanje za spremljanje razmer in za stalno obveščenost o pretoku beguncev. Deloma morda zaradi te vztrajnosti, a tudi ker se je nadaljevalo priseljevanje beguncev in z njim gneča v taboriščih, je zavezniška uprava vsaj delno usvojila italijansko zaskrbljenost:

*Odnos zavezniške vojaške oblasti do pojava pritoka tujih beguncev se je končno, tako zgleda, usmeril v restriktivnost. ZVU naj bi namreč odločila, da bo onemogočila pritok v cono osebam brez predpisanih dokumentov z ustreznimi vizumi britanskih ali ameriških konzularnih oblasti v Jugoslaviji.*²⁵⁰

Na osnovi povedanega je na tej točki mogoče dokaj jasno načrtati usmeritve in različne prioritete raznih akterjev. ZVU je menila, da mora predvsem zastopati interese lokalnega prebivalstva, svoje predloge o migracijski politiki pa je utemljevala z argumenti socialne in ekonomske narave. Po kriterijih in usmeritvah, ki jih je oblikovala zavezniška uprava, je emigracija predstavljala vzvod, s katerim se je izravnava neuravnoteženost med povpraševanjem in ponudbo na trgu dela, kar je bilo popolnoma skladno s tedaj prevladujočimi usmeritvami v Evropi in tudi v Italiji. Zavzemala se je za aktivno migracijsko politiko z vključevanjem tržaškega območja v mednarodne emigracijske programe in stalno poudarjala nujnost, da se v coni A STO pospeši predvsem emigracija priseljencev iz Jugoslaviji odstopljenega ozemlja, ker so le-ti negativno vplivali na brezposelnost, pozneje pa je predlagala emigracijo tudi za lokalno prebivalstvo. Prvi predlog je pri italijanski vladi naletel na odklonilen odnos, predlog o morebitni emigraciji Tržačanov pa, kakor izgleda, ni sprožil reakcije, kar je zgovorno že samo po sebi. V Trstu je bila vodilna usmeritev italijanske migracijske politike dovzetna predvsem za

²⁴⁹ UNHCRA, *High Commissioner Doc.*, Amg, *Natural Movement Immigration Emigration ...*, str. 1. in 72.

²⁵⁰ ZVU je krila tudi stroške za tuje begunce, ASMAE, *Affari Politici 1950–1957, Trieste*, šk. 570, fasc. VII/20, »Rappresentanza Italiana Trieste, Situazione profughi nella Zona A di Trieste ...«, 28. 11. 1951.

argumente narodnostne narave, zastavljala si je nalogo pospeševanja naselitve »italijanskih beguncev« z odstopljenega ozemlja s ciljem okrepiti italijanski značaj mesta. Tej prioriteti so bili pripravljeni žrtvovati druge vidike, zlasti ekonomske in socialne, tako na račun mestnega socialnoekonomskega tkiva kakor želja in koristi samih »beguncev iz Julijske krajine«. Odpovedali so se torej podpiranju migracijske politike, kakršno so izvajali na ozemlju Republike Italije, ki bi utegnila olajšati obstoječo neravnotežje med prebivalstvom in gospodarskimi viri. Zanimiv je tudi podatek, da so begunske organizacije, pa čeprav deloma nejevoljno, podpirale emigracijo »beguncev iz Julijske krajine«. Kar zadeva italijansko agencijo IRO, je mogoče trditi, da je bila v primerjavi s centralnimi uradi organizacije v Ženevi, kjer so se zavzemali za doslednejšo interpretacijo statuta, bližja interesu oseb, ki so želele emigrirati, in da je bila pripravljena v ta namen tudi prestopiti meje statuta IRO.

Ko se je dejavnost IRO-ja bližala koncu, se je v con A STO zabeležil nena- dena vzpon odhodov beguncev (Graf 20). Povzročili so ga »begunci iz Julijske krajine«, ki so končno odpotovali, a povežemo ga lahko tudi z obnovljenim italijanskim zanimanjem za emigracijo »tujcev«. Zadnje vkrcanje IRO-jevih beguncev iz STO v kakem italijanskem pristanišču se je zgodilo 2. februarja 1952 v Genovi ob odhodu ladje »Castelbianco«.²⁵¹

Ko je po IRO-ju začela delovati organizacija *Provisional Intergovernmental Committee for the Movement of Migrants from Europe* (PICMME, kasneje ICEM), je ZVU z njo takoj navezala stik za razpravo o programu emigracije iz cone A STO. Že pred koncem februarja 1952 so sklenili, da se v Trstu ustanovi *Liaison Office*, ki naj bi prevzel del operativnih odgovornosti za zagon in udejanjenje emigracije iz Trsta. ZVU je izjavila, da je pripravljena finančno sodelovati v emigracijskih projektih. Predvideno je bilo, da se bo prva selekcija izseljencev za Avstralijo začela že marca.²⁵² Za leto 1952 je bilo predvideno število emigrantov »vsaj 3.300 oseb«, večinoma »tujih beguncev ali beguncev italijanskega rodu«. Omenjalo se je tudi, in sicer prvič (kolikor nam je uspelo izslediti) na tako ekspliciten način, da bi tudi »določeno število tržaških prebivalcev utegnilo biti vključeno v te migracijske načrte«.²⁵³

Tedaj je prišlo do sprememb v upravnem sistemu cone A STO, saj je po Londonskem sporazumu iz maja 1952 Italija dobila pravico, da določi funkcionarje, ki bodo zasedli vrsto pomembnih vodilnih položajev v upravnih

²⁵¹ ASMAE, *Affari Politici, 1950–1957, Trieste*, šk. 570, fasc. VII/20, »Mae, D. G. Affari Politici, Servizio stranieri, Appunto per l'ufficio contabile«, 11. 2. 1952.

²⁵² IOMLHS, *Provisional Intergovernmental Committee for the Movement of Migrants from Europe (PICMME), Second Session, February 1952*, PIC/25/Rev. 2, str. 7.

²⁵³ IOMLHS, *PICMME, Second Session, February 1952*, PIC/26, str. 11.

strukturi ZVU, posebno na ekonomskem, finančnem in socialnem področju ter na področju javnih del in notranjih zadev. Imenovanja so začela veljati septembra istega leta.²⁵⁴ Tovrstni načrti so sicer obstajali že nekaj let in je v njih mogoče uvideti predhodnike ureditve, ki se je uveljavila leta 1952: tako je na primer januarja 1950 italijanski diplomatski predstavnik v Trstu A. Castellani poslal v Rim svoje »Morebitne predloge za reformo organiziranosti ZVU«, v katerih je priporočal, »da bi bilo treba vztrajati pri tem, naj v čim večji meri uradom predstojijo *redno zaposleni* italijanski uradniki [...] ki bi jih predlagale italijanske administracije in jih potrjevala ZVU [...] kar] bi določeno število dejavnosti dejansko preneslo v italijanske roke, seveda vselej pod nadzorom ZVU«.²⁵⁵

S povečano vlogo italijanske vlade pri upravljanju cone A je treba verjetno povezati obnovev prizadevanj, da se načne vprašanje »tujih beguncev«, do česar je prišlo kmalu po majskem sporazumu in še pred septembrskimi imenovanji. Poleti 1952 je namreč na prošnjo italijanskih vladnih organov CLN za Istro pripravil in predstavil »podrobno spomenico o naselitvi beguncev iz Julijske krajine v Trstu«. Poleg nujnosti, da se nadaljuje program gradnje dokončnih stanovanj, je CLN podčrtal nujnost, da se beguncem brez strehe nad glavo dodelijo zasilna bivališča: »s to drugo rešitvijo je povezano vprašanje odseljevanja tujih beguncev iz Trsta. Ti zasedajo več kot 4.000 prostorov, ki bi sicer lahko bili (v nujnih primerih) namenjeni »beguncem iz Julijske krajine«. Zadevi so v Italiji dajali precejšen pomen, saj so se z vprašanjem premestitve »tujih beguncev« oziroma »balkanskih beguncev« (kot so jih večkrat označevali) iz Trsta ukvarjala predststvo vlade, zunanje in notranje ministrstvo.²⁵⁶

Upoštevalo primernost, da se iz Trsta premestijo tam nameščeni tuji begunci, posledično pa predvsem možnost, da se v prostore, ki jih le-ti zdaj zasedajo, vseli dobršen del julijskih beguncev, so predstavniki Notranjega ministrstva izrazili svojo pripravljenost, da sporazumno z vojaškimi oblastmi preučijo možnosti za sprejem omenjenih tujih beguncev v taborišča na ozemlju Republike. V ta namen se bo Zunanje ministrstvo pozanimalo v Trstu (Politični svetovalec) o podrobnejših podatkih glede (točnega) števila teh

²⁵⁴ O tem več avtorjev in ocen; za seznam omenjenih funkcij oz. položajev glej S. Volk, *Istra v Trstu ...*

²⁵⁵ ASMAE, *Affari Politici, 1946–1950, Italia 1950*, šk. 246, fasc. 1, 23. 1. 1950. O kadrovski sestavi in organiziranosti ZVU ter vlogi italijanskih uradnikov v njej glej M. Rebeschini, *Organizacijske sheme in kariere v ZVU*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, Trst 2007, str.137–158.

²⁵⁶ ASMAE, *Affari Politici 1950–1957, Trieste*, šk. 570, fasc. VII/20, »Presidenza del Consiglio dei Ministri, Ufficio per le Zone di Confine, Appunto, Sistemazioni alloggiative dei profughi giuliani in Trieste«, 4. 9. 1952.

*beguncev, njihove trenutne preživnine in vseh možnih informacij o vsakem posamezniku.*²⁵⁷

Na četrtem zasedanju PICMME-ja oktobra 1952 je italijanska delegacija predstavila osnutek resolucije o beguncih v Trstu, ki je bila z neznatnimi popravki dejansko sprejeta. Resolucija je posebno zadevala tako imenovane težavne primere (*Hard Core cases*), to je begunce, ki zaradi starosti ali zdravstvenega stanja niso mogli biti uvrščeni v nobenega od rednih mednarodnih emigracijskih programov. Težava je bila tudi v tem, da so te osebe v mnogih primerih preprečevale emigracijo celi svoji družini, zato je bilo treba najti rešitev za njihovo preselitev v evropske države, da bi se nato lahko »številne begunske družine izselile preko oceana«. Z »Resolucijo št. 43 o beguncih iz Trsta« je PICMME naprošal svojega direktorja, naj stopi v stik z Visokim komisariatom Združenih narodov za begunce, z vladami evropskih držav in z agencijami mednarodnih prostovoljcev z namenom, da se »omogoči ponovna nastanitev težavnih primerov v vseh državah, ki so jih pripravljene sprejeti, in se določi prekooceanska emigracija za čim večje število v Trstu prisotnih begunskih družin«.²⁵⁸ Za naslednje leto 1953 je bila predvidena izselitev 4.300 oseb.²⁵⁹

Kot poroča Edgar H. S. Chandler, direktor operacij na terenu za dobrodelno ustanovo *World Council of Churches*, ki je delovala v Trstu, se je italijanski zunanji minister dejansko aktiviral za implementacijo resolucije št. 43 z vzpostavljanjem stikov z drugimi zahodnoevropskimi vladami v poskusu, da bi pridobil azil za težavne primere. Situacija je bila objektivno težka glede na to, da »v zadnjih desetih mesecih ni bilo v Trstu nobene misije za množično migracijo«.²⁶⁰ V tržaških taboriščih je bilo namreč ob koncu leta 1952 še vedno nastanjenih okoli 4.000 beguncev, njihovo število pa je od leta 1950 ostajalo bolj ali manj konstantno (graf 21). V omenjenem poročilu so Grki opredeljeni kot poseben problem, ker so »komunisti in zato nesprejemljivi kot migranti«, medtem ko je bila usmeritev

²⁵⁷ ASMAE, *Affari Politici 1950–1957, Trieste*, šk. 570, fasc. VII/20, »Trasferimento dei profughi stranieri da Trieste«, sestanek na Ministrstvu za zunanje zadeve (Generalna direkcija za politične zadeve – služba za tujce), 3 settembre 1952. Politični svetovalec, ki se tu omenja, je po vsej verjetnosti Diego De Castro, ki je bil imenovan za italijanskega političnega svetovalca pri ZVU na podlagi londonskih dogovorov iz maja 1952, glej S. Volk, *Istra v Trstu ...*, str. 114, 173 in M. Rebeschini, *Organizacijske sheme ...*

²⁵⁸ IOMLHS, *PICMME, Fourth Session, October 1952*, PIC/97/Rev. 2, »Fourth Session, Resolution No. 43, Resolution on refugees from Trieste (Adopted at the 39th Meeting, 21 October 1952)«.

²⁵⁹ IOMLHS, *PICMME, Fourth Session, October 1952*, PIC/71/Add.1, »Revision of estimated programme 1953«.

²⁶⁰ IOMLHS, šk. *Refugees Europe – Countries – Trieste*, file H/2/2/2, »Trieste and Solution of Its Hardcore Refugee Problem, Dr. Edgar H.S. Chandler, Director, Field Operations, WCC, to Miss Marjorie Bradford, Liaison, Voluntary Societies, ICEM«, 9. 12. 1952.

Bolgarov ravno nasprotna, saj »se z vso silo upirajo vsakemu poskusu ponovne naselitve, ker čakajo, da bi se prostovoljno prijavili v *Mednarodno NATO brigado*«.

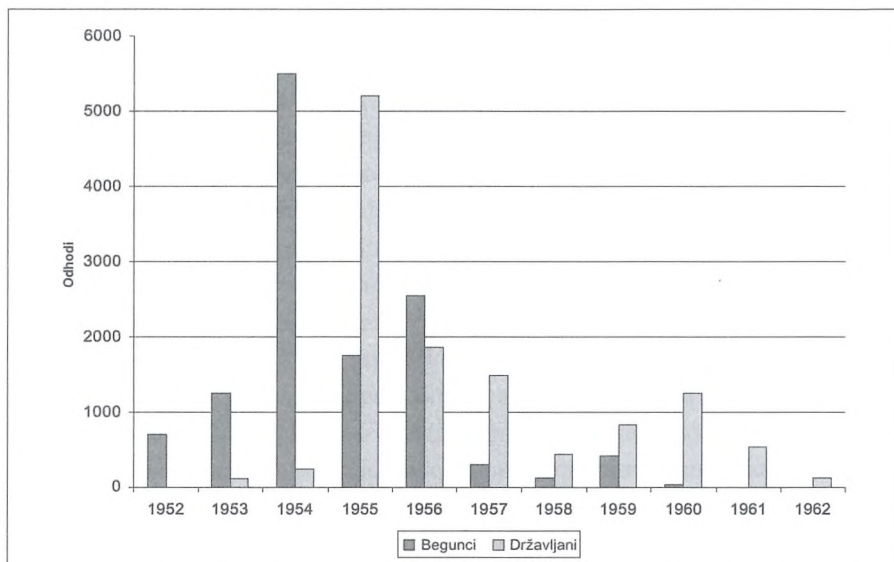
Nove pobude za izseljevanje so spodbudile večjo koordinacijo med ustanovami, ki so se ukvarjale z begunci. V Trstu je imel ICEM svoj *Liaison Office*.²⁶¹ Za ureditev neurejenih razmer so pripravljali *Central Registration File*, saj se je dotlej begunec lahko obrnil na štiri različne dobrodelne organizacije za nastanitev beguncev in skušal pri vsaki od njih pridobiti kako prednost (v izvirniku se uporablja izraz *to shop around*). Številni so bili težavni primeri posameznikov, ki zaradi invalidnosti ali najrazličnejših obolenj niso imeli možnosti pristopa k normalnim programom emigracije (v nekaterih primerih je bilo dovolj, da je oseba v preteklosti prebolela tuberkulozo). Potem ko so prišli v Trst iz in preko Jugoslavije v množičnih valovih iz prejšnjih let, so tu ostali, ker niso dobili priložnosti za preselitev, medtem pa je njihovo število naraslo zaradi promiskuitete in prenatrpanosti, ki je dalj časa vladala v sprejemnih strukturah. »Kasnejše dejavnosti IRO, ZVU in dobrodelnih agencij za ponovno naselitev so znatno olajšale nevzdržno brezizhodnost na tem področju, najprej z uravnoteževanjem dotoka in, ko se je ta umiril, z zmanjšanjem števila« beguncev. Kljub pomanjkanju sredstev pri IRO-ju »so združeni učinki naporov ZVU in agencij ter velikodušni odgovor evropskih držav na prošnje za nujno pomoč uspeli zagotoviti ponovno naselitev in stalno pomoč v mnogih težavnih primerih«. Rešitev težavnih primerov je bila tako v interesu oblasti kot samih dobrodelnih agencij, kajti če bi se mogli rešiti tega bremena, bi lahko svoje napore in sredstva vlagali v reševanje novejših potreb.²⁶² Iz Chandlerjeve rekonstrukcije precej jasno izhaja odsotnost italijanske vlade med akterji ponovne naselitve tujih beguncev v času IRO, potrjuje pa se odločnejše italijansko prizadevanje od leta 1952 dalje. V zvezi z vprašanjem »balkanskih beguncev« je torej precej razvidno, da je italijanska stran realen problem instrumentalizirala in uporabila kot orodje za doseganje svojih ciljev (glej sestavo beguncev v tržaških zbirnih centrih, Graf 22).

Aprila 1953 je Italiji uspelo prepričati ICEM, da je situacija beguncev v Trstu »posebnega pomena za Zahodno Evropo«. V svojih zapisnikih je ICEM trdil, da je »ponovno naselitev beguncev iz Trsta vedno imel za eno svojih pomembnih nalog« in da si je »vztrajno prizadeval najti zanje zadovoljive priložnosti onkraj oceana«. Po »Resoluciji št. 43 o beguncih iz Trsta« so vlade

²⁶¹ IOMLHS, šk. *Refugees Europe – Countries – Trieste*, file H/2/2/2, »ICEM, Trieste Liaison Office, Australian Mass Program in Trieste«, 16. 10. 1953.

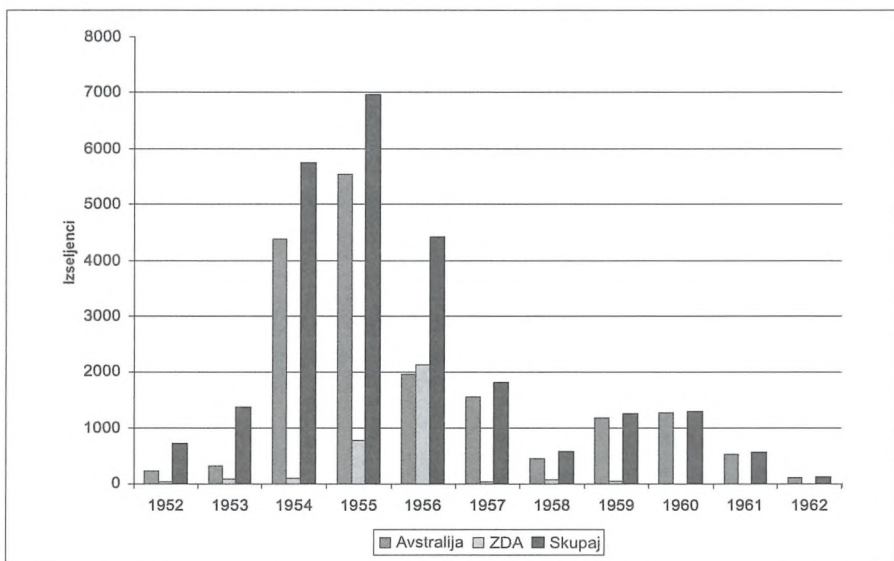
²⁶² IOMLHS, šk. *Refugees Europe – Countries – Trieste*, file H/2/2/2, »A Project to resettle refugees from Trieste barred from normal resettlement opportunities, Headquarters – Migration Committee«, 17. 12. 1952.

Graf 23: Odhodi ICEM »beguncev« in »državljanov« iz Trsta, 1952–1962

Vir: Tabela 33.

Graf 24: Pregled vseh odhodov in posebej glavnih destinacij (Avstralija in ZDA) ICEM emigrantov iz Trsta, 1952–1962.

Vir: Tabela 34

Slika 22: Vkrcaje izseljencev na ladjo »Toscana« in množica svojcev na tržaški pomorski postaji, 30. april 1954 (NŠKZO, Izseljevanje, Trst–Avstralija)

Slika 23: Vkrcaje izseljencev na ladjo »Castel Verde« in množica svojcev na tržaški pomorski postaji, 9.-11. maj 1954 (NŠKZO, Izseljevanje, Trst–Avstralija)

Francije, Združenega kraljestva in Združenih držav Amerike zagotovile poseben sklad (*Trust Fund*) v višini milijona dolarjev v lirah za »olajšanje in po možnosti rešitev« vprašanja beguncev v Trstu, kar je toplo podprla italijanska vlada, saj je bilo njeno zavzemanje za begunce »dobro znano«. V zvezi z uporabo in upravljanjem sklada je prišlo do posvetov z glavnimi dobrodelnimi agencijami, z ZVU in Visokim komisarjem Združenih narodov za begunce, na podlagi katerih so sklenili, da se bo uporabljal za pomoč beguncem, ki so je bili potrebni zaradi starosti ali zdravstvenega stanja, ter za pospeševanje emigracije beguncev, katerih ponovna naselitev se je po normalnih migracijskih programih izkazala za težavno.²⁶³

O namenu, ki ga je ZVU izrazila leta 1952 v zvezi z emigracijo tržaškega prebivalstva, pa je bilo spet govora oktobra 1953, ko je ICEM poudarjal, da v Trstu poteka dvojni program: po eni strani akcija za »zagotovitev vključitve beguncev in drugih prebivalcev Svobodnega ozemlja, s potrebnimi poklicnimi kvalifikacijami, v programe množične emigracije«, po drugi strani pa se je *Trust Fund* upravljal z namenom, da se sprožijo priložnosti za ponovno naselitev beguncev iz taborišč ZVU, kar je priporočala Italija.²⁶⁴

Razpored odhodov ICEM, ki je razlikoval med izseljenci *refugee* (begunci) in *nationals* (državljeni, vključno z optanti),²⁶⁵ odslikava ta »dvojni program«. Najprej so se soočili z izrednim stanjem beguncev, ki so bili že dalj časa zaustavljeni v tržaških zbirnih taboriščih. To stanje se je razrešilo v letih 1953–1956, toda glavnina odhodov se je zgodila že leta 1954, v zadnjem letu obstoja STO.²⁶⁶ »Državljeni« so večinoma odšli za njimi, v obdobju 1955–1960, a največ izselitev je bilo že leta 1955, takoj po vrnitvi Trsta k Italiji (Graf 23). V obeh primerih je torej največje število izselitev sovpadalo z leti tranzicije med ZVU in italijansko vlado (1954–1956). To so bila tri leta močne emigracije, v katerih je v mestu na površje privrelo povpraševanje po emigraciji, a se je obenem izpolnila migracijska politika, ki je bila načrtovana in zastavljena v prejšnjih letih.

²⁶³ IOMLHS, *Intergovernmental Committee for European Migration (ICEM), Fifth Session, April 1953*, MC/9/Rev. 1, str. 10, 23–24.

²⁶⁴ IOMLHS, *ICEM, Sixth Session, October 1953*, MC/33, str. 5.

²⁶⁵ »Ne da bi se spuščali v podrobnosti, je znano, da je ICEM preselil številne *Venezia Giulian*, ker pa so ti optirali za italijansko državljanstvo in potovali z italijanskimi dokumenti, jih je težko razločiti od ostalih«, IOMLHS, šk. *Statistics, Movements yearly 1952–1958*, file H/4/2, dok. 6/1/GEN, P. C. Jarrell, *Office of Operations ICEM*, 25. 6. 1953, konzulu ZDA v Ženevi. Za razne podatke, vendar le o izseljenih »državljenih«, glej T. Fait, *L'emigrazione giuliana in Australia ...*

²⁶⁶ Na splošno je leta 1954 ICEM presekel svoje cilje s tem, da je za skoraj 40 % povečal število emigrantov glede na prejšnje leto. Glavna dejavnika tega porasta sta bila uspešnost programov za ponovno združitve družin in emigracija v Avstralijo na podlagi različnih dvostranskih sporazumov. Do največjega porasta je prišlo ravno v Trstu (+ 324 %), kjer je avstralska destinacija odigrala odločilno vlogo, IOMLHS, *ICEM, Council, Second Session, April–May 1955*, MC/128, str. 9, 13.

Avstralija je bila daleč prevladujoča destinacija, s precejšnjim zaostankom so ji sledile ZDA, Kanada in Brazilija.²⁶⁷ Opazne so precejšne razlike med destinacijami »beguncev« in »državljanov«. V evropske države so bili na primer namenjeni izključno »begunci«, med temi pa so prevladovali »težavni primeri«, za katere se je tako našla rešitev v sklopu *US Escapee Programme* (tabela 34). Avstralija je predstavljala skoraj izključno destinacijo za izseljence kategorije »državljeni« v obdobju 1952–1962, tako da je število teh, ki so se preselili v druge države, zanemarljivo. Destinacije »beguncev« so bile enakomerneje razporejene med (po vrstnem redu) Avstralijo, Severno Ameriko (ZDA in Kanada) ter Južno Ameriko. V skupni sliki je treba vsekakor opozoriti na absolutno prevlado čezoceanske emigracije, ki je bila močno osredotočena na Avstralijo in ZDA (Graf 24). Vloga posameznih destinacij izseljencev z ICEM iz Trsta se precej razlikuje od tiste, ki so jo odigrale pri izseljevanju iz Italije, kjer so bile destinacije enakomerneje razporejene med evropskimi in čezoceanskimi državami. Tudi pri sami čezoceanski emigraciji predstavlja odločna prevlada Avstralije v tržaškem primeru razliko v primerjavi z Italijo, kjer so bili čezoceanski izselitveni tokovi usmerjeni v Argentino, ZDA, Kanado, Avstralijo in Venezuelo z bistveno manj izrazitimi razlikami med ciljnim državami. Obratno velja za izseljevanje »beguncev«, kjer se tržaška slika bolj približuje italijanski, tako po razmerju med evropskimi in neevropskimi destinacijami kakor tudi po vlogi posameznih ciljnih držav.²⁶⁸

V luči navedenega je mogoče utemeljeno zaključiti, da je bila prednost izselitvi »tujih« in še posebej »balkanskih« (to je jugoslovanskih) beguncev iz tržaških taborišč dana ne toliko zaradi zavzemanja za interese Zahoda in ne samo zaradi resnosti humanitarne situacije, ampak bolj zaradi lastne skrbi za tržaško etnično ravnotežje in s tem povezane zagotovitve prostih sprejemnih kapacitet v pričakovanju novega, predvidljivega vala priseljencev iz cone B STO po njenem dokončnem prehodu pod jugoslovansko oblast, ki se je nato tudi dejansko zgodil.

Drugi del programa, ki je zadeval istrske »begunce in druge prebivalce Svobodnega ozemlja« in ki ni bil prednosten za italijansko vlado, pa je bil uresničen šele potem, ko je Trst prešel pod italijansko oblast. Dve tretjini »državljanov«, ki so se izselili z ICEM-om v prvem velikem valu 1955–1956, so sestavljali rojeni Tržačani (67,5 %): polovica jih je bila specializiranih delavcev, drugo polovico

²⁶⁷ Pomembna vloga avstralske destinacije za izseljevanje iz Trsta v petdesetih letih prejšnjega stoletja je poznana, C. Donato, P. Nodari, *L'emigrazione giuliana nel mondo ...*, G. Cresciani (ur.), *Giuliano dalmati in Australia: contributi e testimonianze per una storia*, Trieste 1999 in T. Fait, *L'emigrazione giuliana in Australia ...* Sicer je treba omeniti tudi to, da so ZDA finančno podprle preselitev in naselitev dela »beguncev« tudi v tretje države.

²⁶⁸ P. Bevilacqua, A. De Clementi, E. Franzina (ur.), *Storia dell'emigrazione italiana ...*

Slika 24: Odhod v Avstralijo: poslavljanje od migrantov na tržaški pomorski postaji, 30. 6. 1956, foto Magajna (NŠKZO, Izseljevanje, Trst–Avstralija)

Slika 25: Poslavljanje od migrantov na tržaški pomorski postaji, 18. 8. 1957 (NŠKZO, Izseljevanje, Trst–Avstralija)

pa je sestavljala nekvalificirana delovna sila.²⁶⁹ To nakazuje na verjetnost, da so še vedno vladale socioekonomske razmere, podobne tistim, katerih razvoju smo sledili do zaključka ERP-ja leta 1951, vsaj v kolikor je šlo za razmere, v katerih so se prebivalci lahko nagibali k izselitvi.

Po vrnitvi Trsta k Italiji je bilo očitno izdano neke vrste tiho soglasje k izseljevanju tržaškega lokalnega prebivalstva in, čeprav v veliko manjši meri, tudi istrskih beguncev, morebiti zaradi tega, ker njihova izselitev tedaj ni več mogla vplivati na narodnostno podobo in politično prihodnost mesta. Ker ni bilo italijanskega pristanka, se torej vse od časa, ko je še deloval IRO, do konca cone A STO ni uporabilo pomembno orodje za uravnavanje razmerja med prebivalstvom in razpoložljivimi viri, kakršna bi lahko bila od ZVU predlagana migracijska politika, temelječa na socialnih in ekonomskih preudarkih in naklonjena aktiviranju programov organizirane emigracije. Tako ravnanje je verjetno prispevalo k širjenju percepcije, da se v Trstu odločilne izbire sprejemajo ob neupoštevanju interesov večjega dela lokalnega prebivalstva,²⁷⁰ obenem pa je pripomoglo k ohranjanju socialnih in ekonomskih razmer, ki so med prebivalstvom utegnile spodbujati odločitev za izselitev. Na ta način se je, skoraj *per absurdum*, dosegel nasprotni učinek, saj je odsotnost politike vprid organizirani emigraciji spodbudila izseljevanje, ki pa do konca ZVU ni potekala toliko v okviru mednarodnih programov kolikor individualno in s tem tudi manj vidno. Močan izselitveni val v letih, ki so neposredno sledila prehodu pod italijansko oblast, je torej predstavljal tudi sprostitev povpraševanja po emigraciji, nakopičenega v letih pred tem in kateremu se je končno omogočilo, da se je usmerilo v mednarodne migracijske programe. S tem je postalo tudi vidnejše in obenem opaznejše raziskovalcem. To pomeni, da odhod Američanov in Angležev ter njihove ZVU sam na sebi nikakor ni bil tako izključen in odločilen dejavnik sprožanja izseljevanja iz Trsta v povojnem obdobju, kot se je doslej trdilo. Sicer pa s prehodom Trsta pod Italijo prehajamo tudi na boljše poznano področje zgodovine tržaške emigracije.

Odprt zaključek

S pričujočim delom smo poskusili orisati razvoj migracijskih politik in potek migracijskih pojavov v Trstu v dobi STO, s poudarkom na izseljevanju lokalnega prebivalstva in »beguncev« z bivših italijanskih ozemelj, ki so po

²⁶⁹ T. Fait, *L'emigrazione giuliana* ..., str. 62–67 in 126127.

²⁷⁰ Na slednjo temo glej npr. J. C. Davis, *Zone A in the Early 1950s, as We Americans Knew It*. V: A. Panjek (ur.), *Pogledi od zunaj .../Visti da fuori.../Views from the Outside* ... str. 152.

Slika 26:
Odhod v Avstralijo, Trst
 30. 4. 1955, foto Magajna
 (NŠKZO, Izseljevanje,
 Trst–Avstralija)

drugi svetovni vojni pripadla Jugoslaviji. Ne da bi tu vsebinsko ponavljali rezultatov raziskave, je mogoče reči, da smo opredelili glavne značilnosti in prikazali razvoj italijanske migracijske politike v Trstu do prehoda mesta pod njen neposreden nadzor kakor tudi stališč in prioritet ZVU ter dialektiko z italijansko stranjo na tem področju. Pokazali smo, kako je bila italijanska migracijska politika v coni A STO zelo občutljiva na etnične oziroma narodnostne razsežnosti priseljevanja in izseljevanja.²⁷¹ Preverili smo, da ERP v Trstu kljub intenzivnemu financiranju ni uspel zagotoviti dovolj dela niti za lokalne prebivalce, ko pa so prihajali in se priseljevali novi in novi begunci. Dognali smo tudi, da se je v nasprotju s prevladujočo interpretacijo in periodizacijo

²⁷¹ Na osnovi virov iz arhiva italijanskega zunanjega ministrstva je mogoče vse jasneje znanstveno dognati usmeritve migracijske politike Italije na svojem ozemlju ob vzhodni meji, s podarkom na priseljevanju iz Slovenije; poleg navedenega v tem delu glej npr. N. Troha, *Odseljevanje in prebegi Slovencev ...*

relevanten delež izseljevanja iz Trsta v povojnem obdobju zgodil že pred letom 1954, ter opredelili ekonomski kontekst in vpliv ekonomsko-političnih odločitev in ukrepov na povojne tržaške migracije.

Vseeno ostaja še veliko neraziskanega in nepojasnjeneega. Uporabljeni viri, posebej tisti iz pariškega in ženevskih arhivov, omogočajo na primer tudi drugačne raziskovalne pristope ter nudijo vsebine in informacije tudi za drugačno tematizacijo povojnih migracij, med katerimi bi tu omenili predvsem preučevanje osebnih zgodb, izkušenj in percepcij povojnih migrantov in raziskovanje povojnega izseljevanja beguncev iz Slovenije, Jugoslavije in vzhodne Evrope skozi Trst. V rimskem arhivu zunanjega ministrstva je mogoče zaslediti zanimive dokumente o italijanskem spremljanju razmer na terenu in o odnosu do izseljevanja iz Jugoslaviji odstopljenih ozemelj, vključno s cono B STO. Zaradi tesne vpetosti tržaške povojne zgodovine v velike evropske in svetovne zgodovinske procese in kompleksnosti ter kontroverznosti takratnih migracijskih pojavov v širšem jugoslovansko-italijanskem obmejnem območju je za raziskovalca včasih težko obdržati krmilo stanovitno usmerjeno na izbrana raziskovalna vprašanja, ne da bi ga premamila tesno povezana področja. V mislih imam zgoraj navedene tematizacije in druga odprta vprašanja v zvezi s Trstom, kot so migracijski odnosi z Italijo in povojni povratki iz Slovenije, kakor tudi s čezmejnem območjem, posebej italijansko migracijsko politiko na izgubljenem ozemlju v Istri in na svojem obmejnem območju na Tržaškem, Goriškem in Videmskem ter migracijsko politiko Jugoslavije in njenih republik Slovenije in Hrvaške, tako do izseljevanja kakor do priseljevanja, v coni B STO in v Istri nasploh. Zgodovina migracijskih politik v povojnem obdobju in drugi polovici 20. stoletja v Sloveniji premore nekatere pregledne obravnave.²⁷² Opaziti je, da pri obravnavi izseljevanja iz »Julijske krajine« včasih aplicira koncepte in formulacije, ki jih vsaj delno prevzema iz drugih slovenskih in evropskih okolij in so obenem v sozvočju s prevladujočo interpretacijo v italijanskem zgodovinopisju, da je odseljevanje z izgubljenih ozemelj v glavnem povzročil jugoslovanski pritisk na italijanski živelj.²⁷³ Vendar tako branje ne sloni na izsledkih raziskav o jugoslovanski migracijski politiki v

²⁷² Npr. J. Malačič, *Zunanje migracije Slovenije ...*; M. Drnovšek, *The attitude of the State ...* Za primer izseljevanja iz cone B STO s poudarkom na Kopru glej J. Gombač, *Esuli ali optanti?...*, ki pa ne pogloblja vprašanj migracijske politike. Zdaj glej tudi prispevke, zbrane v Štih, P., Balkovec, B. (ur.), *Migracije in slovenski prostor ...*

²⁷³ Na primer M. Drnovšek, *Izseljevanje »rakrana«...*, str. 257–258; Isti, *The attitude of the State...*, str. 32. Med najnovejšimi primeri takega branja v italijanskem zgodovinopisju je M. Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale, 1866–2006*, Bologna 2007, str. 310–311. Za kritiko tej interpretaciji glej npr. S. Volk, *Razodete resnice, vprašljiva tolmačenja, prezrta vprašanja in možne razlage množične izselitve po drugi svetovni vojni iz Istre, z Reke in iz Dalmacije*. V: Štih, P., Balkovec, B. (ur.), *Migracije in slovenski prostor ...*, str. 447–458.

tem času in prostoru, italijanski arhivski viri pa nakazujejo tudi drugačno sliko. Take interpretacije so, nenazadnje, posledica osredotočenja raziskovalcev na narodnostno dimenzijo pojavov in na etnični (ter politični) moment v razlogih za izseljevanje, ki smo ga s tem delom poskušali preseči. Kot kaže tržaški primer, so zadeve dokaj kompleksne tudi če upoštevamo samo ekonomske razsežnosti, čeprav nismo obravnavali kulturnih in nazorskih vzgibov k emigraciji. Raziskovanje ostaja odprto.

Slika 27: Migranti se vkrcajo, Trst, 26. 2. 1955 (NŠKZO, Izseljevanje, Trst–Avstralija)

Podatkovna osnova

Migracije in delo

Tabela 1: Gibanje stalnega in prisotnega prebivalstva v coni A STO oz. pokrajini Trst, 1931–1961

	1931	1936	1948	1949	1950	1951	1961
Stalno preb.	273.676	271.689	295.692	298.757	294.288	297.003	298.645
Prisotno preb.	272.414	275.284	298.989	302.232	298.118	294.642	298.358

Viri: C. Donato, P. Nodari, *L'emigrazione giuliana ...*, str. 93 (na osnovi podatkov ISTAT) in UNHCRA, *High Commissioner Doc., Amg, Natural Movement Immigration Emigration...*, str. 72–73 ter tabeli Ia in Ib prav tam v prilogi (podatki za december, 1948–1950).

Tabela 2: Migracijska gibanja v coni A STO: kraji izvora in destinacije, 1948–1951

Izvor ali destinacija	Priseljenci	Izseljenci	Migracijski saldo
Jugoslovanska cona (B) STO	7.245	216	7.029
Jugoslavija, bivše ital. ozemlje	10.310	1.084	9.226
Jugoslavija, ostalo ozemlje	902	1.020	-118
<i>Skupaj Jugoslavija in cona B</i>	<i>18.457</i>	<i>2.320</i>	<i>16.137</i>
Republika Italija	9.357	8.024	1.333
Drugo	939	–	
Neznano	–	3.375	-2.436
Skupaj	28.753	16.919	11.834

Vir: UNHCRA, High Commissioner Doc., Amg, Natural Movement Immigration Emigration ..., str. 69 in 73; C. Donato, P. Nodari, L'emigrazione giuliana ..., str. 103 (na osnovi podatkov ZVU in občine Trst).

Tabela 3: Migracijska gibanja v coni A STO, 1948–1954

	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	Tot.
Priseljenci	–	5.260	5.333	3.400	14.760	2.816	2.409	2.991	36.969
Izseljenci	*2.659	2.919	1.927	7.811	3.984	3.380	3.613	3.999	30.292
Migracijski saldo	–	2.341	3.406	-4.411	10.776	-564	-1.204	-1.008	–

Vir: UNHCRA, High Commissioner Doc., Amg, Natural Movement Immigration Emigration ..., str. 71 in 75; C. Donato, P. Nodari, L'emigrazione giuliana ..., str. 103 (na osnovi podatkov ZVU in občine Trst); Bonifacio, Il movimento della popolazione ...

* Samo občina Trst.

Tabela 4: Migracijska gibanja v coni A STO po kraju rojstva, 1948–1950

Kraj rojstva	Priseljenci	Izseljenci	Migracijski saldo
Jugoslovanska cona (B) STO	3.074	474	2.600
Jugoslavija, bivše ital. ozemlje	4.274	3.496	778
Jugoslavija, ostalo ozemlje	368	326	42
Cona A STO	2.627	3.802	–1.175
Republika Italija	3.235	4.003	–768
Drugo	415	556	–141
Skupaj	13.993	12.657	1.336

Vir: UNHCR, High Commissioner Doc., Amg, Natural Movement Immigration Emigration ..., str. 71 in 75.

Tabela 5: Zaposleni in nezaposleni (registrirani) v coni A STO, po gospodarskih panogah, 1948–1957 (na dan 31. 12.)

Zaposleni										
Panoga	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
Industrija	35.053	34.817	36.941	38.947	37.120	36.165	35.335	37.975	41.002	42.761
Javna uprava	29.984	31.106	32.439	31.462	31.550	31.459	30.261	26.011	24.649	24.482
Trgovina	12.413	11.492	12.265	13.761	13.623	13.427	13.726	14.334	15.212	15.379
Pomorstvo	4.313	5.017	4.484	4.300	4.128	4.306	4.535	4.415	4.425	4.176
Bančništvo- -zavarovalni- štvo	2.475	2.329	2.272	2.296	2.323	2.364	2.371	2.462	2.523	2.542
Kmetijstvo	366	325	211	331	314	134	128	124	136	132
Skupaj zaposleni	84.604	85.081	88.612	91.097	89.058	87.855	86.356	85.321	87.947	89.478
Nezaposleni										
Industrija	11.719	11.290	11.460	11.158	11.124	11.960	10.910	11.297	–	–
Trgovina	6.744	5.930	6.386	5.776	5.917	5.945	6.050	5.622	–	–
Pomorstvo	1.590	1.636	1.492	1.565	1.614	1.570	1.465	1.451	–	–
Javna uprava	785	627	477	426	373	335	300	289	–	–
Bančništvo- -zavarovalni- štvo	146	111	108	99	76	94	85	75	–	–
Kmetijstvo	80	69	37	78	81	61	57	216	–	–
Skupaj neza- posleni	21.064	19.663	19.960	19.102	19.185	19.695	18.867	18.950	19.907	17.062
Skupaj zaposleni in nezaposleni	105.668	104.744	108.572	110.199	108.243	107.550	105.223	104.271	107.854	106.540

Vir: Cassa di Risparmio di Trieste, Trieste e la sua Cassa di Risparmio dal 1942 al 1967, Trieste 1976, str. 215, 218, obdelava podatkov.

Tabela 6: Delež (v procentih) nezaposlenih v najpomembnejših panogah in v razmerju do vseh nezaposlenih, 1948–1955 (na dan 31. 12.)

	Panoga	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Delež nezaposlenih v razmerju do delavcev* v isti panogi	Industrija	24,05	23,49	22,76	21,43	22,16	23,88	21,3	22,05
	Trgovina	35,20	34,04	34,24	29,56	30,28	30,69	30,59	28,17
	Pomorstvo	26,94	24,59	24,97	26,68	28,11	26,72	24,42	24,74
Delež nezaposlenih v razmerju do vseh nezaposlenih	Industrija	55,64	57,42	57,41	58,41	57,98	60,73	57,83	59,61
	Trgovina	32,02	30,16	31,99	30,24	30,84	30,19	32,07	29,67
	Pomorstvo	7,55	8,32	7,47	8,19	8,41	7,97	7,76	7,66
	Skupaj	95,21	95,9	96,87	96,84	97,23	98,89	97,66	96,94

Vir: podatki iz tabele 5, obdelava podatkov.

* Zaposleni in nezaposleni delavci.

Tabela 7: Struktura zaposlenih v coni A STO leta 1949

Dejavnost	Zaposleni	%
Industrija	32.076	34,54
Trgovina	12.774	13,75
Bančništvo in zavarovalništvo	2.538	2,73
Kmetijstvo	6.240	6,72
Javna uprava	22.161	23,86
Pomorstvo	3.793	4,08
Zavezniške sile	5.449	5,87
Javna dela	7.843	8,45
Skupaj	92.874	100,00
Potencialna delovna sila*	137.000	-

* Med 14 in 65 letom starosti, brez »beguncev« (ocena).

Vir: U.S. – ECA, Trieste Country Study ..., str. 9, obdelava podatkov.

Tabela 8: Zaposleni v strojni industriji in gradbeništvu v Trstu pred in po drugi svetovni vojni

Leto in okrožje	Zaposleni v strojni industriji		Zaposleni v gradbeništvu		Vsi zaposleni v industriji	Zaposleni v strojni industriji in gradbeništvu v razmerju do vseh zaposlenih v ind.	Zaposleni v industriji v razmerju do vseh zaposlenih
	št.	% do zaposlenih v ind.	št.	% do zaposlenih v ind.	št.	%	%
1937–39, občina TS	12.357	36,03	5.024	14,65	34.301	50,68	–
1951, občina TS	11.010	33,23	6.598	19,92	33.130	50,71	–
1951, Cona A	12.017	32,97	7.326	20,10	36.449	50,61	48,4

Vir: R. Serra, *Luci ed ombre ...*, str. 19, 20, 22, 80, 81, 82 (na osnovi podatkov ISTAT in ZVU), obdelava podatkov.

Tabela 9: Nezaposleni v coni A STO, vpisani pri zavodu za zaposlovanje, 1947–1953

	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Januar	31.824	24.427	21.894	21.929	20.266	18.852	18.806
Februar	31.447	27.487	19.097	22.028	19.759	18.933	17.960
Marec	31.632	26.270	18.298	20.785	21.378	19.765	19.719
April	*17.807	27.385	20.069	21.700	20.337	19.054	19.086
Maj	22.725	28.903	19.139	20.518	19.258	18.178	18.411
Junij	23.834	26.398	17.572	19.295	18.100	18.015	17.531
Julij	24.256	24.277	16.916	18.251	19.365	19.387	18.920
Avgust	21.464	22.080	18.052	19.646	18.349	18.553	18.205
September	24.814	23.562	17.558	18.961	18.013	17.945	19.196
Oktober	24.456	22.024	17.597	19.140	17.879	18.224	18.152
November	22.477	20.815	16.920	17.901	19.240	19.344	19.986
December	22.201	20.295	19.663	19.960	19.102	19.185	19.695

Vir: AST, *Ufficio del Lavoro*, šk. 28, fasc. 6, kot v C. de Draganich Veranzio, *Flussi migratori ...*

* Zmanjšanje zaradi uradnega ukrepa (izbris tistih, ki niso spoštovali dolžnosti mesečnega preverjanja).

Tabela 10: Nezaposlenost delavcev po sektorjih in strokovni kvalifikaciji v coni A STO v marcu 1952 (v procentih)

Panoga	Specializirani delavci	Kvalificirani delavci	Navadni delavci in nekvalificirani delavci s specializacijo	Navadni nekvalificirani delavci	Drugi	Celotna nezaposlenost
Kmetijstvo	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,4
Industrija	97,2	89,7	77,7	82,9	88,8	87,5
kamnoseštvo, rudarstvo,	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
predelovalna i.,	62,1	66,7	57,8	17,0	55,5	54,9
gradbeništvo	5,4	6,8	17,7	53,2	11,1	17,3
druge	29,7	16,2	2,2	12,7	22,2	15,3
Trgovina	0,0	2,6	11,1	6,4	11,2	4,7
Drugo	2,8	6,8	11,2	10,7	0,0	7,4
Skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Vir: AST, Ufficio del Lavoro, šk. 13, po de Draganich Veranzio, *Flussi migratori ...*, obdelava podatkov.

Tabela 11: Nezaposlenost po gospodarskih panogah v coni A STO v letu 1953 (letno povprečje v procentih)

Panoga	Nezaposlenost %
Industrija	59,15
Trgovina	29,93
Bančništvo in zavarovalništvo	0,41
Kmetijstvo	0,37
Javna uprava	1,72
Pomorstvo	8,42
Skupaj	100,00

Vir: AST, Ufficio del Lavoro, šk. 28, fasc. 6, po C. de Draganich Veranzio, *Flussi migratori ...*, obdelava podatkov.

Tabela 12: Priseljivanje in odseljivanje v/lz cone A STO po zaposlitvi družinskega poglavarja, 1948–1950

Zaposlitev družinskega poglavarja	Priseljenci	Izseljenci	Razlika
Podjetnik	430	366	64
Obrtnik	207	275	–68
Prosti poklic	287	323	–36
Pomočniki	8	7	1
Vodje	39	38	1
Uradniki	2.323	3.275	–952
Delavci	2.705	3.033	–328
Služničad	360	1.315	–955
Duhovniki	70	133	–63
Nerazvrščeni	7.415	3.453	3.962
Neopredeljena zaposlitev	149	439	–290
Totale	13.993	12.657	1.336

Vir: UNHCRA, High Commissioner Doc., Amg, Natural Movement Immigration Emigration ...

Tabela 13: Povprečno mesečno število delavcev, italijanskih državljanov brez stalnega prebivališča v Trstu z začasnim dovoljenjem za delo v coni A STO v letih 1948–1953

Leto	Povprečno mesečno število
1948	1.276
1949	999
1950	1.351
1951	1.753
1952	1.497
1953	1.427

Vir: AST, Ufficio del Lavoro, šk. 28, fasc. 12, kot v C. de Draganich Veranzio, Flussi migratori ...

Tabela 14: Razmerje med registriranimi nezaposlenimi in delavci, italijanskimi državljani brez stalnega prebivališča v Trstu z začasnim dovoljenjem za delo v coni A STO (povprečno mesečno število)

Leto	Nezaposleni (število)	Priseljeni delavci z začasnim dovoljenjem (število)	Priseljeni delavci z začasnim dovoljenjem v razmerju (%) do vseh nezaposlenih
1948	24.494	1.276	5,21
1949	18.565	999	5,38
1950	20.009	1.351	6,75
1951	19.354	1.753	9,06
1952	18.786	1.497	7,97
1953	18.806	1.427	7,59

Vir: podatki v tabelah 9 in 13.

Tabela 15: Povprečno mesečno število delavcev, italijanskih državljanov brez stalnega prebivališča v Trstu z začasnim dovoljenjem za delo v coni A STO, po gospodarskih panogah, v letu 1953

Panoga	Povprečno število delavcev z začasnim dovoljenjem v letu 1953	
	št.	%
Industrija	954	66,86
gradbeništvo in kamnolomska ind.	671	47,03
železarska ind.	226	15,83
lesna ind.	16	1,12
kemična in prehrabena ind.	32	2,25
Grafika in tiskarstvo	9	0,63
Trgovina	22	1,54
Drugo	451	31,60
Skupaj	1.427	100,00

Vir: AST, Ufficio del Lavoro, šk. 28, fasc. 12, kot v C. de Draganich Veranzio, *Flussi migratori ...*

Tabela 16: Delavci, italijanski državljani brez stalnega prebivališča v Trstu z začasnim dovoljenjem za delo v coni A STO (december 1952–januar 1954), razdeljeni po času sprejema v službo

Čas sprejema v službo	Št. delavcev	%
Pred decembrom 1952	820	43,36
December 1952–januar 1954	1.071	56,64
Vsi sprejeti v obdobju od decembra 1952 do januarja 1954	1.891	100,00

Vir: AST, *Ufficio del Lavoro*, šk. 32, 33, kot v A. Panjek, C. de Deaganich Veranzio, *Ricostruzione, lavoro e immigrazione ...*

Tabela 17: Delavci, italijanski državljani brez stalnega prebivališča v Trstu z začasnim dovoljenjem za delo v coni A STO (december 1952–januar 1954), razporejeni glede na izvor

Izvor	Število	%
Pokrajina Videm	579	30,62
Pokrajina Gorica	402	21,26
Dežela Veneto	264	13,96
Dežela Tridentinska – Južna Tirolska/Trentino Alto Adige	20	1,06
Preostala Italija	367	19,41
Cona A STO	21	1,11
Cona B STO in preostala Istra	151	7,98
Drugod iz tujine	8	0,42
Neznan izvor	9	4,18
Skupaj	1.891	100,00

Vir: AST, *Ufficio del Lavoro*, šk. 32, 33, kot v A. Panjek, C. de Deaganich Veranzio, *Ricostruzione, lavoro e immigrazione ...*

Tabela 18: Delavci, italijanski državljani brez stalnega prebivališča v Trstu z začasnim dovoljenjem za delo v coni A STO (december 1952–januar 1954), razporejeni po področju dejavnosti njihovega delodajalca

Sektor dejavnosti delodajalca	Priseljeni delavci (število)	%
Gradbeništvo	840	44,42
Kamnoseštvo	244	12,90
Ladjedelništvo	122	6,45
Hotelirstvo in gostinstvo	55	2,91
Bolnišnice in zdravstvene usluge	47	2,48
Tekstilna ind.	43	2,27
Strojna ind.	35	1,85
Prehrambena ind.	34	1,80
Bančništvo in zavarovalništvo	31	1,64
Oblačila	16	0,85
Izobraževanje	15	0,79
Gledališče/plesne dvorane	12	0,63
Lesna ind.	11	0,58
Transport in špedicija	9	0,47
Pisarniški in grafični material	7	0,37
Drugo	370	19,56
Skupaj	1.891	100,00

Vir: AST, *Ufficio del Lavoro*, šk. 32, 33, kot v A. Panjek, C. de Deaganich Veranzio, *Ricostruzione, lavoro e immigrazione ...*

Tabela 19: Obseg pomoči ERP-ja, prejete od evropskih držav v letih 1948–1951, v razmerju do števila prebivalstva

Država	Pomoč (v milijonih dolarjev)	Število prebivalstva (1951)	Dolarjev na prebivalca
Islandija	23,7	145.604	163
Trst	37,5	297.003	126
Nizozemska	977,7	10.264.311	95
Avstrija	560,8	6.935.451	81
Norveška	231,7	3.295.871	70
Grčija	515,1	7.646.402	67
Belgija in Luksemburg	546,6	8.975.811	61
Danska	256,9	4.303.620	60
Francija	2.401,0	42.155.534	57
Velika Britanija	2.713,6	50.290.000	54
Irska	146,2	2.959.311	49
Italija	1.297,3	47.418.000	27
Zahodna Nemčija	1.297,3	51.435.000	25
Švedska	118,5	7.072.830	17
Turčija	144,7	21.669.334	7
Portugalska	50,5	8.490.250	6

Viri: V. Zamagni, Dalla rivoluzione industriale all'integrazione europea. Breve storia economica dell'Europa contemporanea, Bologna 1999, str. 208; Statistisches Bundesamt Deutschland (2005): Bevölkerung nach Gebietsstand (1950–2004), <http://www.destatis.de/indicators/d/lrbev03ad.htm>; U.S. Census Bureau, International Data Base, <http://www.census.gov/cgi-bin/ipc/aggreg> (1951). Za Trst UNHCRA, High Commissioner Doc., Amg, Natural Movement Immigration Emigration ..., str. 79; ASMAE, Affari Politici, 1950–1957, Trieste, šk. 565, fasc. IV/37, Relazione del GMA 1948–195 I... tudi v A. Panjek, Ricostruire Trieste ..., str. 122–156.

Podatki IRO in ICEM o beguncih »Venezia Giulian« in o Trstu

Niti IRO niti ICEM nista nikoli imela popolnega nadzora nad migracijami v povojni Evropi, tako zaradi omejitev pristojnosti kakor pomanjkanja osebja ob takih razsežnostih in raznolikosti migracijskih gibanj, sta pa na različne načine sodelovala s prostovoljnimi in uradnimi organizacijami, prisotnimi na terenu. To pomeni, da se njuni statistični podatki nanašajo izključno na tisti del migrantov, ki so šli skozi njune migracijske programe ali take, pri katerih sta sodelovala.

Odločitev iz julija 1949, da so za IRO sprejemljivi tudi tisti prosilci iz bivših italijanskih ozemelj v Jugoslaviji, ki so vložili prošnjo za opcijo in pri tem izrazili italijansko jezikovno in kulturno pripadnost, a še niso prejeli uradne potrditve, je organizacija uvedla novo kategorijo za registriranje beguncev z omenjenih ozemelj, to je *Venezia Giulian*, ki se odtlej pojavlja v statistikah IRO okot novo »državljanstvo, narodnost ali izvor«. Ta razvoj se zrcali v postopni rasti števila *Venezia Giulian* v seznamih prejemnikov IRO pomoči, veliko manj pa v številu izseljenih.

Pri razbiranju IRO podatkov o beguncih *Venezia Giulian* je treba upoštevati, da so pred julijem 1949 prejemnike IRO pomoči z bivših italijanskih ozemelj v Jugoslaviji registrirali kot Jugoslovane ali apolide, nato je postalo registriranje kot *Venezia Giulian* rednejše, čeprav so jih še vedno uvrščali tudi med Jugoslovane in apolide. Ob izselitvi so bili do julija 1949 skorajda vsi zabeleženi kot Jugoslovani ali apolidi in tudi kasneje jih je veliko emigriralo pod tema kategorijama, odvisno od tega, kako jih je ob izselitvi opredelil posamezni uradnik IRO, tako zaradi pomanjkanja standardizacije kot zapletene identitete in pravnega statusa posameznikov. Na ta način je veliko beguncev, ki so bili sprejeti v oskrbo kot *Venezia Giulian*, nato emigriralo pod kategorijama Jugoslovani in apolidi. To pomeni, da je število beguncev, navedenih kot *Venezia Giulian* v statističnih preglednicah, manjše od dejanskega števila oseb, ki so izvirale iz bivših italijanskih ozemelj v Jugoslaviji in bile vključene v oskrbo IRO. V tabelah, ki sledijo, je število sprejetih *Venezia Giulian* bližje realnemu številu, kot pa opazno manjše število izseljenih pod to kategorijo.

Medtem ko na splošno takrat ni bilo mogoče pridobiti popolnih podatkov o pritoku beguncev v zahodno Evropo, sta zahodni Berlin in Trst predstavljala delno izjemo, ker so bile meje majhnega obsega in so bili vzpostavljeni verodostojni postopki registriranja.²⁷⁴ V resnici niti ZVU ni imela popolnega nadzora nad prihodi beguncev, ker deloma niso bili registrirani kot taki, ni se pa vedelo,

²⁷⁴ IOMLHS, *Statistics*, b. *Movements yearly 1952–1958*, file H/4/2, dok. 6/1/GEN, poročilo P.C. Jarrell, *Office of Operations Cime* ameriškemu konzulu v Ženevi, 25. 6. 1953.

koliko jih je bilo. Med registriranimi begunci sta dve tretjini bivali v taboriščih, tretjina pa jih je našla drugačno namestitev v mestu ali okolici, večinoma je v teh primerih šlo za Jugoslovane ali »apolide bivše-Jugoslovane«, ki so prihajali iz bivših italijanskih ozemelj (86 %). Begunci, registrirani pri ZVU, niso bili vključeni v štetja prebivalstva, ampak so se spremljali ločeno.²⁷⁵ Leta 1951 naj bi ZVU ocenjevala, da je bilo v coni A STO vseh beguncev, ki so živeli v taboriščih ali zunaj njih, skupaj približno 8.000.²⁷⁶ Pri obravnavi števila beguncev je poleg tega treba upoštevati, da so različne institucije imele drugačne kriterije opredeljevanja beguncev, zato se je lahko dogajalo, da kdor je bil begunec za IRO, ni bil begunec za ZVU.

Tabela 20: Begunci, registrirani in prejemniki pomoči pri IRO v Italiji (vključno s Trstom), skupne vrednosti za obdobje 1. 7. 1947 do 31. 12. 1951

Begunci	Iro Area Italy (Italija in Trst)	Skupaj Iro
Preseljeni v novo državo	70.535	1.038.750
Vrnjeni v domovino	3.085	72.834
Umrli, izginuli itd.	7.245	97.002
Niti naseljeni na novo niti vrnjeni v domovino	25.941	410.422
Skupaj registrirani in prejemniki pomoči	106.806	1.619.008

Vir: AN, AJ 43, šk. 1132, IRO, Statistical Report ..., December 1951, str. 7, obdelava podatkov.

Tabela 21: Begunci, deležni pomoči in vzdrževanja s strani IRO v Italiji (vključno s Trstom), stanje ob koncu posameznega šestmesečja v obdobju 1. 7. 1947–31. 12. 1951

Podatki	1947		1948		1949		1950		1951	
	1.7.	31.12.	30.6.	31.12.	30.6.	31.12.	30.6.	31.12.	30.6.	31.12.
Število beguncev	29.170	29.450	24.541	16.296	23.558	22.218	15.884	12.549	6.085	2.575

Vir: AN, AJ 43, šk. 1132, IRO, Statistical Report ..., december 1951, str. 9, obdelava podatkov.

²⁷⁵ UNHCR, High Commissioner Doc., Amg, Natural Movement Immigration Emigration ..., str. 79, 80–81.

²⁷⁶ AN, AJ 43, b. 140, f. 36, »Background notes on Trieste ...«. O beguncih v Trstu glej tudi gradiva v IRSMLFVGA, Governo militare alleato – GMA, šk, 201A in 201B.

Tabela 22: Gibanje odhodov beguncev IRO iz Italije (vključno s Trstom) z namenom nove naselitve, po šestmesečju v obdobju 1. 7. 1947–31. 12. 1951

Šestmesečje	1947		1948		1949		1950		1951		Skupaj
	1.7.– 31.12.	1.1.– 30.6.	1.7.– 31.12.	1.1.– 30.6.	1.7.– 31.12.	1.1.– 30.6.	1.7.– 31.12.	1.1.– 30.6.	1.7.– 31.12.		
Št. beguncev	3.892	11.613	16.624	5.045	7.547	6.790	4.349	6.483	8.192	70.535	

Vir: AN, AJ 43, šk. 1132, IRO, Statistical Report ..., December 1951, str. 15, obdelava podatkov.

Tabela 23: Destinacije beguncev IRO iz Italije (vključno s Trstom) z namenom nove naselitve, skupne vrednosti za obdobje 1. 7. 1947–31. 12. 1951

Država destinacije	Število odhodov beguncev iz IRO Area Italy
Izrael	14.277
Avstralija	14.079
Argentina	13.394
ZDA	10.648
Kanada	7.839
Peru	2.047
Brazilija	1.843
Druge	6.408
Skupaj	70.535

Vir: AN, AJ 43, šk. 1132, IRO, Statistical Report ..., december 1951, str. 15, obdelava podatkov.

Tabela 24: Leto in število prihodov v Italijo (vključno s Trstom) beguncev »Venezia Giulian«, katerim status »znotraj mandata IRO« je bil priznan v obdobju med 1. 7. 1949 in 31. 12. 1951

Leto prihoda	Pred 1945	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	Skupaj
Število beguncev	3.221	2.950	3.081	10.261	2.488	1.634	423	129	24.187

Vir: AN, AJ 43, šk. 1132, IRO, Statistical Report ..., December 1951, str. 25, obdelava podatkov.

Manjkajo podatki za leto prihoda beguncev, katerim je bil status »znotraj mandata IRO« (upravičen do pomoči IRO) priznan pred 1. 7. 1949. Toda to bistveno ne vpliva na popolnost podatkov o beguncih Venezia Giulian, saj je pred tem datumom ta status bil priznan samo 803 osebam (glej naslednjo tabelo 25).

Tabela 25: Sprejemi »znotraj mandata IRO« beguncev »Venezia Giulian« v obdobju od 1. 4. 1948 do 31. 12. 1951

Mesec in leto	Št. beguncev	Trimesečje	Število beguncev	Vmesne vsote števila beguncev
Apr. '48 – Jun. '49	803		803	803
Jul. – Sept. '49	*1.507			
Okt. '49	*2.255			
Nov. '49	*2.601	3. in 4. trimesečje '49	**8.564	9.367
Dec. '49	*2.297			
Jan. '50	2.807			
Feb. '50	1.564			
Mar. '50	910	1. trimesečje '50	5.281	14.648
Apr. '50	487			
Maj '50	446			
Jun. '50	504	2. trimesečje '50	1.437	16.085
Jul. '50	655			
Avg. '50	295			
Sept. '50	230	3. trimesečje '50	1.180	17.265
Okt. '50	148			
Nov. '50	104			
Dec. '50	614	4. trimesečje '50	866	18.131
Jan. '51	280			
Feb. '51	437			
Mar. '51	457	1. trimesečje '51	1.174	19.305
Apr. '51	552			
Maj '51	412			
Jun. '51	668	2. trimesečje '51	1.632	20.937
Jul. '51	867			
Avg. '51	894			
Sept. '51	1.239	3. trimesečje '51	3.000	23.937
Okt. '51	747			
Nov. '51	243			
Dec. '51	63	4. trimesečje '51	1.053	24.990
Skupaj	*25.086	Skupaj	24.990	

Vir: AN, AJ 43, šk. 1132, IRO, Statistical Report ..., September 1949, str. 12; October 1949, str. 10; November 1949, str. 10; December 1949, str. 11; July–September 1950, str. 29; October–December 1950, str. 28; July–September 1951, str. 27; December 1951, str. 23; obdelava podatkov.

Številke, označene z zvezdico (*) (julij–december 1949), so preračunane s seštevanjem podatkov iz mesečnih Statistical Report v letu 1949, vendar je njihova vsota za 96 oseb višja od uradne, ki jo navaja Statistical Report za december 1951. Za naslednji dve leti (1950 in 1951) pa obstajajo uradni podatki po posameznih mesecih (tukaj brez zvezdice), katerih natančnost smo preverili in potrdili; na podlagi le-teh smo z odštevanjem izračunali »pravilno« število (v smislu da privede do uradnega skupnega števila) tudi za 3. in 4. trimesečje 1949 (označeno z **). Ni pa možno izračunati pravilnega števila za vsakega od zadnjih dveh semestrov 1949 posebej. Očitno je, da je med potekom dela na statističnem uradu prihajalo do popravkov podatkov, katerih znesek je vsekakor skorajda zanemarljiv. Za obdobje pred 1. 4. 1948 statistični urad IRO ni razpolagal s podatki o državljanstvu beguncev.

Tabela 26: Oblike pomoči IRO, do katere so bili upravičeni begunci »Venezia Giulian« in njihovo število po mesecih v obdobju od 1. 7. 1947 do 30. 9. 1951

Na datum	Begunci, ki prejema- jo pomoč ali so vzdrževani s strani IRO (število)	Begunci, ki so deležni samo uslug IRO * (število)	Skupaj (2+3) (število)	Begunci, katerih primer je še vedno aktiven in ki še potrebujejo pomoč IRO ** (število)
Mesečno povprečje 1. jul. 1947–30 jun. 1948	0			
Mesečno povprečje 1. jul. 1947–30 jun. 1948	5			
31 jul. '49	211			
31 avg. '49	362			
30 sept. '49	915	1.281	2.196	
31 okt. '49	1.676	2.557	4.233	
30 nov. '49	3.142	3.347	6.489	
31 dec. '49	3.491	4.343	7.834	
31 jan. '50	4.003	6.791	10.794	
28 feb. '50	4.022	8.123	12.145	
31 mar. '50	4.715	9.233	13.948	
30 apr. '50	6.154	9.359	15.513	
31 maj '50	6.373	9.551	15.924	
30 jun. '50	5.446	9.769	15.215	
31 jul. '50				13.402
31 avg. '50				12.920
30 sept. '50				12.733
31 okt. '50				12.026
30 nov. '50				11.894
31 dec. '50				12.225
31 jan. '51				11.753
28 feb. '51				12.378
31 mar. '51				12.776
30 jun. '51				6.161
30 sept. '51				6.849

Vir: AN, AJ 43, b. 1132, Iro, Statistical Report ..., September 1949 str. 21 in 31; October 1949 str. 17 in 19; November 1949 str. 17 in 19; December 1949 str. 20 in 32; January 1950 str. 10 in 13; February 1950 str. 10 in 13; March 1950 str. 10 in 13; April 1950 str. 12 in 15; May 1950 str. 12 in 15; June 1950 str. 12 in 15; October-December 1950, str. 11; January-March 1951, str. 11; April-June 1951, str. 9; July-September 1951, str. 9; obdelava podatkov.

* Od januarja 1950 se geslo spremeni v »vpisani, a ne prejemajo pomoči in vzdrževanja«.

** Od julija 1950, na osnovi novih navodil, je IRO moral skrbeti samo še za begunce, namenjene za ponovno naselitev (ukinjeni sta bili torej kategoriji usluge oz. pomoč in vzdrževanje), in jih je združil v enotno kategorijo (tudi v statističnih tabelah) »ki še potrebujejo pomoč IRO«. V Statistical Report od decembra 1951 pa dobi ta serija spet novo (in mogoče bolj realistično) označbo »tisti, ki so prejemali pomoč in vzdrževanje s strani IRO«.

Niz podatkov, označen z (**) (31. 7. 1950–30. 9. 1951), lahko imamo za skupen prikaz vseh primerov, za katere je skrbel IRO, in jo torej lahko primerjamo z vsoto primerov pomoči v predhodnem obdobju, označeno z (2 + 3) (30. 9. 1949–30. 6. 1950). Obe seriji podatkov lahko primerjamo z gibanjem sprejetih »znotraj mandata IRO«, navedenih v tabeli 27, stolpec 5; razlika je zaradi odhodov in izbrisov iz različnih razlogov.

Za drugi semester 1951 ni popolnih podatkov po mesecih za geslo »po državljanstvu, zadnjem prebivališču ali etnični skupini«, v katero spadajo podatki za Venezia Giulian. Je pa vendarle možno ustvariti si predstavo o odhodih na osnovi podatkov za celotno italijansko območje IRO (glej tabelo 24), v katerem so bili nastanjeni vsi begunci Venezia Giulian v oskrbi organizacije; najmanj od julija 1950 so namreč begunci Venezia Giulian konstantno predstavljali polovico vseh deležnih pomoči IRO v Italiji (Iro, Statistical Report ..., July-September 1951, str.. 8 in December 1951, str. 9).

Tabela 27: Destinacije IRO beguncev »Venezia Giulian«, namenjenih za ponovno naselitev, skupne vrednosti za obdobje od 1. julija 1947 do 31. decembra 1951

Država destinacija	Št. beguncev
ZDA	1.971
Kanada	389
Avstralija	275
Venezuela	256
Čile	85
Argentina	44
Norveška	37
Brazilijska	33
Irska	26
Urugvaj	20
Peru	11
Nova Zelandija	9
Bolivija	5
Švedska	4
Mehika	1
Švica	1
Skupaj	3.167

Vir: AN, AJ 43, b. 1132, IRO, Statistical Report ..., December 1951, str. 13, obdelava podatkov.

Ta tabela IRO obsega obdobje od 1. julija 1947 do 31. decembra 1951, a se odhodi beguncev Venezia Giulian v statističnih poročilih pojavljajo ločeno pod svojim geslom samo od marca 1950 naprej. Odhodi pred tem so sicer redki, tako da se jih je največ zgodilo v obdobju od marca 1950 do decembra 1951 (glej naslednjo tabelo).

Tabela 28: Gibanje odhodov IRO beguncev »Venezia Giuliani« glede na najpomembnejše destinacije v obdobju od 1. julija 1947 do 31. decembra 1951

Obdobje	Avstralija	Kanada	ZDA	Venezuela	Drugo	Skupaj
Pred marcem 1950	0	0	0	0	60	60
Marec 1950	0	0	0	0	17	17
April–junij 1950	0	2	0	0	20	22
Julij–september 1950	0	1	0	102	22	125
Oktober–december 1950	27	11	0	81	15	134
Januar–marec 1951	81	10	0	64	33	188
April–junij 1951	111	42	289	5	5	452
Julij–september 1951	16	29	409	0	22	476
Oktober–december 1951	40	294	1.273	4	82	1.693
Skupaj	275	389	1.971	256	276	3.167

Vir: AN, AJ 43, b. 1132, IRO, Statistical Report ..., March 1950, str. 38; April 1950, str. 31; May 1950, str. 31; June 1950, str. 39; July–September 1950, str. 23; October–December 1950, str. 22; January–March 1951, str. 23; April–June 1951, str. 13 in 17; July–September 1951, str. 13 in 17; December 1951, str. 13; elaborazione.

V Statistical Report IRO se geslo Venezia Giuliani pojavi med odhodi z marcem 1950. Vsota števila odhodov, objavljenih za posamezne mesece ali trimesečja (za obdobje marec 1950–december 1951), je pa za 60 manjša v primeravi s skupno vsoto 3.167 odhodov v celotnem obdobju od 1. julija 1947 do 31. decembra 1951, ki jo je mogoče povzeti iz Statistical Report za december 1951. Zaradi tega smo sklepali, da se je teh 60 odhodov zgodilo pred marcem 1950.

Tabela 29: Begunci, registrirani pri IRO v Trstu na dan 26. septembra 1950

	Upravičeni za ponovno naselitev		Upravičeni do politične in pravne zaščite (zahteve, predstavljene po izteku roka)		Neupravičeni		Nerešeni primeri	
	Število registracij	Število oseb	Število registracij	Število oseb	Število registracij	Število oseb	Število registracij	Število oseb
Jugoslovani (Slovenci, Srbi, Hrvati)	412	622	189	261	204	300		
Iz Julijske krajine/Italijani	472	928	175	360	515	1.100		
Iz Julijske krajine / Jugoslovani	406	637	273	455	194	394		
Cona B STO					220	419		
Madžari	27	40	118	133	18	24		
Čehoslovaki	19	42	8	17	12	22		
Poljaki	14	24	7	13	5	9		
Romuni	13	20	80	83	14	15		
Bolgari	9	9	70	72	7	7		
Rusi (apolidi)			324	576				
Rusi	6	9			3	3		
Avstrijci/Judje	5	7						
Avstrijci			2	5				
Nemci					62	104		
Albanci	4	7	1	1	3	3		
Turki	1	1			1	1		
Litovci	1	1						
Armenci	1	1						
Grki			3	15	9	12		
Španci			1	3	1	4		
Portugalci					1	1		
Japonci					1	1		
Apolidi			4	4	1	1		
Skupaj	1.390	2.348	1.255	1.998	1.271	2.420	393	2.413

Vir: AN, AJ 43, šk. 1053, fasc. 34/4/Trieste, »Trieste Intake Office, Casa dell'Emigrante, Statistical report of refugees registered with IRO Trieste as on 26.9.50, to AMG D.P. Office«, Z. Hribar, Intake Officer, 26. 9. 1950.

Tabela 30: Odhodi IRO beguncev iz Trsta, 1951

Januar-marec (ocena)	April	Maj	Junij	Julij	Avg.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Skupaj
700	171	588	324	90	443	441	198	1.110	196	4.261

Vir: An, Aj 43, šk. 1053, fasc. 42/1/GEN, »Iro, Emigration Office, Trieste, Record of refugees departed from Trieste«, 28. 11. 1951; »IRO, Trieste Area Office, Ex Trieste Movements«, M.M. Kirkpatrick, Director, Trieste Area Office, 28. 12. 1951.

Tabela 31: Begunsko prebivalstvo v tržaških taboriščih 1949–1953

Državljanstvo ali kraj odhoda	Julij 1949	Maj 1950	Junij 1950	Julij 1950	Nov. 1950	Mar. 1951	Avg. 1951	Okt. 1951	Dec. 1952	Maj 1953
(Vir)	(1)	(2)	(3)	(3)	(1)	(1)	(4)	(3)	(5)	(6)
Jugoslovani						946			1.083	1.328
Istrani*									330	
Rusi in ZSSR						1.972			1.280	1.038
Ukrajinci									205	294
Madžari						353			279	310
Čehoslovaki						180			229	228
Romuni						120			217	263
Grki						105			215	192
Bolgari						241			146	180
Poljaki						60				56
Albanci						19				37
Iranci										14
Armenci (apolidi)						1				8
Nemci, <i>Volksdeutsche</i>						515				
Drugi						19			205	
Neopredeljeno										22
Skupaj	212	872	1.500	4.000	3.575	4.531	4.950	4.800	4.189	3.970

Viri:

1) UNHCR, High Commissioner Doc., *Amg, Natural Movement Immigration Emigration* ..., str. 79;

2) AN, AJ 43, šk. 1041, fasc. 42/2, »AMG daily statistical reports, The voluntary Agencies in Trieste« dopis naslovljen na IRO, 11. 8. 1951;

3) AN, AJ 43, šk. 140, fasc. 36, »Background notes on Trieste and the Venezia-Giulian Refugee Situation«, avtor J. Barth (zgodovinar IRO), 7. oktober 1951, zapiski slonijo na intervjujih z osebjem, ki je delovalo v Trstu.

4) AN, AJ 43, šk. 1053, fasc. 35/2, »Headquarters AMG FTT«;

5) IOMLHS, šk. Refugees Europe, C., Trieste, file H/2/2/2, »Trieste and Solution of Its Hardcore Refugee Problem«, 9. 12. 1952;

6) IOMLHS, šk. Statistics, Movements yearly 1952-1958, P.C. Jarrell, Office of Operations Cime, 25. 6. 1953.

* Skupino sestavljajo »Italians now Jugoslavs who came out of Istria«.

Tabela 32: Odhodi iz Trsta v razmerju do vseh odhodov z ICEM

Leto	Skupaj izseljenci ICEM	Izseljenci ICEM iz Trsta	
	št.	št.	% od vseh
1952	77.664	707	0,91
1953	87.534	1.352	1,54
1954	121.227	5.732	4,73
1955	120.439	6.962	5,78
1956	172.232	4.404	2,56
1957	194.156	1.801	0,93
1958	94.332	561	0,59
1959	105.736	1.234	1,17
1960	99.799	1.285	1,29
1961	87.175	542	0,62
1962	69.748	115	0,16
1952–1962	1.230.042	24.659	2,00

Vir: IOMLHS, šk. Operational, Summaries 1952–1973, fasc. 3 »Operational«, »Migrants transported by the Intergovernmental Committee for European Migration« (1952–1962).

Tabela 33: ICEM »begunci« in »državljeni«, ki so emigrirali iz Trsta

Leto	Begunci		Državljeni		Skupaj	
	Št.	%	Št.	%	Št.	%
1952	707	100,00	0	0,00	707	100,00
1953	1.245	92,09	107	7,91	1.352	100,00
1954	5.496	95,88	236	14,12	5.732	100,00
1955	1.754	25,19	5.208	74,81	6.962	100,00
1956	2.546	57,81	1.858	42,19	4.404	100,00
1957	309	17,16	1.492	82,84	1.801	100,00
1958	121	21,57	440	78,43	561	100,00
1959	412	33,39	822	66,61	1.234	100,00
1960	35	2,72	1.250	97,28	1.285	100,00
1961	5	0,92	537	99,08	542	100,00
1962	0	0,00	115	100,00	115	100,00
1952–1962	12.630	51,22	12.065	48,78	24.659	100,00

Vir: IOMLHS, šk. Operational, Summaries 1952–1973, fasc. 3 »Operational«, »Migrants transported ...« (1952–1962).

Tabela 34: Destinacije ICEM »državljanov« in »beguncev«, ki so odšli iz Trsta v letih 1952–1962

Destinacija	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1952–62		Skupaj 1952–1962
												Drža- vljani	Be- gunci	
Argentina		19	8	6		1	7					0	41	41
Avstralija	234	321	4.375	5.542	1.960	1.554	453	1.180	1.265	537	115	11.373	6.163	17.536
Bolivija			2	2								0	4	4
Brazilija	201	227	321	42	3	4						41	757	798
Kanada	208	174	121	97	166	71	11	2	4			179	675	854
Čile		46	86	262	5		2					57	344	401
Kolumbija		71	102		5							34	144	178
Kosta Rika			7									0	7	7
Ekvador			3									0	3	3
Rodezija- Nyasaland					56	29			1			86	0	86
Nova Zelandija		6	1	5								5	7	12
Paragvaj				1								0	1	1
Južna Afrika	4	3										0	7	7
ZDA	27	93	107	782	2.129	36	67	49	6	5		85	3.216	3.301
Urugvaj				7	3							0	10	10
Venezuela		95	181	30	22		3					205	126	331
Druge prekooceanske			2	1	1							0	4	4
Belgija		37	107	11	14	21						0	190	190
Francija		103	114	12			6		7			0	242	242
Izrael		1	1									0	2	2
Norveška			3		21							0	24	24
Združeno kraljestvo			26	10	8	1	6	2	2			0	55	55
Švedska	27	25	35	66	1	84	6					0	244	244
Švica	6	117	6	9	1							0	139	139
Druge v Evropi		14	124	77	9			1				0	225	225
Skupaj	707	1.352	5.732	6.962	4.404	1.801	561	1.234	1.285	542	115	12.065	12.630	24.695

Vir: IOMLHS, šk. Operational, Summaries 1952–1973, fasc. 3 »Operational«, »Migrants transported ...« (1952–1962).

Tabela 35: ICEM destinacije odhodov iz Trsta po kontinentih

Destinacije		Odhodi 1952–62					
		Državljeni		Begunci		Skupaj	
		število	%	število	%	število	%
Preko- ocenaske	Avstralija	11.373	94,26	6.163	48,80	17.536	71,01
	Severna Amerika	264	2,19	3.891	30,80	4.155	16,83
	Južna Amerika	337	2,80	1.437	11,38	1.774	7,18
	Druge	91	0,75	18	0,14	109	0,44
	Vsota	12.065	100,00	11.509	91,12	23.574	95,46
Evropa		0	0,00	1.121	8,88	1.121	4,54
Skupaj		12.065	100,00	12.630	100,00	24.695	100,00

Vir: IOMLHS, šk. Operational, Summaries 1952–1973, fasc. 3 »Operational«, »Migrants transported ...« (1952–1962).

Viri

Arhivi

ACICR	Archives du Comité international de la Croix-Rouge, Ženeva.
ACS	Archivio Centrale dello Stato, Rim.
AN	Archives Nationales, Pariz.
AS	Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
ASMAE	Archivio Storico-diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Rim.
ASN	Archives de la Société des Nations, Ženeva.
AST	Archivio di Stato di Trieste, Trst.
IOMLHS	International Organization for Migration, Intergovernmental Committee for Migration Library & History Section, Ženeva.
IRSMLFVGA	Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, Archivio, Trst.
NŠKZO	Narodna in študijska knjižnica, Zgodovinski odsek, Trst
PAK	Pokrajinski arhiv Koper
UNHCRA	United Nations High Commissioner for Refugees Archives, Ženeva.

Arhivski fondi*

<i>Affari Economici</i>	<i>Direzione Generale Affari Economici</i>
<i>Affari Politici</i>	<i>Direzione Generale Affari Politici</i>
<i>AJ 43</i>	<i>AJ 43</i>
<i>CK ZKS</i>	<i>Centralni komite Zveze komunistov Slovenije</i>
<i>FR Nansen</i>	<i>Fonds Mixte des Réfugiés – Nansen</i>
<i>High Commissioner Doc.</i>	<i>Office of the High Commissioner for Refugees</i>
	<i>Documentation Centre</i>
<i>Icem</i>	<i>Intergovernmental Committee for European Migration</i>
<i>Picmme</i>	<i>Provisional Intergovernmental Committee for the</i> <i>Movement of Migrants from Europe</i>
<i>Ufficio del Lavoro</i>	<i>Ufficio Provinciale del Lavoro di Trieste</i>

.....
* Navedeni so samo arhivski fondi, za katere se uporabljajo okrajšave.

Literatura

Apih, E., *Trieste*, Laterza, Bari 1988.

Bade, K., *Evropa v gibanju. Migracije od poznega 18. stoletja do danes*, Založba *cf., Ljubljana 2005.

Ballinger, P., *History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton University Press, Princeton 2003.

Ballinger, P., *Opting for Identity: The Politics of International Refugee Relief in Venezia Giulia*. V: Panjek, A. (ur.), *Pogledi od zunaj na novejšo zgodovino Istre in Trsta*, Acta Histriae, 14/2006/1, str. 115–140.

Battisti, G., *Una regione per Trieste. Studio di Geografia politica ed economica*, Del Bianco, Udine 1979.

Bednarz, F., *Crisi economica e governo della società*. V: Ganapini, L. (ur.), *...anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra*, Franco Angeli, Torino 1986, str. 281–322.

Besana, C., *Accordi internazionali ed emigrazione della mano d'opera italiana tra ricostruzione e sviluppo*. V: Zaninelli, S., M. Taccolini, M. (ur.), *Il lavoro come fattore produttivo e come risorsa nella storia economica italiana*, V&P Vita e Pensiero, Milano 2002, str. 3–29.

Bonifacio, G., *Il movimento della popolazione con particolare riferimento ai problemi della disoccupazione*. V: Bancaria. Rassegna dell'Associazione Bancaria Italiana, 11/1955/5, str. 601–607.

Bonifacio, G. (ur.), *Le forze di lavoro ed i bilanci familiari a Trieste*, Edizioni Comune di Trieste, Trieste 1953.

Borak, N., *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 2002.

Breschi, M., Kalc, A., Navarra, E., *La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste*. V: Finzi, R., Panjek, G., Panariti, L. (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste*, 1, La città dei gruppi, Lint, Trieste 2001, str. 69–237.

Cassa di Risparmio di Trieste, *Trieste e la sua cassa di Risparmio dal 1942 al 1967*, Trieste 1976.

- Castronovo, V., *L'avventura dell'unità europea. Una sfida con la storia e con il futuro*, Einaudi, Torino 2004.
- Cattaruzza, M., *L'Italia e il confine orientale, 1866-2006*, il Mulino, Bologna 2007.
- Cattaruzza, M., *Trieste nell'Ottocento. Le trasformazioni di una società civile*, Del Bianco, Udine 1995.
- Colella A. (ur.), *L'esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche*, Opera Profughi, Roma 1958.
- Cresciani, G. (ur.), *Giuliano dalmati in Australia: contributi e testimonianze per una storia*, Associazione Giuliani nel Mondo, Trieste 1999.
- Cresciani, G., *Migrants or Mates. Italian Life in Australia*, Knockmore enterprises, Sydney 1988.
- Cusin, F., *La liberazione di Trieste: contributo alla storiografia non nazionalistica di Trieste*, Zigiotti, Trieste 1946.
- Čepič, Z., *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*, Obzorja, Maribor 1995.
- Čepič, Z., *Zdomstvo*. V: Štih, P., Balkovec, B. (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, Zbirka Zgodovinskega časopisa, 39. zvezek, Ljubljana 2010, str. 395–412.
- Čermelj, L., Roglič, J. et al. (ur.), *Cadastre national de l'Istrie d'apres le Recensement du 1er Octobre 1945*, Edition de l'Institut Adriatique, Sušak 1946.
- Čibej, N., *Poslovanje denarnih zavodov v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja*. V: Acta Histriae, 13/2005/2, str. 423–446.
- D'Alessio, V., *Istrians, Identifications and the Habsburg Legacy. Perspectives on Identities in Istria*. V: Panjek, A. (ur.), *Pogledi od zunaj na novejšo zgodovino Istre in Trsta*, Acta Histriae, 14/2006/1, str. 15–39.
- Davis, J. C., *Zone A in the Early 1950s, as We Americans Knew It*. V: Panjek, A. (ur.), *Pogledi od zunaj na novejšo zgodovino Istre in Trsta*, Acta Histriae, 14/2006/1, str. 141–154.
- De Castro, D., *La revisione luogotenenziale del censimento austriaco del 1910 a Trieste*. V: Rivista italiana di economia demografia e statistica, 31/1977.
- Donato, C., Nodari, P., *L'emigrazione giuliana nel mondo: note introduttive*. V: Quaderni Vanoni, 1995/3–4.
- Draganich Veranzio, C. de, *Flussi migratori e mercato del lavoro a Trieste nel secondo dopoguerra (1947-1954)*, Tesi di laurea in Storia della Venezia Giulia, Università degli Studi di Trieste, 2002–2003.
- Drnovšek, M., *Izseljevanje »rakrana« slovenskega naroda. Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije*, Nova revija, Ljubljana 2010.
- Drnovšek, M., *The attitude of the State and the Catholic church towards Slovenian emigration: a historian's view*. V: Drnovšek, M. (ur.), *Historical and cultural perspectives on Slovenian migration*, Založba ZRC SAZU Publishing, Ljubljana 2007, str. 13–43.

- Fait, T., *L'emigrazione giuliana in Australia, 1954–1961*, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia ERMI, Udine 1999.
- Fanfani, T., *Scelte politiche e fatti economici dal secondo dopoguerra ai nostri giorni. Cinquant'anni di storia italiana*, G. Giappichelli Editore, Torino 1996.
- Finzi, R., Tassinari, F., *Le piramidi di Trieste. Triestine e Triestini dal 1918 ad oggi*. V: Finzi, R., Magris, C., Miccoli, G. (ur.), *Friuli Venezia Giulia. Storia d'Italia Einaudi. Le regioni dall'Unità ad oggi*, Einaudi, Torino 2002, str. 289–311.
- Franzinetti, G., *The Austrian Littoral in a Cisleithanian Perspective*. V: Panjek, A. (ur.), *Pogledi od zunaj na novejšo zgodovino Istre in Trsta*, Acta Histriae, 14/2006/1, str. 1–13.
- Ganapini, L. (ur.), *...anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra*, Franco Angeli, Torino, 1986.
- Gombač, J., *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2005.
- Gombač, J., *Oris reševanja nekaterih akutnih problemov pri obnovi gospodarstva v Okraju Koper v desetletju po koncu druge svetovne vojne*. V: Acta Histriae, 14/2006/2, str. 281–298.
- Hametz, M., *Making Trieste Italian, 1918–1954*, The Royal Historical Society – The Boydell Press, Woodbridge 2005.
- I lavoratori delle costruzioni della provincia di Trieste. Lavoro, lotte, organizzazione (1881–1983)*, Istituto regionale di studi e ricerche della Cgil del Friuli Venezia Giulia – Fillea Trieste Trieste 1983.
- ICEM, *Il Comitato Intergovernativo per le Migrazioni Europee. La struttura e attività*, Ginevra 1958.
- ISTAT, *Annuario di statistiche demografiche*, Roma, 1955 do 1965.
- ISTAT, *Censimento generale della popolazione e delle abitazioni*, Roma 1951.
- Josipovič, D., *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2006.
- Kalc, A., *Immigrazione e formazione del tessuto sociale nella Trieste emporiale. Alcuni aspetti con particolare riguardo al secolo XVIII*. V: Donato, C., Nodari, P., Panjek, A. (ur.), *Oltre l'Italia e l'Europa/Beyond Italy and Europe. Ricerche sui movimenti migratori e sullo spazio multiculturale*, EUT Edizioni Università di Trieste, Trieste 2004, str. 385–395.
- Kalc, A., *L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre*. V: IRSML, *Friuli e Venezia Giulia. Storia del '900*. LEG Libreria editrice goriziana, Gorizia, 1997, str. 535–550.
- Kalc, A., *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*, Univerzitetna založba Annales, Trst – Koper 2002.
- Kalc, A., *Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi*. V: Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, 7/1997/10, str. 193–214.
- Kalc, A., *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju: priseljevanje kot gibalo demografske rasti in družbenih sprememb*, Univerzitetna založba Annales, Koper 2008.

- Križman, M., *Nova obalna podjetja v letu 1947*. V: Valentinčič, S. (ur.), Zbornik Primorske – 50 let, Primorske novice, Koper 1997, str. 117.
- Lazarevič, Ž., Prinčič, J., *Zgodovina slovenskega bančništva*, ZBS Združenje bank Slovenije, Ljubljana 2000.
- Lukšič Hacin, M., *Migracije v teoretskem diskurzu*. V: Štih, P., Balkovec, B. (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, Zbirka Zgodovinskega časopisa, 39. zvezek, Ljubljana 2010, str. 8–23.
- Malačič, J., *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2000.
- Malačič, J., *Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni*. V: Zgodovinski časopis, 45/1991/2, str. 299–313.
- Mattossi, A., Krasna, F., *Il «censimento riservato» del 1939 sulla popolazione alloglotta della Venezia Giulia*. V: Quaderni Vanoni, 1998/3–4.
- Mellinato, G., *Dolgotrajna obnova: obilje in slabosti Marshallovega plana v Svobodnem tržaškem ozemlju*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, IRSML – DSGS Università di Trieste, Trst 2007, str. 381–388.
- Mellinato, G., *Crescita senza sviluppo. L'economia marittima della Venezia Giulia tra Impero asburgico e autarchia (1914–1936)*, Istituto culturale monfalconese, Monfalcone 2001.
- Mellinato, G., *Pomoči in protiplačila: časovni okviri in logike zavezniške pomoči tržaškemu gospodarstvu*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, IRSML – DSGS Università di Trieste, Trst 2007, str. 185–192.
- Mellinato, G., *Tra mercato e propaganda. Laricostruzione del settore marittimo nella Trieste del secondo dopoguerra*. V: Acta Histriae, 13/2005/2, str. 447–460.
- Milharčič Hladnik, M., Mlekuž, J. (ur.), *Krila migracij. Po meri življenjskih zgodb*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2009.
- Moritsch, A., *Das nahe Triester Hinterland. Zur wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Graz.
- Može, T., *Obalno-kraško gospodarstvo*. V: Valentinčič, S. (ur.), Zbornik Primorske – 50 let, Primorske novice, Koper 1997, str. 116–125.
- Natek, M., *Nekatere geografske značilnosti zemljiško-posestne strukture v SR Sloveniji 1981. leta*. V: Geographica Jugoslavica. Buletin Saveza geografskih društev Jugoslavije, VI/1984, III Jugoslovanski agrarnogeografski simpozij, Maribor 1985, str. 177–191.
- Natek, M., *Zemljiško-posestna struktura in velikost kmečkih gospodarstev v koprskem primorju leta 1981*. V: Primorje. Zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov, Zveza geografskih društev Slovenije, Portorož – Ljubljana 1990, str. 125–129.
- Nečak, D., *Vloga ekonomskih procesov v evropskih integracijah in dezintegracijah*. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 52/2002/2, str. 5–10.

- Nemec, G., *Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grisignana d'Istria 1930-1960*, LEG Libreria editrice goriziana, Gorizia, 1998.
- Nichols, P., *Les politiques de migration européennes et internationales, et l'emploi: du Comité pour les Migrations Européennes (Cime) a l'Organisation Internationale pour les Migrations (Oim)*, Thèse pour le Doctorat en Droit, Université de Sciences sociales de Toulouse, 1999.
- Nodari, P., *I rientri degli emigrati dall'Australia con particolare riguardo al Comune di Trieste*. V: Quaderni dell'Istituto di Geografia dell'Università di Trieste, 4/1981.
- Panjek, A., »Atlantski človek« ali tržaška vprašanja ameriške poveljske politike. V: Acta Histriae, 13/2005/2, str. 363–380.
- Panjek, A., *Chi costruì Trieste. Edilizia, infrastrutture, mercato immobiliare e servizi tra pubblico e privato (1719-1918)*. V: Finzi, R., Panjek, G., Panariti, L. (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste*, 1, La città dei gruppi, Lint, Trieste 2001, str. 441–481.
- Panjek, A., Draganich Veranzio, C. de, *Ricostruzione, lavoro e immigrazione di manodopera specializzata nel dopoguerra triestino*. V: Verrocchio, A. (ur.), *Trieste tra ricostruzioni e ritorno all'Italia (1945-1954)*, IRSML – Edizioni Comune di Trieste, Trieste, 2004, str. 16–37.
- Panjek, A., *Ricostruire Trieste. Politiche e pratiche migratorie nel secondo dopoguerra*, EUT Edizioni Università di Trieste, Trieste, 2006.
- Pelikan, E., *Tajno štetje prebivalstva v Julijski krajini leta 1933*, Univerzitetna založba Annales, Koper 2002.
- Pitteloud, J.-F., *Un nouveau Règlement d'accès ouvre les archives du Comité international de la Croix-Rouge à la recherche historique et au public*. V: Revue internationale de la Croix-Rouge, 821/1996/sept.-okt., str. 595–605.
- Pletikosić, I., *Rudnik Sečovelje. Pregled migracijskih gibanj (1950–1970)*. V: Acta Histriae, 14/2006/2, str. 299–311.
- Prinčič, J., *Prek socializma ..., Dokumenti, Utemeljitev izgradnje tovarne Tomos v Kopru*. V: Borak, N., Lazarevič, Ž., Prinčič, J. (ur.), *Od kapitalizma do kapitalizma*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1997, str. 376.
- Pupo, R., *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Rizzoli, Milano 2005.
- Pupo, R., *L'esodo forzoso dall'Istria*. V: Bevilacqua, P., De Clementi, A., Franzina, E. (ur.), *Storia dell'emigrazione italiana. Partenze*, Donzelli editore, Roma 2001, str. 385–396.
- Pupo, R., *Le fonti sulle opzioni del Ministero degli Esteri*. V: Donato, C. (ur.), *Spostamenti di popolazione e trasformazioni sociali nella provincia di Trieste e nel distretto di Capodistria nel secondo dopoguerra*, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia DRAE, Trieste 2001, str. 63–70.
- Rebeschini, M., *Organizacijske sheme in kariere v ZVU*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, IRSML – DSGS Università di Trieste, Trst 2007, str.137–158.
- Resta, M., *Il bilancio economico della regione triestina*. V: Bancaria. Rassegna dell'Associazione Bancaria Italiana, 11/1955/5, str. 519–520.

- Rogoznica, D., *Le confische dei beni di fascisti e collaborazionisti nel distretto di Capodistria*. V: Verrocchio, A. (ur.), *Trieste tra ricostruzione e ritorno all'Italia*, IRSML – Edizioni Comune di Trieste, Trieste 2004, str. 120–133.
- Rogoznica, D., *Obnova in razvoj turizma na območju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (s posebnim poudarkom na okraju Koper)*. V: Acta Histriae, 13/2005/2, str. 395–422.
- Rogoznica, D., *Specifičnosti gospodarskega sistema cone B. Primer Ampelee in Arrigonija*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, IRSML – DSGS Università di Trieste, Trst 2007, str. 467–476.
- Romero, F., *Emigrazione e integrazione europea, 1945-1973*, Edizioni Lavoro, Roma 1991.
- Romero, F., *L'emigrazione operaia in Europa (1948-1973)*. V: Bevilacqua, P., De Clementi, A., Franzina, E. (ur.), *Storia dell'emigrazione italiana*. Partenze, Donzelli editore, Roma 2001, str. 397–413.
- Rožac Darovec, V., »Enbot je bilo težko, ma lepo«. *Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo na primeru vasi Rakitovec v 1. polovici 20. stoletja*. V: Zgodovina za vse, 13/2006/1, str. 447–467.
- Sala, T., *Un censimento riservato del governo fascista sugli »alloglotti«; proposta per l'assimilazione degli »allogeni« nella provincia dell'Istria*. V: Bollettino dell'IRSML, 1/1973/1, str. 17–19.
- Sapelli, G., *Il profilo del »destino economico«*. V: Apih, E., Trieste, Laterza, Bari 1988, str. 207–270.
- Sapelli, G., *Trieste italiana. Mito e destino economico*, Franco Angeli, Milano 1990.
- Saraceno, E., *Emigrazione e rientri. Il Friuli-Venezia Giulia nel secondo dopoguerra*, Il Campo, Udine 1981.
- Schiffner, C., *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia*, Istituto di Storia Moderna dell'Università di Trieste, Trieste 1946.
- Serra, R., *Luci ed ombre nell'economia triestina*, Smolars, Trieste 1954.
- Statistisches Bundesamt Deutschland, *Bevölkerung nach Gebietsstand (1950-2004)*, 2005. V: <http://www.destatis.de/indicators/d/lrbev03ad.htm>.
- SULRS, *Prijava prebivalstva za preskrbo v Istrskem okrožju*, Ljubljana 1951.
- SULRS, *Stalno prebivalstvo občin Izola, Koper in Piran dne 25. 04. 1956*, Ljubljana 1957.
- Švent, R., *Slovenski begunci v Avstriji, 1945–1950*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2007.
- Tavčar, V., *Polom. Tržaška kreditna banka – zgodba o uspehu z žalostnim koncem*, Narodna in študijska knjižnica, Trst 2011.
- Terčon, N., *Pomorski promet*. V: Valentinčič, S. (ur.), *Zbornik Primorske – 50 let, Primorske novice, Koper 1997*, str. 185–187.
- Thomassen, B., *Italy from Below and from the Outside-In: an Istrian Life-Story across the Italo-Yugoslav Border*. V: Panjek, A. (ur.), *Pogledi od zunaj na novejšo zgodovino Istre in Trsta*, Acta Histriae, 14/2006/1, str. 155–178.

- Titl, J., *Socialnogeografski problemi na koprskem podežlju*, Lipa, Koper 1965.
- Trani, G., *Problemi di quantificazione del fenomeno dell'esodo*. V: Columi, C., Ferrari, L., Nassisi, G., Trani, G. (ur.), *Storia di un esodo. Istria 1945-1956*, IRSML, Trieste 1980, str. 565–571.
- Troha, N., *Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z Mirovno pogodbo z Italijo priključeno Ljudski republiki Sloveniji*. V: P. Štih, B. Balkovec (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, Zbirka Zgodovinskega časopisa, 39. zvezek, Ljubljana 2010, str. 432–446.
- Troha, N., *Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni*. V: *Zbornik Milice Kacin Wochinz*, Prispevki za novejšo zgodovino, 40/2000/1, str. 255–268.
- Troha, N., *Projugoslovanske organizacije v coni A Julijske krajine – organizacija in kadri*. V: Catalan T., Mellinato G., Nodari P., Pupo R., Verginella M. (ur.), *Dopoguerra di confine / Povojni čas ob meji*, IRSML – DSGS Università di Trieste, Trst 2007, str. 193–199.
- Troha, N., *STO – Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954)*. V: Valentinčič, S. (ur.), *Zbornik Primorske – 50 let*, Primorske novice, Koper 1997, str. 56–59.
- U.S. Census Bureau, *International Data Base, 1951*. V: <http://www.census.gov/cgi-bin/ipc/aggen>.
- U.S. Government – ECA, *Trieste Country Study. European Recovery Program*, Washington D.C., 1949.
- Umile, A., *Imprenditori triestini in acque italiane. L'industria cantieristica tra le due guerre mondiali*. V: Panjek, A. (ur.), *Pogledi od zunaj na novejšo zgodovino Istre in Trsta*, Acta Histriae, 14/2006/1, str. 69–94.
- Valdevit G., *Il dopoguerra. 1945-1954*. V: Apollonio A. et al. (ur.), *La Cassa di Risparmio di Trieste: 1842-2002*, Laterza, Roma – Bari, 2004, str. 247–286.
- Valdevit, G., *La labour policy del Governo militare alleato (1945-1954)*. V: Ganapini, L. (ur.), *...anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra*, Franco Angeli, Torino, 1986, str. 245–279.
- Verginella, M., *La campagna istriana nel vortice della rivoluzione*. V: A. Verrocchio (ur.), *Trieste tra ricostruzioni e ritorno all'Italia (1945-1954)*, IRSML – Edizioni Comune di Trieste, Trieste, 2004, str. 110–119.
- Verginella, M., *Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento. Da comunità etnica a minoranza nazionale*. V: Finzi, R., Panjek, G., Panariti, L. (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste, 1, La città dei gruppi*, Lint, Trieste 2001, str. 441–481.
- Verginella, M., *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*, Univerzitetna založba Annales, Koper 2004.
- Vinci, A., *Tempi di guerra: Trieste, una città allo specchio*. V: Annales. Annali di studi istriani e mediterranei, 8/1996, str. 11–24.
- Volk, S., *Ezulski skrbniki. Vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisa 1945–1963*, Univerzitetna založba Annales, Koper 1999.

- Volk, S., *Istra v Trstu: naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966*, Univerzitetna založba Annales, Koper 2003.
- Volk, S., *Razodete resnice, vprašljiva tolmačenja, prezrta vprašanja in možne razlage množične izselitve po drugi svetovni vojni iz Istre, z Reke in iz Dalmacije*. V: Štih, P., Balkovec, B. (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, Zbirka Zgodovinskega časopisa, 39. zvezek, Ljubljana 2010, str. 447–458.
- Zagradnik M., *Procesi podržavljanja premoženja v Slovenskem primorju po drugi svetovni vojni*. V: Borak, N., Lazarevič, Ž. (ur.), *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918-1945-1991*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 133–143.
- Zagradnik, M., *Gospodarstvo. Splošni pregled*. V: Valentinčič, S. (ur.), *Zbornik Primorske – 50 let*, Primorske novice, Koper 1997, str. 80–84.
- Zagradnik, M., *Nacionalizacija industrijskih podjetij v slovenskem Primorju in slovenski Istri*. V: *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni*, Viri, 5, Ljubljana 1992, str. 151–251.
- Zagradnik, M., *Optiranje in izseljevanje*. V: Valentinčič, S. (ur.), *Zbornik Primorske – 50 let*, Primorske novice, Koper 1997, str. 60–64.
- Zamagni, V., *Dalla rivoluzione industriale all'integrazione europea. Breve storia economica dell'Europa contemporanea*, il Mulino, Bologna 1999.
- Žitko, S., Kramar, J., *Hranilnice in posojilnice v Slovenski Istri*, Ljubljanska banka – Splošna banka, Koper 1985.

Seznam kratic

AAII	<i>Amministrazione per le attività assistenziali italiane e internazionali</i> , Administracija za italijansko in mednarodno pomoč
AMG	<i>Allied Military Government</i> , Zavezniška vojaška uprava
CLN	<i>Comitato di liberazione nazionale</i> , italijanski Narodnoosvobodilni odbor
DZS	Denarni zavod Slovenije
ECA	<i>Economic Cooperation Administration</i> , Administracija za ekonomsko sodelovanje (ZDA)
ERP	<i>European Recovery Programme</i> , Program evropske obnove (Marshallov plan)
FLRJ	Federativna ljudska republika Jugoslavija
ICEM	<i>Intergovernmental Committee for European Migrations</i> , Medvladni komite za evropske migracije
ICR	<i>Intergovernmental Committee on Refugees</i> , Medvladni komite za begunce
ILO	<i>International Labour Organization</i> , Mednarodna organizacija za delo
IMI	<i>Istituto Mobiliare Italiano</i> , Italijanski finančni institut

IOM	<i>International Organization for Migrations</i> , Mednarodna organizacija za migracije
IRI	<i>Istituto per la Ricostruzione Industriale</i> , Inštitut za industrijsko obnovo
IRO	<i>International Refugee Organisation</i> , Mednarodna organizacija za begunce
IRSML	<i>Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia - Trieste</i> , Inštitut za zgodovino odporniškega gibanja v Furlaniji Julijski krajini
ISTAT	<i>Istituto Nazionale di Statistica</i> , italijanski državni statistični urad
OEEC	<i>Organisation for European Economic Co-operation</i> , Organizacija za evropsko gospodarsko sodelovanje
Opera Profughi	<i>Opera di assistenza ai profughi giuliani e dalmati</i> , Organizacija za pomoč beguncem iz Julijkse krajine in Dalmacije
OZN	Organizacija združenih narodov
PICMME	<i>Provisional Intergovernmental Committee for the Movement of Migrants from Europe</i> , Začasni medvladni komite za evropske migracije
SELVEG	<i>Società Elettrica Venezia Giulia</i> , Elektropodjetje za Julijsko krajino
STO	Svobodno tržaško ozemlje
SULRS	Statistični urad Ljudske Republike Slovenije
UNHCR	<i>United Nations High Commissioner for Refugees</i> , Visoki komisariat OZN za begunce
UNRRA	<i>United Nations Relief and Rehabilitation Administration</i> , Organizacija Združenih narodov za obnovo in razvoj
VUJA	Vojaška uprava jugoslovanske armije
ZVU	Zavezniška vojaška uprava

Imensko in krajevno kazalo

Imensko in krajevno kazalo ne vsebuje najpogosteje navajanih imen (npr. Trst, Cona A STO, cona B STO, Istra, Italija, Jugoslavija).

Legenda: IMENA AVTORJEV, Imena Oseb, *Imena krajev*.

A

Afrika, Južna Afrika 98, 153

Airey, T. 32

Amerika, Južna 123, 154

Amerika, Severna 123, 154

Andreotti, G. 106

Ankaran 37, 49

APIH, E. 25, 29

APOLLONIO, A. 66

Argentina 88, 99, 123, 145, 148, 153

Avstralija 29, 57, 62, 75, 77, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 130, 145, 148, 149, 153, 154

Avstrija 24, 99, 142

B

BADE, K. 28

Bagnoli 22, 97, 98, 99

BALKOVEC, B. 24, 27, 28, 127

BALLINGER, P. 18, 24, 25, 89, 90, 92, 94

BATTISTI, G. 34, 42, 45, 50, 84

BEDNARZ, F. 64, 66, 67, 83, 84, 88

Belgija 142, 153

Belluno 110

Benetke 108, 110

Beograd 49, 57, 83

Berlin, Zahodni 80, 143

Bertoki 38

BESANA, C. 83, 93, 103, 113

BEVILACQUA, P. 12, 26

Bocen/Bolzano 110

Bolivija 148, 153

Bolonia/Bologna 82, 108

BONIFACIO, G. 55, 58, 70, 132

BORAK, N. 26, 35, 40

Bradford, M. 118

Braziliya 123, 145, 148, 153

BRESCHI, M. 19

Buje 39, 43

C-Č

Canali 108

Carmine, J.P. 98

Castellani, A. 71, 117, 103
CASTRONOVO, V. 32
CATALAN, T. 13, 14, 36, 76, 117
CATTARUZZA, M. 13, 68, 127
Češkoslovaška 66

CHABROL, M.Th. 21, 22
Chandler, E.H.S. 118, 119
COLELLA, A. 18
COLUMNI, C. 18
CRESCIANI, G. 29, 89, 123
CUSIN, F. 14
Čedad 108
ČEPIČ, Z. 27, 37, 38, 39, 50
ČERMELJ, L. 17
ČIBEJ, N. 42, 43, 46
Čile 148, 153

D

D'ALESSIO, V. 15
Dalmacija 23, 52, 89, 92, 94, 109, 127
Danska 142
DAVIS, J.C. 125
DE CASTRO, D./De Castro, D. 15, 16, 118
DE CLEMENTI, A. 12, 26, 123
DE DRAGANICH VERANZIO, C. 24, 70, 83, 136, 137, 138, 139
De Gasperi, A.
Di Carrobio, R. 113, 114
Dodekanez 98
DONATO, C. 19, 24, 57, 58, 59, 123, 131, 132
DRNOVŠEK, M. 24, 27, 29, 99, 127

E-F

Ekvador 153
Evropa 20, 28, 32, 66, 93, 115, 143, 153, 154
Evropa, srednje-vzhodna 54, 82
Evropa, vzhodna 26, 34, 127,
Evropa, zahodna 26, 31, 34, 67, 119
FAIT, T. 29, 59, 60, 122, 123, 125
FANFANI, T. 71, 74
FERRARI, L. 18

FINZI, R. 13, 16, 19, 55, 68
Francija 122, 142, 153
FRANZINA, E. 12, 26, 123
FRANZINETTI, G. 16
Furlanija 57, 82, 83, 84, 108

G

GANAPINI, L. 25, 64
Genova 116
Gesner, R.L. 90, 92, 97
GOMBAČ, J. 19, 44, 89, 127
Gorica 13, 16, 90, 108, 109, 110
Goriška, pokrajina Gorica 108, 109, 127, 140
Grčija 142

H-I-J

Hacking, L.M. 98, 99
HAMETZ, M. 14
HOLBORN, L.W. 21
Hribar, Z. 151
Hrvaška 127, 35, 42
Irska 142, 149
Islandija 142
Izola 17, 37, 44, 50
Izrael 145, 155
Jamieson, J.W. 21, 22
Jarrell, P.C. 122, 143, 153
JOSIPOVIČ, D. 28

K

KALC, A. 19, 52, 54, 89
Kanada 29, 59, 123, 145, 148, 149, 153
Kanalska dolina 108
Kirkpatrick, M.M. 150
Kolumbija 153
Koper, Koprsko 17, 33, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 127
Kosta Rika 153
KRAMAR, J. 43
KRASNA, F. 16
KRIŽMAN, M. 45, 46
Krmin/Cormons 108

L-M

LAZAREVIĆ, Ž. 35, 40, 42, 43, 44
London 21, 23
Luksemburg 142
LUKŠIČ HACIN, M. 28
Madžarska 66
MAGRIS, C. 16
MALAČIĆ, J. 15, 27, 28, 127
Mandel, J. 90, 92
Martelli 104
MATTOSSI, A. 16
Mehika 148
MELLINATO, G. 13, 14, 36, 74, 76, 84, 117
Mentz, G.F. 92, 101
MICCOLI, G. 16
Milan/Milano 90, 91, 108
MILHARČIČ HLADNIK, M. 89
Milje/Muggia 39, 49, 55
Miller, P.D. 112
MLEKUŽ, J. 89
MORITSCH, A. 38, 39, 45, 49, 55,
Morpurgo, E. 82
Može, T. 42

N

NASSISI, G. 18,
NATEK, M. 37, 39
NAVARRA, E. 19,
Neapelj/Napoli 22, 98, 110,
NEČAK, D. 32,
Nadiške doline 108
Nemčija 22, 142
NEMEC, G. 89
New York 21
NICHOLS, P. 22
Nizozemska 142
NODARI, P. 13, 14, 19, 36, 54, 57, 58, 59, 76,
117, 123, 131, 132
Norveška 142, 148, 153
Nova Zelandija 148, 153

O-P

Olivier 108
Opčine 110
Padova 108, 110
Pakistan
PANARITI, L. 13, 19, 68
PANJEK, A. 13, 15, 16, 18, 19, 25, 32, 64, 68,
70, 71, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 83, 84, 86,
100, 125, 140, 141, 142
Paragvaj 153
Pariz 7, 20, 21
PELIKAN, E. 16
Peru 145, 148
Piran 37, 44, 47, 50
PITTELOUD, J.-F. 23
PLETIKOSIĆ, I. 44,
Portorož 47
Portugalska 142
PRINČIČ, J. 47, 49, 50, 55
Prosek 10
Pulj/Pula 16, 109
PUPO, R. 12, 13, 14, 24, 36, 76, 89, 117,

R

Raša 44
REBESCHINI, M. 117, 118
REISTELHUEBER, R. 21
Reka/Rijeka 16
RESTA, M. 74, 78
Rezija 108
Rim 7, 20, 22, 23, 24, 43, 68, 92, 100, 103
113, 117
Rodezija-Nyasaland 153
ROGOZNICA, D. 36, 40, 42, 47
ROMERO, F. 26, 93
Romunija 98
Rossi-Longhi 98
ROŽAC DAROVEC, V. 45
Rumor, M. 26
Rusija 54, 110

S-Š

SALA, T. 16,
SAPELLI, G. 25, 29, 66, 74, 76, 84, 87
SARACENO, E. 83
Sardinija 112
SCHIFFRER, C. 16
Sedmak, M.J. 108, 110
Segat, D. 94, 97
Senigallia 99
SERRA, R. 66, 76, 136
Sežana 42
Škedenj 69
Škofije 32, 49, 55
Slovenija 22, 24, 27, 33, 35, 39, 42, 43, 47,
50, 54, 59, 87, 89, 99, 108, 126, 127
Sovjetska Zveza 31
ŠTIH, P. 24, 27, 28, 127
Štivan pri Devinu 67
Sv. Sobota (Trst) 69, 110
Švedska 142, 148, 153
ŠVENT, R. 99
Švica 148, 153

T

TACCOLINI, M. 83
TASSINARI, F. 16, 55
TAVČAR, V. 44
TERČON, N. 47
Thiene, kapitan 99
THOMASSEN, B. 25
TITL, J. 37
Tito 99, 104
TRANI, G. 18
Trento 110
Treviso 110
Tridentinska – Južna Tirolska 140

TROHA, N. 14, 24, 36, 42, 43, 46, 49, 54, 99,
108, 126

Tržič/Monfalcone 39, 57, 82, 108

Turčija 142

U-V-W

UMILE, A. 83
Urugvaj 148, 153
VALDEVIT, G. 64, 66, 67, 78
VALENTINČIČ, S. 36, 37, 42, 45, 47
Vatikan 68
Velika Britanija 35, 122, 142, 153
Veneto 44, 140
Venezuela 123, 148, 149, 153
VERGINELLA, M. 13, 14, 25, 36, 49, 55, 68,
76, 83, 117
Verona 110
VERROCCHIO, A. 40, 49, 70
Vicenza 110
Videm/Udine 82, 110,
Vidensko, pokrajina Videm 127, 140
VINCI, A. 13
VOLK, S. 54, 60, 89, 92, 117, 118, 127,
Washington 98

Z-Ž

Zadar 92
ZAGRADNIK, M. 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43,
44, 45, 47, 49, 50, 55
Zagreb 90, 94, 106
ZANINELLI, S. 83
ZDA (Združene države Amerike) 35, 59, 89,
97, 98, 99, 120, 122, 123, 145, 148, 149,
153
Združeno kraljestvo (glej Velika Britanija)
Žavlje (Trst) 62, 69, 79
Ženeva 7, 20, 21, 22, 23, 92, 94, 97, 108,
109, 116, 122, 143
ŽITKO, S. 43

Trst je dolgo bil prizorišče slovensko-italijanskega tekmovanja za nacionalno prevlado. Zaradi tega sta pri večini doslej objavljenih del jasno prepoznavna slovenski ali italijanski predznak oziroma perspektiva, tako v smislu argumentiranja in interpretacij zgodovinskega dogajanja kakor tudi samega predmeta raziskovanja, ki je v veliko primerih slovenski Trst ali pa italijanski Trst. Monografija odraža skrb avtorja, da preseže prevladujočo historiografsko in vsebinsko delitev na nacionalni osnovi. Ta cilj zasleduje in uresničuje z obravnavanjem Trsta kot celote, torej kot enotnega družbenega tkiva, čeprav kompleksno prepletenega in z globokimi notranjimi delitvami, in z identificiranjem ter obravnavanjem zgodovinskih vprašanj brez nacionalnega predznaka, ki temeljijo na znanstvenih problemih in metodologiji novejših ekonomskih zgodovine. Zaradi tega knjiga predstavlja pomemben doprinos k sodobni historiografski obravnavi kompleksne, a vse preveč poenostavljane in tudi instrumentalizirane zgodovine Primorske v 20. stoletju.

Iz recenzije prof. dr. Marte Verginella

Zaradi pomena, ki sta ga imela Trst in njegova okolica v politično-ideološkem merjenju moči med Jugoslavijo in Italijo ter med obema blokoma, obstaja veliko število znanstvenih in poljudnih študij, ki dajejo poudarek na političnih in nacionalnih vprašanjih. Pričujoče delo pa predstavlja zgodovinopisno študijo, ki ima za predmet raziskave analizo Trsta in njegove okolice kot enotnega ekonomskega subjekta. Avtor nam predstavi ekonomske politike ZDA in Italije v cona A STO v letih, ko je bilo "tržaško vprašanje" pomemben del povojne gospodarske obnove Italije in dejavnik v dokazovanju ekonomske uspešnosti zahodnoevropskega modela gospodarskega razvoja pred vzhodnim, socialističnim. Ključna je predstavitev novih spoznanj o povezavi migracij s stališči in ukrepi ameriške in italijanske ekonomske politike. Zaradi tega je pričujoča monografija pomemben doprinos k ekonomski in demografski zgodovini povojnega Trsta.

Iz recenzije izr. prof. dr. Loredane Panariti

19347

94 (450.361) "1945/1962"

020120202

20,00 €

ISBN 978-961-6732-31-4

9 789616 732314